

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ»

ΣΟΥΣΟΥΓΕΝΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ:988.

ΕΠΟΠΤΕΙΑ: Α.Β. ΡΗΓΑ,
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ - ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ,2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	6

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η Οικογένεια

Ορισμοί της Οικογένειας.....	8
Σχέση Οικογένειας – Ατόμου.....	10
Σχέση Οικογένειας- Κοινωνίας.....	11
Στοιχεία που διέπουν τη λειτουργία του οικογενειακού συστήματος:	
Περιορισμοί, κανόνες, και ρόλοι των μελών.....	12
Μορφές της οικογενειακής ζωής.....	13
Η ελληνική Οικογένεια.....	14
Η αλλαγή των ρόλων των μελών της Οικογένειας.....	15
Η κρίση του θεσμού της Οικογένειας και τα Εναλλακτικά Οικογενειακά σχήματα.....	16
Η καθολικότητα και η διαχρονικότητα του οικογενειακού θεσμού.....	19
Λειτουργίες που επιτελεί η Οικογένεια.....	20

ΜΕΡΟΣ Β΄

Παιδική Ανάπτυξη

Το Παιδί μέσα στην Οικογένεια:

 Η έννοια της απόκτησης Παιδιών για την Οικογένεια και οι Λόγοι

 Απόκτησης Παιδιών..... 23

Η Ανάπτυξη του Παιδιού:

 Στάδια και επίπεδα της ανάπτυξης. Αλλαγές που πραγματοποιούνται.....24

Ατομικές διαφορές και κρίσιμες μεταβατικές περιόδους.....	24
Επίπεδα της Ανάπτυξης κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία :	
Βιοσωματική Ανάπτυξη. Αλλαγές σε βιοσωματικό επίπεδο.	25
Γνωστική Ανάπτυξη. Γνωστικές λειτουργίες και επιτεύγματα.....	26
Γλωσσική Ανάπτυξη :	
Σχέση γλώσσας και επικοινωνίας.	27
Συνάφεια ανάμεσα στη γλωσσική και τη γνωστική ανάπτυξη.....	28
Η πορεία της γλωσσικής ανάπτυξης κατά την παιδική ηλικία.....	28
Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη:	
Τα στάδια της Ψυχοκοινωνικής Ανάπτυξης του Erikson κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία.....	28
Κοινωνική Ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία. Η ανάπτυξη της κοινωνικότητας.	30
Η σχέση με τους ενήλικες και τους συνομηλίκους. Οι παιδικές φιλίες και το παιχνίδι.....	31
Κοινωνικές συμπεριφορές της παιδικής ηλικίας. Παιδική επιθετικότητα. Μίμηση.....	32
Ενσυναισθητική ικανότητα. Η ανάπτυξη των προκοινωνικών συμπεριφορών.....	33
Η μη λεκτική επικοινωνία στην προσχολική ηλικία.....	33
Κοινωνική ταυτότητα και ταυτότητα του ρόλου του φύλου.	34
Συναισθηματική Ανάπτυξη:	
Τα συναισθήματα. Ορισμός και είδη.	
Η έννοια της συναισθηματικής εμπειρίας.....	35
Η σχέση συναισθηματικής και γνωστικής ανάπτυξης.....	36
Η πορεία της συναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού.....	36
Συναισθήματα της νηπιακής και μέσης παιδικής ηλικίας.....	36
Συναισθηματικές δεξιότητες κατά την παιδική ηλικία.....	38
Ανάπτυξη της προσωπικότητας:	

Η έννοια της προσωπικότητας.....	39
Παράγοντες διαμόρφωσης της προσωπικότητας.....	40
Η διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας κατά την παιδική ηλικία. Η πορεία ανάπτυξης της προσωπικότητας.....	40
Αυτοαντίληψη. Κοινωνικότητα. Σταθεροποίηση των χαρακτηριστικών της Προσωπικότητας.....	41
Ψυχολογικές και Κοινωνικές Ανάγκες των Παιδιών.....	42

ΜΕΡΟΣ Γ'

Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στην Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη του Παιδιού

Η Οικογένεια ως καθοριστικός παράγοντας της παιδικής ανάπτυξης.....	44
Η συμβολή του Οικογενειακού Πλαισίου στη δημιουργία Ψυχικής και Σωματικής ασθένειας.....	45
Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στη διαμόρφωση της Προσωπικότητας του Παιδιού:	
Αυτοαντίληψη, Αυτοσυναίσθημα, Αυτοεκτίμηση.....	55
Μετάδοση συστήματος αξιών.....	56
Η επίδραση της Οικογένειας στη Συναισθηματική Ανάπτυξη του Παιδιού.....	57
Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στην Κοινωνική Ανάπτυξη του Παιδιού. Η κοινωνικοποίηση μέσα στην Οικογένεια.....	60
Διεργασίες ενδο-οικογενειακής επιρροής στην επίδειξη κοινωνικών συμπεριφορών του παιδιού.	62
Η συμβολή της Οικογένειας στην Παιδική Επιθετικότητα.....	63
Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στη διαμόρφωση της Ψυχοκοινωνικής ταυτότητας και της ταυτότητας του ρόλου του φύλου του παιδιού.....	65

Η συμβολή της οικογενειακής ομάδας στη Γλωσσική Ανάπτυξη του Παιδιού.....	67
Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στη Γνωστική Ανάπτυξη και την Εκπαιδευτική-Επαγγελματική πορεία του ατόμου.....	68
<u>Ο Γονεϊκός ρόλος:</u>	
Η ανάληψη του γονεϊκού ρόλου.....	71
Ψυχολογικοί τύποι γονέων.	72
Ο ιδανικός τύπος γονέα.....	75
Ψυχολογικά Χαρακτηριστικά-Δεξιότητες και Πρακτικές Διαπαιδαγώγησης που συμβαδίζουν με την ομαλή Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη του Παιδιού. Η Διαπαιδαγώγηση μέσα από τη στενή διαπροσωπική σχέση με το Παιδί.....	77
<u>Οικογενειακή Αγωγή και Διαπαιδαγώγηση του Παιδιού:</u>	
Η Διαπαιδαγώγηση μέσα στην Οικογένεια.....	81
Μέσα Διαπαιδαγώγησης.....	81
Το Παιχνίδι ως παιδαγωγικό μέσο.....	84
Γονεϊκή Εμπλοκή στην Ενασχόληση του Παιδιού με δραστηριότητες. Η επίβλεψη του γονέα στις δραστηριότητες που αναπτύσσει το Παιδί και ο Προσανατολισμός προς δραστηριότητες Ψυχοπαιδαγωγικού περιεχομένου.....	86
Ενδο-οικογενειακή βία και Παιδική Κακοποίηση.....	87
Οι επιδράσεις της εμπειρίας του διαζυγίου στην Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη του Παιδιού. Ερευνητικά δεδομένα.....	90
Βασικά Συμπεράσματα-προβληματισμοί.	
Η ικανοποίηση των Ψυχοκοινωνικών Αναγκών του Παιδιού μέσα στην Οικογένεια.....	97
Οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις και ο ρόλος των γονέων.....	99
Επίλογος.	100

Πρόλογος

Κάθε άτομο έχει τη δική του προσωπική ιστορία ανάπτυξης και εξέλιξης, μια μοναδική πορεία ανάπτυξης σε ψυχοκοινωνικό επίπεδο, και τη μοναδική του ψυχοκοινωνική ταυτότητα, που διαμορφώνεται από την προσωπική του ιστορία και τις επιδράσεις που δέχεται από την οικογένειά του. Η σταθεροποίηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας διέρχεται περιόδους, κατά τις οποίες, εκτυλίσσονται σημαντικά γεγονότα και συντελούνται μεταβολές, ενώ διεργασίες επιρροής και μεταβατικές εμπειρίες σχηματίζουν το αναπτυξιακό πλαίσιο που θα καθορίσει τη θεμελίωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του ατόμου, η οποία είναι μοναδική και ανεπανάληπτη. Στις ιδιοσυστατικές καταβολές του ατόμου και τις προδιαθέσεις που είναι δεμένες με την ίδια του την ύπαρξη προστίθενται αλληλεπιδραστικά, συνδυαστικά, και προπαντός με ιδιαίτερο για κάθε άτομο τρόπο, οι περιβαλλοντικές επιδράσεις και οι εξωγενείς παράγοντες, που θα σηματοδοτήσουν την τελική πορεία του ατόμου, την οποιαδήποτε εξέλιξή του και την ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη. Στην επίδειξη ψυχοκοινωνικής επάρκειας και προσαρμογής είτε την εμφάνιση σοβαρών ψυχοκοινωνικών προβλημάτων, και την απουσία ψυχοκοινωνικών δεξιοτήτων, εμπλέκονται παράγοντες που δεν αφορούν το άτομο μόνο αποκλειστικά, αλλά εμπεριέχουν τις ευρύτερες περιβαλλοντικές επιδράσεις, και τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιδρά, αλληλεπιδρά, και προσαρμόζεται-και σε τι βαθμό-σε αυτές. Από τις πλέον καθοριστικές επιρροές αποτελεί ασφαλώς η οικογένεια, στο διαπροσωπικό πλαίσιο της οποίας βιώνει το άτομο σχέσεις, που δε συναντώνται σε άλλο κοινοτικό πλαίσιο.

Η οικογενειακή δομή και οι διεργασίες των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, τα οικογενειακά γεγονότα και η πορεία ζωής των γονέων επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση του παιδιού, τη συνολική του ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της ψυχοκοινωνικής του ταυτότητας. Στην οικογένεια λειτουργεί το συλλογικό ασυνείδητο, που επιδρά στις αποφάσεις και την πορεία της ζωής του ατόμου.

Η εργασία αυτή αποτελεί μελέτη των διεργασιών ενδο-οικογενειακής επιρροής στην παιδική ανάπτυξη, με έμφαση στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, και

ανάλυση των μηχανισμών μέσω των οποίων το οικογενειακό πλαίσιο επηρεάζει τη διαμόρφωση των ψυχολογικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του παιδιού, τονίζοντας πάντοτε όμως την αλληλεπιδραστική φύση των οικογενειακών επιδράσεων με το ίδιο το παιδί. Ευχαριστώ θερμά την κ. Α. Β. Ρήγα, καθηγήτρια Κοινωνικής-Κλινικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, που ανέλαβε την εποπτεία της εργασίας, για την πολύτιμη συμβολή της και τις επισημάνσεις και παρεμβάσεις, που συνετέλεσαν στην ολοκλήρωση της εργασίας. Η επιστημονική της επιμέλεια υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, λόγω της ερευνητικής της εμπειρίας στον τομέα της Οικογένειας, και η καθοδήγησή της στάθηκε καταλυτική στην εκπόνηση της εργασίας, καθιστώντας συγχρόνως τη συνεργασία πραγματικά ευχάριστη και δημιουργική εμπειρία.

Σουσουγένη Ευαγγελία

Σεπτέμβριος, 2004

Η Οικογένεια

Η οικογένεια είναι βιοκοινωνική – ψυχολογική ομάδα, αποτελούμενη από το έγγαμο ετερόφυλο ζευγάρι, και τα παιδιά, η κοινωνικοποίηση των οποίων πραγματοποιείται από τους συζύγους, κατά τη διάρκεια χρονικού διαστήματος, που είναι αναγκαίο για την ανατροφή και την ολοκληρωμένη ανάπτυξή τους.

Η οικογένεια έχει δομή και επιτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες. ‘Η έννοια «δομή» ορίζεται ως ο αριθμός των μελών της οικογένειας, καθώς και οι ρόλοι και οι θέσεις των μελών της, όπως ο πατέρας, η μητέρα, ο γιος, η κόρη, οι θείοι και οι άλλοι συγγενείς. Η «λειτουργία» αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους η οικογένεια ικανοποιεί τις φυσικές και ψυχολογικές ανάγκες των μελών της και εξασφαλίζει την επιβίωσή της’. (Γεώργας,2000). Παράλληλα με το δομικό υπάρχει ο λειτουργικός ορισμός της οικογένειας. ‘Προκειμένου όμως για την οικογένεια (ως οικογενειακό ή κοινωνικό σύστημα) δεν αρκεί μόνο η κάλυψη και κατοχή από τα μέλη της ορισμένων θέσεων. Επιβάλλεται ακόμη η συμπλήρωση από τα μέλη αυτά του κοινωνικού συστήματος της οικογένειας και κάποιων λειτουργιών και δραστηριοτήτων...Είναι προφανές ότι ένα οικογενειακό σύστημα θεωρείται πλήρως ανεπτυγμένο, όταν εκπληρώνονται και τα δύο αυτά κριτήρια : το δομικό και το λειτουργικό’. (Μοριχοβίτης, 2001).

Η οικογένεια σχετίζεται με την οργάνωση, τόσο της κοινωνικής, όσο και της ιδιωτικής ζωής των ατόμων. ‘Η οικογένεια αποτελεί κύριο και καίριο στοιχείο της οργάνωσης του συλλογικού όσο και του ατομικού βίου. Η σημασία που της αποδίδεται οφείλεται κυρίως στο ρόλο της ως «γέφυρας» που συνδέει τον κοινωνικό και τον ατομικό, το δημόσιο και τον ιδιωτικό βίο’. (Μουσούρου, 1999).

Η οικογενειακή ομάδα είναι η κοινωνική ομάδα στην οποία το άτομο ανήκει και βιώνει ψυχικές καταστάσεις που διαφοροποιούνται στο χρόνο, ενώ η ίδια η οικογένεια ως σύστημα παραμένει σταθερή. Είναι η ομάδα που λειτουργεί σε ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο. ‘Η οικογένεια αποτελεί ένα κύτταρο βασικό από πλευράς κοινωνιολογικής και από πλευράς ψυχολογικής. Ανήκουμε σε μια

οικογένεια, ανήκαμε σε μιαν άλλη όπου μεγαλώσαμε, θα φτιάξουμε μια νέα δική μας οικογένεια. Μέσα στην οικογένεια, χαιρόμαστε, λυπούμαστε, απογοητευόμαστε, έχουμε τις δεσμεύσεις μας, κ.ά.' (Χουρδάκη, 1992).

Τα άτομα που απαρτίζουν μια οικογενειακή ομάδα βιώνουν ομαδικά καταστάσεις συναισθηματικού περιεχομένου και αναπτύσσουν μεταξύ τους συναισθηματικές σχέσεις στενές, που λειτουργούν σε πολλαπλά επίπεδα. Μέσα στην οικογένεια βιώνουν τα μέλη όλη την κλίμακα των συναισθημάτων. 'Πρόκειται για πρωταρχική και ιδιότυπη συλλογική κοινωνική ομάδα, οι λειτουργίες της οποίας είναι μοναδικές και αναντικατάστατες. Σε αυτή την ομάδα τα μέλη που τη συγκροτούν εμπλέκονται σε πεδία πολυάριθμων ψυχολογικών μορφών ζωής με έντονο συναισθηματικό φορτίο'. (Κρασανάκης, 1999).

Τα μέλη της οικογένειας ζουν στον ίδιο χώρο, συνδέονται συναισθηματικά και συμμετέχουν σε δραστηριότητες μεταξύ τους κοινές. Η έννοια του νοικοκυριού, που αναφέρεται σε ομάδα ατόμων που συγκατοικούν και συντρώνουν δεν είναι συνώνυμη πάντως με αυτήν της οικογένειας, στη σύγχρονη κοινωνία ωστόσο, το νοικοκυριό αποτελεί η οικογένεια.

Η οικογένεια είναι κοινωνικός θεσμός, που συμβάλλει στην αποδοχή και κατανόηση, από την πλευρά των ατόμων, της λειτουργικότητας της διατήρησης της κοινωνίας, και αυτή η διαπίστωση οδηγεί τα άτομα σε ομαλή συν-ύπαρξη και συν-εξέλιξη, στο πλαίσιο της κοινωνίας, όπου ζουν. 'Είναι ένας κοινωνικός θεσμός (δηλ. η επιδίωξη ενός κοινωνικά σημαντικού σκοπού με κοινωνικά παραδεκτούς και παγιωμένους τρόπους ατομικής ή συλλογικής συμπεριφοράς και δράσης). Ορίζεται δε σαν μια ομάδα ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους με το γάμο, την εξ αίματος συγγένεια ή την υιοθεσία'. (Τσουραμάνης).

Η οικογένεια αποτελεί σύστημα μεταβαλλόμενο, που αλλάζει και εξελίσσεται, και οι σχέσεις των μελών είναι δυνατό να επαναπροσδιοριστούν σε κάποιες περιπτώσεις, κάτω από τις επιδράσεις των διαφόρων αλλαγών που συμβαίνουν μέσα στην οικογένεια. Αλλαγές που αφορούν ολόκληρη την οικογένεια, συνολικά ως σύστημα, επηρεάζουν τα μέλη της ξεχωριστά, ενώ αλλαγές που απευθύνονται

αποκλειστικά σε ένα μέλος επηρεάζουν αναπόφευκτα ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα.

Πρόσφορες και λειτουργικές συμπεριφορές και τάσεις δημιουργικότητας σε όλα τα επίπεδα ζωής του ατόμου είναι δυνατό να απορρέουν και να εμπεριέχονται σε θετικές και εποικοδομητικές ενδο-οικογενειακές διεργασίες και στην ομαλή λειτουργία του συστήματος της οικογένειας. Με την ίδια λογική, η απουσία προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων και δεξιοτήτων επικοινωνίας, καθώς και η εμφάνιση ψυχοπαθολογικών καταστάσεων και διαφόρων μορφών παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς σχετίζεται σε πολλές περιπτώσεις με τις διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις μέσα στην οικογένεια και αντανακλά μια γενικότερη και βαθύτερη προβληματική της ενδο-οικογενειακής λειτουργίας, από την οποία το άτομο δεν παραμένει ανεπηρέαστο. 'Τα μέλη της οικογένειας ζουν σε συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους'. (Ιννερχόφερ, 1978). Επιδρούν το ένα στο άλλο σε μεγάλο βαθμό και βιώνουν 'πολλαπλές κυκλικές αλληλεπιδράσεις, καθώς το κάθε μέλος του συστήματος ακολουθεί την προσωπική του γραμμική πορεία εξέλιξης, η οποία όμως επηρεάζεται σημαντικότερα από τις επιδράσεις που δέχεται από κάθε άλλο μέλος, και όλα μαζί από το σύνολο των αλληλεπιδράσεων. Το σύνολο αυτό των αλληλεπιδράσεων το ονομάζουμε οικογενειακή ατμόσφαιρα, matrix της ή συναισθηματικό σύστημα της οικογένειας'. (Γιωσαφάτ, 1987). Οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις είναι αμφίδρομες. Μέσα στο σύστημα σχέσεων της οικογένειας περιορίζεται η ανεξαρτησία και η αυτονομία των μελών, και τα άτομα αλληλεπιδρούν και αλληλο-επηρεάζονται, βρίσκονται σε σταθερή αλληλεξάρτηση. Συνδέονται μεταξύ τους με μόνιμους στενούς δεσμούς – δεσμούς αίματος και συναισθηματικούς δεσμούς, που ενισχύουν τη διατήρηση της οικογενειακής ομάδας. 'Οι δεσμοί συγγένειας έχουν προκαθορισμένο χαρακτήρα και δεν επιτρέπουν επιλογή των ατόμων με τα οποία θα έχουμε τέτοιου είδους σχέση. Αν και αυτή η εμπειρία μπορεί, αναμφίβολα να βιωθεί ως περιοριστική, προσφέρει ταυτόχρονα – εξ ορισμού – και μια ασφάλεια, που δεν βρίσκεται σε άλλες σχέσεις. (Barrett, McLutoch, 1987). Η οικογένεια είναι κοινωνική ομάδα με ιδιαίτερη δυναμική, καθώς το ατομικό και το ομαδικό εμπλέκονται σε αυτήν με χαρακτηριστικό τρόπο,

διαμορφώνοντας έτσι την εσωτερική της πραγματικότητα. Συγκεκριμένες καταστάσεις που αφορούν κάποιο μέλος γίνονται κοινά σημεία, στα οποία εστιάζεται το ενδιαφέρον και η προσοχή όλων των μελών, έτσι που μεμονωμένα περιστατικά και γεγονότα από την ατομική ζωή των μελών να αποτελούν κοινά θέματα για ολόκληρη την οικογένεια, και να μετατρέπονται σε ευρύτερη οικογενειακή υπόθεση. Μέσα στην οικογένεια, η ενότητα, η εγγύτητα και η προσφορά αποκτούν ιδιαίτερο νόημα, καθώς οι προσωπικές ανάγκες του ατόμου είναι δυνατό να παραμερίζονται, προκειμένου για το σύνολο της οικογένειας, αλλά και οι υπηρεσίες του συνόλου να αφορούν ένα μόνο μέλος της οικογένειας, που βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, είτε αντιμετωπίζει σωματικό, ψυχοδιανοητικό ή άλλο πρόβλημα προσαρμογής.

Στην οικογένεια, όλα τα άτομα βιώνουν το αίσθημα του «εμείς» και λειτουργούν σύμφωνα με την αντίληψη του «ανήκειν» σε μια ομάδα. Συμπεριφορές με πιθανή αρνητική αντανάκλαση στην κοινή γνώμη για το σύνολο της οικογένειας, τείνουν να απορρίπτονται από τα μέλη, ενώ επιδιώκονται δραστηριότητες και πράξεις κοινώς αποδεκτές.

Η οικογένεια αποτελεί σύνολο, η ισορροπία του οποίου είναι αποτέλεσμα της επίδρασης πολλών παραγόντων. Δέχεται επιρροές από την ευρύτερη κοινωνία, και αλλαγές που διαφέρουν μεταξύ τους, στο σύνολό της ως ενότητα ατόμων, αλλά και τα μέλη της χωριστά το καθένα, και παρουσιάζει την ομοιότητα, μια χαρακτηριστική τάση αυτορρύθμισης, μέσα από την οποία διατηρεί την ισορροπία της, κάτω από εξωτερικά διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες. Η επίτευξη εσωτερικής ισορροπίας του οικογενειακού συστήματος προκύπτει από την ενεργοποίηση των μελών, που δίνουν έμφαση στη μεταξύ τους επικοινωνία, και ο βαθμός στον οποίο η ισορροπία των οικογενειακών σχέσεων εγκαθίσταται, εξαρτάται σημαντικά από την ποιότητα της συζυγικής σχέσης.

Η οικογένεια, ως μέρος της κοινωνίας, αποτελεί σύστημα, η δομή και ο ρόλος του οποίου επηρεάζονται από τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες και τους κοινωνικούς θεσμούς, και συγχρόνως επηρεάζει με τη λειτουργία της τους διάφορους θεσμούς, καθώς συνδέεται με την κοινωνία με σχέση αλληλεξάρτησης.

‘...το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο βρίσκεται, ζει και δρα μια οικογένεια επηρεάζει τους κανόνες της, όπως επηρεάζει και τους ρόλους των μελών της’. (Κυριακίδης, 2000). Η οικογένεια άλλωστε είναι η κοινωνική ομάδα που με τις λειτουργίες που επιτελεί συμβάλλει στην επίτευξη των κοινωνικών σκοπών.

Μέσα στην οικογένεια υπάρχουν περιορισμοί και κανόνες, που εξασφαλίζουν την ομαλή λειτουργία της. Κατανέμονται συγκεκριμένοι ρόλοι, συνδεδεμένοι μεταξύ τους, τους οποίους τα άτομα αναλαμβάνουν, και οφείλουν να γνωρίζουν, και μέσω των οποίων ρυθμίζονται οι σχέσεις των μελών και θεμελιώνεται η ομαλή επικοινωνιακή λειτουργία του συστήματος της οικογένειας. Γνωρίζοντας το άτομο το ρόλο, ο οποίος του ανατίθεται, αποκτά επίγνωση, τόσο του τι αναμένεται από αυτό σε επίπεδο συμπεριφοράς μέσα στην οικογένεια, όσο και των κοινωνικών απαιτήσεων σε ό,τι αφορά τη δράση του στο πλαίσιο της κοινωνίας της οποίας αποτελεί μέλος. ‘Στην οικογένεια υπάρχει μία σαφής ιεράρχηση ρόλων. Ο πατέρας, η μητέρα, τα παιδιά, ανάλογα με το φύλο στο οποίο ανήκουν, έχουν τους καθορισμένους ρόλους τους, σε σχέση βέβαια και με την οργάνωση, τους θεσμούς και το πολιτιστικό υπόβαθρο της κοινωνίας στην οποία ανήκουν’. (Γεώργας, 1999). Προσδιορίζοντας την οικογένεια ως θεσμό, η Μουσούρου αναφέρει χαρακτηριστικά, πως ‘Η οικογένεια είναι θεσμός γιατί συνίσταται σ’ ένα σταθερό πλέγμα σχέσεων μεταξύ κοινωνικά προσδιορισμένων ρόλων (σύζυγος, μητέρα, γιος, αδελφός, κ.λ.π.)’. (Μουσούρου, 1989). Οι ρόλοι όμως που διανέμονται στο οικογενειακό πλαίσιο έχουν ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα, καθώς είναι αλληλεξαρτώμενοι, και ο ένας προϋποθέτει την ύπαρξη του άλλου, όπως στις περιπτώσεις πατέρα – γιου, πατέρα – κόρης, μητέρας – γιου, μητέρας – κόρης.

Προκειμένου για τη διατήρηση της οικογένειας ως ενότητας ατόμων και τη σωστή λειτουργία του οικογενειακού συστήματος είναι σημαντικός ο ακριβής προσδιορισμός και η κατανόηση του ρόλου των γονέων από την πλευρά τους, που να συνοδεύονται από μια ολοκληρωμένη και σαφή καθοδήγηση των παιδιών στο δικό τους ρόλο μέσα στην οικογένεια. Με την ξεκάθαρη οριοθέτηση των ρόλων όλων των μελών είναι δυνατό να επιτευχθεί η αποφυγή πιθανών παρερμηνειών και της σύγχυσης ρόλων από τα άτομα.

Δεδομένων των επιδράσεων αλλαγών που υφίστανται τα μέλη της οικογένειας σε ατομικό επίπεδο, καθώς και των ευρύτερων κοινωνικών μεταβολών, κρίνεται αναγκαία η αλλαγή στους ρόλους μέσα στην οικογένεια, που πρέπει ως σύστημα να διαθέτει ευελιξία και την ικανότητα προσαρμογής σε καταστάσεις και συνθήκες που αλλάζουν. Οι ρόλοι των μελών της οικογένειας συνεπώς δεν παραμένουν σταθεροί και αμετάβλητοι στο χρόνο, καθώς και η ίδια η οικογένεια είναι σύστημα δυναμικό παρά στατικό, ευέλικτο παρά άκαμπτο, διαρκώς επηρεαζόμενο από τις κοινωνικές εξελίξεις, και τελικώς προσαρμοσμένο σε αυτές. Επιπλέον, ο ρόλος του ατόμου μέσα στην οικογένεια μεταβάλλεται σε συνάρτηση με την ηλικία στην οποία βρίσκεται το άτομο.

ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΖΩΗΣ

Η πατριαρχική μορφή οικογένειας αποτελούταν από τους συζύγους και τα πολλά παιδιά τους, με τις δικές τους οικογένειες, και λειτουργούσε με επικεφαλή τον πατέρα φαμίλια, που αποφάσιζε για όλα τα ζητήματα και αντιμετωπιζόταν από όλους με σεβασμό. Η παλιά αυτή μορφή οικογένειας διατηρείται σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες, στο αστικό βιομηχανικό περιβάλλον ωστόσο, η μορφή της σύγχρονης οικογένειας έχει μεταβληθεί σε πυρηνική.

Η δομή της οικογένειας διαφοροποιείται μεταξύ αγροτικού και αστικού περιβάλλοντος. Στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες η κυρίαρχη μορφή οικογένειας είναι η συζυγική, αποτελούμενη από το έγγαμο ζευγάρι και τα παιδιά του, που λειτουργεί ανεξάρτητα από τις συγγενικές της συζυγικές οικογένειες και την ευρύτερη κοινωνία, καθιστώντας έτσι τις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της καθοριστικές για την ψυχική τους ισορροπία. Αντίθετα στο αγροτικό περιβάλλον οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας ήταν εξίσου σημαντικές, όσο οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις, καθώς η παραδοσιακή οικογένεια, που αποτελούταν από

συγγενικές συζυγικές οικογένειες, διατηρούσε στενές σχέσεις συνεργασίας με την υπόλοιπη κοινότητα.

Στην παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια, με την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων βασικός στόχος ήταν η επιβίωση, μέσα από συλλογικές διαδικασίες που αφορούσαν όλη την οικογένεια, τα μέλη της οποίας συνδέονταν με ισχυρούς δεσμούς αλληλεξάρτησης και διατηρούσαν αρμονικές σχέσεις μεταξύ τους. Η επικοινωνία των ατόμων μέσα στην οικογένεια ήταν αποτελεσματική και οι ανάγκες όλων καλύπτονταν. Τα άτομα διαπαιδαγωγούνταν με βάση την υπευθυνότητα, τη συμμόρφωση και την υπακοή. Η βιωσιμότητα της οικογένειας ως ενότητας ατόμων που συνυπάρχουν αρμονικά εξασφάλιζε την επιβίωση των μελών της οικογένειας, που είχαν κοινούς σκοπούς, τους οποίους δεν αμφισβητούσαν. Η ελληνική οικογένεια, κάτω από τις επιδράσεις των ευρύτερων κοινωνικών μεταβολών και τις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, μετατράπηκε από παραδοσιακή εκτεταμένη σε πυρηνική. Η ελληνική πυρηνική οικογένεια αποτελείται από τους συζύγους και τα βιολογικά ή υιοθετημένα παιδιά τους, και διατηρεί στενές σχέσεις με το συγγενικό της περιβάλλον, το οποίο και βρίσκεται συνήθως στον τόπο διαμονής της. Στην ελληνική κοινωνία μάλιστα, η οικογένεια, διατηρώντας τη συνεχή παροχή στήριξης σε οικονομικό και ψυχοκοινωνικό επίπεδο, σε πρακτικές δραστηριότητες, καθώς και στη διαδικασία της διαπαιδαγώγησης των νεότερων μελών της – λειτουργίες της παραδοσιακής οικογένειας – θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση, αν όχι κατάρριψη της απόλυτης διάκρισης της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας σε πυρηνική και εκτεταμένη. Οι σχέσεις της αστικής οικογένειας με συγγενικά άτομα είναι υπαρκτές και σε άλλες χώρες.

Κέντρο αυτού του οικογενειακού τύπου αποτέλεσε το παιδί, μέσα από το οποίο ζει το ζευγάρι, και εξαιτίας του οποίου διατηρείται η συζυγική σχέση πολλές φορές. Ο θεσμός της πυρηνικής οικογένειας με έμφαση στο παιδί απορρίπτεται στην εφαρμογή του σήμερα, που στη νέα μορφή της ελληνικής οικογένειας, καθοριστικής σημασίας για την απόφαση των νέων να προβούν σε γάμο, είναι η δημιουργία στενής σχέσης, στην ανάπτυξη της οποίας επικεντρώνονται οι σύζυγοι.

Επιπλέον, διαπιστώνεται μια χαρακτηριστική διαφορά στους ρόλους μέσα στην οικογένεια, που βρίσκεται σε συνάρτηση με το βαθμό εκσυγχρονισμού της κοινωνίας, στην οποία η οικογένεια λειτουργεί. Σε αντιδιαστολή με την παραδοσιακή κοινωνία, όπου οι ρόλοι ήταν ανισότιμοι – σαφώς προσδιορισμένοι με βάση το φύλο και την ηλικία του ατόμου, τοποθετώντας τη γυναίκα και το παιδί σε μόνιμα μειονεκτική θέση, στη σύγχρονη αστική κοινωνία, οι ρόλοι μεταβάλλονται, κάτω από τις επιδράσεις των νέων οικονομικών συνθηκών. Με την ενεργό συμμετοχή της στον εργασιακό χώρο, και συνεισφέροντας με αυτό τον τρόπο στις οικονομικές αποδοχές του συζύγου της, η γυναίκα διεκδίκησε προφανώς, αλλά και κατέκτησε περισσότερο ισότιμο ρόλο με αυτόν του άντρα, απέκτησε οικονομική ανεξαρτησία και αυτονομία και βρέθηκε σε πιο πλεονεκτική θέση, σε σχέση με παλαιότερα, όπου κοινωνική δύναμη και ανεξαρτησία κατείχαν μόνο οι άντρες. Ουσιαστικότερη ήταν η αναβάθμιση του ρόλου γυναικών που εισέβαλαν αποφασιστικά στο χώρο της αγοράς εργασίας, και επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αφοσίωση στις επαγγελματικές τους δραστηριότητες και επιλογές. Στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον, γυναίκες με εισόδημα υψηλότερο από αυτό του συζύγου τους, τείνουν να έχουν περισσότερο ενεργό ρόλο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε ζητήματα που αφορούν την οικογενειακή δομή, να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες, να κατέχουν θέση εξουσίας, ακόμα και να προβαίνουν, γιατί όχι στη διάλυση ενός γάμου που δεν προσφέρει ικανοποίηση, σε αντίθεση με το πρότυπο της παραδοσιακής οικογένειας που προϋπόθετε την απόλυτη εξάρτηση της γυναίκας από το σύζυγό της. ‘...στις παρισινές οικογένειες η εξουσία του συζύγου ήταν (όπως και η εξουσία του αμερικανού ή του γερμανού συζύγου) τόσο πιο έντονη όσο υψηλότερες ήσαν οι αποδοχές του και το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό του επίπεδο. Επίσης, η δύναμη των εργαζόμενων γυναικών είναι μεγαλύτερη από τη δύναμη των οικοκυρών’. (Μισέλ, 1981). Η ελληνική κοινωνία διαφοροποιείται από τις αστικές κοινωνίες άλλων χωρών, καθώς σε αυτήν, το υψηλό μορφωτικό επίπεδο του άντρα σχετίζεται με τον περισσότερο ισότιμο ρόλο με τη σύζυγο και τη μειωμένη του εξουσία, και επιπλέον, η εξουσία του μειώνεται με την απόκτηση παιδιών, λόγω της ιδιαιτερότητας της ελληνικής κοινωνίας που αποδέχεται και

αναπαράγει την παροχή βοήθειας στη μητέρα από συγγενείς, γεγονός που της επιτρέπει να συνεχίσει να εργάζεται, διατηρώντας την ανεξαρτησία από το σύζυγό της. '...η κοινωνική μονάδα που ονομάζουμε «οικογένεια» διαφέρει σημαντικά από τη μία κοινωνία στην άλλη, σε όλο τον κόσμο'. (Cole, Cole, 2000).

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Η αλλαγή στους ρόλους, τους σκοπούς και τις επιδιώξεις των μελών της οικογένειας, ως συνέπεια των κοινωνικών μεταβολών και του εκσυγχρονισμού, οδήγησε στην κρίση του θεσμού της οικογένειας, η οποία αποτελεί μέρος της κρίσης των θεσμών στη σύγχρονη κοινωνία. Οι θεσμοί των κοινωνιών τείνουν να μεταβάλλονται, όπως μεταβάλλονται και οι αξίες, οι οποίες είναι ασαφείς. Παράλληλα με την αλλαγή των αξιών, συγχρόνως άλλαξαν οι ρόλοι και οι σχέσεις των μελών της οικογένειας. Στο αστικό περιβάλλον, παραδοσιακές αξίες που αναφέρονται στην αλληλεξάρτηση, την ενότητα κινήτρων και τη συναισθηματική εγγύτητα των μελών της οικογένειας τίθενται σε αμφισβήτηση, και τα άτομα διαπαιδαγωγούνται προς ένα ατομικιστικό, παρά συλλογικό πρότυπο δράσης. Η διατήρηση συναισθηματικών οικογενειακών δεσμών που να λειτουργούν εποικοδομητικά για τα άτομα δυσχεραίνεται από την ύπαρξη διαφορών στις αξίες, τις αντιλήψεις, τους σκοπούς και τις ανάγκες των μελών της οικογένειας, που είναι αναπόφευκτες. Στο πλαίσιο της ενδο-οικογενειακής αλληλεπίδρασης δε διερευνώνται οι σκέψεις, τα κίνητρα και τα συναισθήματα των ατόμων και δεν επιτυγχάνεται συμφωνία. Τα μέλη της οικογένειας βιώνουν συνεχείς συγκρούσεις και η μεταξύ τους επικοινωνία περιπλέκεται. 'Η μάχη, η άμυνα, η επίθεση, και οι συμβιβασμοί, ορολογία στρατηγικής πολέμου, έχει μεταφερθεί ανάμεσα σε συντρόφους, γονείς και παιδιά'. (Κατάκη, 1998). Οι ενδο-οικογενειακές συγκρούσεις απειλούν τη διατήρηση και το μέλλον του κοινωνικού θεσμού της

οικογένειας. Τα διαζύγια αυξάνονται, ο αριθμός των γάμων μειώνεται. Σύμφωνα με σχετική έκθεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Social Portrait of Europe, 1996), κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών δεκαετιών (1960 - 1991) παρουσιάστηκε μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων στις χώρες του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (αναλογία 3,5) και μία ακόμη μεγαλύτερη αύξηση (αναλογία 3,7) στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (Χατζηχρήστου, 1999). Ρόλοι παλαιότερα απόλυτα σαφείς και δεδομένοι απορρίπτονται στη σύγχρονη κοινωνία, ενώ επαναπροσδιορίζεται ο ρόλος του ζευγαριού, με έμφαση στην αμοιβαία και επαρκή κάλυψη προσωπικών αναγκών. Μέσα από την έγγαμο σχέση επιδιώκεται και απαιτείται η πλήρης συναισθηματική ικανοποίηση των συζύγων, καθώς η συζυγική σχέση αποτελεί τη βάση του σύγχρονου γάμου, και η δημιουργία σχέσης, το λόγο για τον οποίο τα άτομα αποφασίζουν το γάμο. Οι προσωπικές και ψυχικές ανάγκες των ατόμων είναι ωστόσο πολλές, και μεταβάλλονται στο χρόνο, και είναι δύσκολο να ικανοποιηθούν πλήρως και στο σύνολό τους από ένα μόνο πρόσωπο. Οι ρόλοι των δύο φύλων παρουσιάζουν ομοιότητα μεταξύ τους. Τα άτομα χαρακτηρίζονται, τόσο από σύγχυση του ρόλου τους μέσα στην οικογένεια, όσο και σύγχυση αξιών. Οι θέσεις των δυο συζύγων μέσα στη σύγχρονη οικογένεια δεν είναι σαφείς. Ο παλαιότερα δεδομένος αποκλειστικός ρόλος του άντρα ως προμηθευτή στην οικογένεια τίθεται σε αμφισβήτηση, καθώς ο ρόλος αυτός αναλαμβάνεται συγχρόνως και από τη γυναίκα. Οι μεταβολές σε κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο προκάλεσαν σημαντικές διαφοροποιήσεις στη δομή και τη μορφή της οικογένειας, και ακολούθησαν αλλαγές στις αντιλήψεις και τις στάσεις των ατόμων για το θεσμό της οικογένειας και τα ζητήματα που σχετίζονται με αυτόν.

Ο βασικός σκοπός της οικογενειακής ομάδας αντικαθίσταται στη σύγχρονη μεταβιομηχανική κοινωνία από τη βιολογική στην ψυχοκοινωνική επιβίωση των μελών της οικογένειας, σε ένα κοινωνικό περιβάλλον πολύπλοκο, που χαρακτηρίζεται από ασάφεια, σύγχυση αξιών, ρευστότητα και αμφισβήτηση του ρόλου και των επιδιώξεων κοινωνικών συστημάτων και κοινωνικών θεσμών. Η μεταβολή του σκοπού της οικογένειας και η αμφισβήτηση παλαιότερων στόχων της, που εκφράζεται συγχρόνως ως αμφισβήτηση του βασικού σκοπού και των

θεμελιωδών οικογενειακών λειτουργιών, και αμφισβήτηση ακόμα και του ίδιου του οικογενειακού θεσμού, και του κατά πόσο θα πρέπει να υφίσταται, αποτελεί από τα πλέον επικίνδυνα σημεία της κρίσης και της απειλής του θεσμού της οικογένειας στη σύγχρονη κοινωνία, καθώς, 'το γιατί υπάρχει ένα σύστημα είναι συνυφασμένο με τα βασικά στοιχεία της μορφής του...από τον σκοπό απορρέουν όλα τα άλλα δομικά και λειτουργικά στοιχεία ενός γνωστικού συστήματος αυτοαναφοράς ως συνόλου. Δηλαδή, οι αξίες, οι ρόλοι και οι επί μέρους κανόνες, που διέπουν τη συναλλαγή των μελών μιας οικογένειας, είναι οι κώδικες της συμπεριφοράς μας που διαμορφώνονται με βάση τον κώδικα - κλειδί που είναι ο σκοπός της συνύπαρξης των μελών'.(Κατάκη,1991).

Παράλληλα με τη ρευστότητα σε κοινωνικό επίπεδο, υπάρχει ρευστότητα στη δομή και τη μορφή της συμβατικής συζυγικής οικογένειας, που δεν αποτελεί τη μοναδική μορφή οργάνωσης του ιδιωτικού βίου, μετά την εμφάνιση εναλλακτικών σχημάτων, μη συμβατικών, που είναι ποικίλα και γίνονται ολοένα και περισσότερο αποδεκτά στις αντιλήψεις των ατόμων. 'Η οικογένεια διαμορφώνεται πλέον σαν μια πολυσύνθετη πραγματικότητα, διαφοροποιημένη αναφορικά με τις μορφές που παίρνει στην πορεία της, και με πολυσυλλεκτικό παρελθόν αλλά και σχετικά αβέβαιο μέλλον για το κάθε άτομο που την απαρτίζει'. (Πρεσβέλου, 2003). Το παραδοσιακό οικογενειακό σχήμα δεν είναι το μοναδικό στη σύγχρονη κοινωνία, που παρέχει πολλαπλές εναλλακτικές λύσεις από το συμβατικό μοντέλο, και τη δυνατότητα επιλογής στα άτομα, ανάλογα με την προσωπική αξιολόγηση των αναγκών και των προσδοκιών τους. Μονογονεϊκές οικογένειες, η ελεύθερη ένωση και γεννήσεις παιδιών από ζευγάρια που παραμένουν άγαμα, ζευγάρια που παραμένουν έγγαμα, μολονότι δεν αποκτούν παιδιά, η μείωση της γεννητικότητας, η μοναχικότητα. Οικογένειες που προκύπτουν μετά από δεύτερο γάμο, κοινόβια, ομοφυλόφιλα ζευγάρια. Είναι προφανές ότι η οικογένεια, στη σύγχρονη κοινωνία χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία σε ό,τι αφορά τη μορφή και τη δομή της. Μάλιστα, 'Οι σύγχρονες εναλλακτικές αυτές μορφές της οικογένειας που δείχνουν ότι η εννοιολογική της οριοθέτηση κάθε άλλο παρά δεδομένη θα πρέπει να θεωρείται έχουν οδηγήσει τους οπαδούς της θεωρίας της κοινωνικής

αλληλεπίδρασης να την προσδιορίσουν ως «κάθε ανθρώπινη ομάδα που απλά ορίζει τον εαυτό της ως οικογένεια» (Τσουραμάνης).

Κάτω από τις δυσμενείς για την εξέλιξη και το μέλλον της οικογένειας κοινωνικές αλλαγές και τις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες, και μολαταύτα την κρίση του οικογενειακού θεσμού, η συμβατική συζυγική οικογένεια κατόρθωσε να επιβιώσει, εξαιτίας ακριβώς αυτής της δυνατότητας που διαθέτει να είναι ευμετάβλητη και ευέλικτη, να αναπροσαρμόζεται, και να επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις των μελών της. 'Γιατί αν πάρουμε την οικογένεια σαν ένα κατεστημένο που είναι πια οργανωμένο και δεν μπορεί να αλλάξει, σημαίνει πως βαδίζουμε σιγά – σιγά στον αφανισμό της. Γιατί σε κάθε πράγμα που δεν ανανεώνεται φυσική συνέπεια είναι ο αφανισμός'. (Χουρδάκη, 1992). Η σύγχρονη οικογένεια, τη δομή και τη μορφή της οποίας χαρακτηρίζει ρευστότητα, που αποτελεί συνέπεια του κοινωνικού εκσυγχρονισμού, παραμένει συγχρόνως σταθερή, καθώς τα εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα παρουσιάζουν κοινά σημεία τόσο μεταξύ τους, όσο και με τη συμβατική οικογένεια.

Η οικογένεια, κοινωνικός θεσμός που διατηρείται κάτω από ευμετάβλητες κοινωνικές συνθήκες, αποτελεί καθολικό θεσμό, που παρουσιάζεται σε όλες τις κοινωνίες διαχρονικά. Η καθολικότητα και διαχρονικότητα της οικογένειας ως θεσμού σχετίζεται με το γεγονός ότι μόνο η οικογένεια, σε σχέση με τα εναλλακτικά σχήματα οργάνωσης του ιδιωτικού βίου, αποτελεί το σταθερό κοινωνικό πλαίσιο, που επιτρέπει σε τέτοιο βαθμό στο άτομο να αναπτύσσεται και να ικανοποιεί τις βιολογικές και ψυχοκοινωνικές του ανάγκες, μέσα από τις λειτουργίες, που ως σύστημα αναλαμβάνει και επιτελεί. Η οικογένεια επιδιώκει την επίτευξη διάφορων σκοπών και οι λειτουργίες της είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την υλοποίηση των στόχων τόσο του ατόμου, όσο και του κοινωνικού συνόλου. Σχετικά με την προσφορά της οικογένειας σε ό,τι σχετίζεται με την ανάπτυξη του ατόμου, οι Νέπιαρ, Χουητέκερ, αναφέρουν 'Κατά την άποψή μας, στην ανθρώπινη ζωή η μονάδα, η εντονότερα αφιερωμένη στην ωρίμανση, δεν είναι το άτομο ούτε η επαγγελματική ούτε η κοινωνική ομάδα, αλλά η οικογένεια'. (Νέπιαρ, Χουητέκερ, 1980). Η οικογένεια είναι ομάδα που δεν αντικαθίσταται από καμία άλλη. Τα

γεγονότα που διαδραματίζονται στο χώρο της επηρεάζουν καθοριστικά την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου, καθώς και το σύστημα αξιών που εκείνο αποδέχεται. Η οικογένεια είναι το σύστημα που επηρεάζει αναπόφευκτα τον άνθρωπο, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, πιο καίρια και ουσιαστικά σε σχέση με άλλα συστήματα.

Λειτουργίες που επιτελεί η Οικογένεια

Οι διάφορες λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια δεν είναι ανεξάρτητες, αλλά σχετίζονται μεταξύ τους. Αποτελούν σύνολα λειτουργιών και όλες προωθούν την ικανοποίηση αναγκών, αφενός πρωταρχικών, κύριων, και αφετέρου δευτερευουσών, επίκτητων, που είναι εξίσου σημαντικές.

Μέσα στην οικογένεια πραγματοποιείται η αναπαραγωγική λειτουργία, που για μεγάλο ποσοστό ατόμων αποτελεί τον κύριο λόγο για τον οποίο καταλήγουν στην απόφαση για γάμο. Ασφαλώς, στις σύγχρονες κοινωνίες, ο γάμος διαχωρίζεται στις αντιλήψεις των ατόμων από τη γονιμότητα, ωστόσο η απόκτηση παιδιών αποτελεί για τους γονείς ψυχολογική ανάγκη που συμβαδίζει με τις κοινωνικές απαιτήσεις και προσδοκίες. Με την απόκτηση παιδιών η οικογένεια συμπληρώνεται ως ομάδα και οι γονείς αναλαμβάνουν διττό γονεϊκό ρόλο, αφενός βιολογικό, και αφετέρου κοινωνικό.

Για την ομαλή λειτουργία του οικογενειακού συστήματος, θα πρέπει να αναγνωρίζονται και να ικανοποιούνται επαρκώς μέσα στην οικογένεια, τόσο οι υλικές, όσο και οι πνευματικές και ψυχοκοινωνικές ανάγκες των ατόμων. Η κοινωνία αναμένει από την οικογένεια να εξασφαλίζει τους υλικούς πόρους και να καλύπτει με συνέπεια τις βιολογικές ανάγκες των μελών της. Στις αστικές κοινωνίες, ασφαλώς, η οικογένεια δεν αναλαμβάνει πλέον ως ομάδα, την παραγωγή των προϊόντων που καταναλώνει, μέσα από συλλογικές δραστηριότητες, και τα μέλη της λειτουργούν ως μεμονωμένα εργαζόμενα άτομα σε διάφορους χώρους, εκτός του

σπιτιού. ‘Μέχρι το τέλος του περασμένου αιώνα η οικογένεια ήταν ο κύριος φορέας εκπαίδευσης, κοινωνικοποίησης και παραγωγής. Στον αιώνα μας και για τις τρεις αυτές αποστολές η οικογένεια έπαψε να είναι επαρκής και αποτελεσματικός φορέας. Τούτο οφείλεται κυρίως στις αλλαγές που έγιναν στη δομή της ίδιας της οικογένειας, στις αλλαγές δομής των κοινωνικών και άλλων συστημάτων και σε μια αλληλεπίδραση των δύο αυτών παραγόντων. (Δημητρόπουλος, 2002).

Μολονότι στις σύγχρονες κοινωνίες, η οικογένεια δεν κατέχει την αποκλειστική αρμοδιότητα στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης των παιδιών, καθώς, μέρος αυτής αναλαμβάνεται από άλλους παράγοντες, αποτελεί ωστόσο τον πρωτογενή φορέα κοινωνικοποίησης, καθώς αναλαμβάνει τη μετάδοση κανόνων, αξιών και τρόπων συμπεριφοράς, κοινωνικά αποδεκτών, προετοιμάζοντας τα άτομα για τη μετέπειτα επιτυχή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο. Στο πλαίσιο της οικογένειας μάλιστα, η κοινωνικοποίηση είναι αμφίδρομη, καθώς συντελείται, τόσο ως μετάδοση των κοινωνικών αξιών από τη μεγαλύτερη στη νέα γενιά, όσο και ως εκμάθηση κανόνων συμπεριφοράς, που ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός επέβαλε, από τη νεότερη γενιά στους μεγαλύτερους. Έχει διαπιστωθεί άλλωστε η αλληλεπιδραστική αμφίδρομη φύση της διαπροσωπικής σχέσης με το παιδί, στο πλαίσιο της οποίας, όπως παρέχονται οι λειτουργίες που εξασφαλίζουν την κάλυψη των βιολογικών, ψυχοσυναισθηματικών, και ψυχοκοινωνικών αναγκών του παιδιού, μεταδίδονται συγχρόνως από το παιδί ουσιαστικά στοιχεία για την ομαλή ψυχολογική λειτουργία και τη λειτουργική εκδήλωση της κοινωνικότητας των γονέων. Η σχέση με το παιδί είναι σχέση από την οποία μαθαίνουν οι ενήλικες, όπως ακριβώς επισημαίνει ο Gordon, (Gordon,D., 2004), πως, μέσα από τα παιδιά, εμείς, οι ενήλικες, μπορούμε να μάθουμε, πόσο εύκολα μπορούν να ξεπεραστούν οι διαφορές και οι συγκρούσεις.

Μέσα στην οικογένεια ικανοποιούνται ή είναι δυνατό να ικανοποιηθούν οι συναισθηματικές ανάγκες των μελών της για ασφάλεια, φροντίδα, σταθερότητα, αποδοχή, αγάπη και στοργή. Από την οικογένειά τους αναμένουν τα άτομα κατανόηση και ψυχολογική στήριξη στο βαθμό που χρειάζεται σε απρόβλεπτες και δύσκολες καταστάσεις που τυχόν αντιμετωπίζουν. Η σχετική με τις ψυχικές ανάγκες

των ατόμων λειτουργία της οικογένειας είναι σημαντική ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες με τα αυξημένα ψυχοσωματικά και ψυχοκοινωνικά προβλήματα και αποτελεί για τη σύγχρονη οικογένεια πραγματική πρόκληση.

Σύμφωνα με την κοινωνιολογική θεωρία του Talcott Parsons για το θεσμό της οικογένειας, η οικογένεια επιτελεί λειτουργίες που εγγυώνται την επιβίωση των μελών της, και τη λειτουργίες για την αναπαραγωγή, την ανατροφή και κοινωνικοποίηση των παιδιών, καθώς και την ψυχολογική συνοχή της ως ομάδας ατόμων. Με την αστικοποίηση της αμερικάνικης κοινωνίας και την επερχόμενη μετατροπή της παραδοσιακής εκτεταμένης οικογένειας σε πυρηνική, ειδικευμένοι κρατικοί φορείς ανέλαβαν λειτουργίες, για τις οποίες την ευθύνη είχε παλαιότερα η οικογένεια αποκλειστικά. Οι λειτουργίες της οικογένειας συνεπώς επαναπροσδιορίστηκαν, και η αμερικανική πυρηνική οικογένεια του αστικού περιβάλλοντος, σύμφωνα με τον Parsons, αποτέλεσε μονάδα κατανάλωσης, παρά αυτόνομης παραγωγής, και απομονώθηκε από την εκτεταμένη. Βασίστηκε στο γάμο και στην ορθολογική και με προσωπικά κριτήρια λήψη αποφάσεων και επέλεξε μια διαπαιδαγώγηση που να προσανατολίζεται στην ανεξαρτησία και αυτονομία των παιδιών, και την οποία να αναλαμβάνουν εξ ολοκλήρου οι γονείς.

Ωστόσο, τα ευρήματα πρόσφατων ερευνών σε χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής συνηγορούν στο ότι ‘...οι προβλέψεις του Parsons και άλλων κοινωνιολόγων που αφορούν στην απομόνωση της πυρηνικής οικογένειας και την εκχώρηση των λειτουργιών της εκτεταμένης οικογένειας στους κοινωνικούς φορείς δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα’.(Γεώργας, 2000). Η πυρηνική οικογένεια διατηρεί συχνή επικοινωνία με την εκτεταμένη, που αποτελεί γι’ αυτήν σημαντική πηγή υποστήριξης σε δύσκολες καταστάσεις, αλλά και γενικότερα.

Η οικογένεια έχει τη δυνατότητα να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες της κοινωνίας, και να τις υπερβαίνει, κυρίως όταν διαθέτει συνοχή, και οι διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της είναι σταθερές αλλά και ευέλικτες, θετικές και λειτουργικές.

Το Παιδί μέσα στην Οικογένεια

Η έννοια της απόκτησης Παιδιών για την Οικογένεια και οι Λόγοι απόκτησης Παιδιών

Η οικογένεια, ως ομάδα ατόμων που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση, αλληλοεπηρεάζονται και αλληλεξαρτώνται, και ως σύστημα αλληλοδιαπλεκόμενων σχέσεων, διαμορφώνεται με την απόκτηση παιδιών.

Η απόκτηση παιδιού καθιστά τη δυαδική σχέση του ζευγαριού, τριαδική, και επιδρά με διάφορους τρόπους στην πορεία, την ποιότητα, το είδος και την ένταση αυτής της σχέσης. Η απόκτηση παιδιών είναι για τους γονείς κοινωνική επιταγή, που συμβαδίζει με τις ψυχολογικές τους ανάγκες, και η σχετική επιθυμία τους για την απόκτηση αυτή διαφοροποιείται σε συνάρτηση με προσωπικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες, καθώς και παράγοντες που αφορούν στη συζυγική σχέση.

Ο ερχομός του παιδιού δεν πραγματοποιείται πάντοτε υπό ομαλές συνθήκες και περιστάσεις που ευνοούν τη σωστή του ανάπτυξη. Ενδέχεται να είναι προσχεδιασμένος, στο πλαίσιο μιας απελπιστικής προσπάθειας του ενός γονέα για τη διατήρηση της έγγαμης σχέσης, αποδίδοντας στο παιδί, οι ανάγκες του οποίου παραγνωρίζονται, το δυσάρεστο ρόλο του συντονιστή των συζυγικών συγκρούσεων και τοποθετώντας το σε θέση ευθύνης για την πορεία και την εξέλιξη της συζυγικής σχέσης.

Η απόκτηση παιδιού δεν αποκλείεται και να είναι επιθυμητή, ευνοώντας τη διαδικασία αυτο-επιβεβαίωσης του ίδιου του γονέα, ως άμεση απόδειξη της αρρενωπότητας του πατέρα, είτε της θηλυκότητας και της δυνατότητας της γυναίκας για γονιμότητα. Άλλοτε οι σύζυγοι επιδιώκουν από κοινού τη διαίωνιση της ύπαρξής τους.

Η πρόωμη βίωση συναισθημάτων ματαίωσης, λόγω ανεπάρκειας της γονεϊκής αγάπης, είναι δυνατό να πυροδοτήσει στο άτομο την ασυνείδητη αναζήτηση της ανάληψης του γονεϊκού ρόλου, ως μέσου απόκτησης της μόνιμης και αποκλειστικής

αγάπης ενός δικού του προσώπου, τάση που μπορεί να υποκινήσει συμπεριφορές σε βάρος του άλλου γονιού, που αντιμετωπίζεται ως ανταγωνιστής που επίσης διεκδικεί την αγάπη του παιδιού. Ένας από τους βασικότερους λόγους που οι νευρωτικοί αποκτούν παιδιά είναι γιατί θέλουν να δημιουργήσουν έναν άνθρωπο που θα τους δίνει αγάπη, έναν άνθρωπο που ο γονιός θα τον έχει ολόδικό του'.(Τζάνοφ, 1991).

Υπάρχει ασφαλώς και η περίπτωση της απόκτησης παιδιών άνευ διαδικασιών εκούσιας πρωτοβουλίας και οικογενειακού προγραμματισμού. Το παιδί που γεννιέται σε τυχαίες απρόσμενες συνθήκες και είναι ανεπιθύμητο, προκαλεί στους γονείς αναστάτωση, ανησυχία και δυσάρεστα συναισθήματα, που συνδέονται με την αρνητική τους στάση απέναντι στο παιδί, που επηρεάζει δυσμενώς την πορεία της ανάπτυξής του.

Οι ιδιαίτεροι λόγοι για τους οποίους αποκτάται ένα παιδί επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο προσέγγισής του, τη διαθεσιμότητα των γονέων για το παιδί στις αναπτυξιακές προκλήσεις που αντιστοιχούν σε κάθε φάση της ανάπτυξής του, το βαθμό κάλυψης των ψυχοσωματικών, ψυχοσυναισθηματικών και ψυχοκοινωνικών του αναγκών μέσα στην οικογένεια.

Ο ερχομός ενός παιδιού, πάντως, ανεξαρτήτως των συνθηκών υπό τις οποίες πραγματοποιείται, προκαλεί ψυχολογικές αλλαγές στους ίδιους τους γονείς. Επιπλέον, τα στάδια τα οποία διέρχεται η ζωή όλων των μελών της οικογένειας καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το στάδιο ανάπτυξης και την ηλικία στην οποία βρίσκεται το παιδί.

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Το παιδί είναι άτομο που βρίσκεται σε συνεχή διαμόρφωση. Η ανάπτυξή του είναι το αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, συντελείται σε διάφορες φάσεις, στις οποίες αντιστοιχούν συγκεκριμένα

επιτεύγματα που θα πρέπει να παρουσιάζει το παιδί, και πραγματοποιείται συγχρόνως σε επίπεδο σωματικό, γνωστικό, ψυχοσυναισθηματικό και κοινωνικό.

Η ανάπτυξη περιλαμβάνει θετικές και αρνητικές αλλαγές, συστηματικές, που διαδραματίζονται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής. Ωστόσο, ειδικά 'Η παιδική ηλικία είναι η περίοδος θεμελιώσεως της ζωής', καθώς, 'αναρίθμητες μελέτες επί εφήβων και ενηλίκων απέδειξαν τη σπουδαιότητα της παιδικής ηλικίας, ως της περιόδου θεμελιώσεως διαφόρων σωματικών και ψυχολογικών χαρακτηριστικών'.(Κασιώλας, 1981).

Κάθε παιδί, καθώς αποτελεί μοναδικό και ανεπανάληπτο άτομο, αναπτύσσεται και αποκτά γνώσεις και δεξιότητες με το δικό του ιδιαίτερο ρυθμό, και τα παιδιά παρουσιάζουν ατομικές διαφορές μεταξύ τους, όσον αφορά τη χρονική περίοδο και το βαθμό στον οποίο απέκτησαν συγκεκριμένες δεξιότητες και συμπεριφορές, απαραίτητες για την επιτυχή ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή.

Πάντως σε γενικό πλαίσιο, κρίσιμες μεταβατικές περίοδοι στην παιδική ηλικία θεωρούνται : 'α . η ηλικία των 18 έως 24 μηνών, κατά την οποία τα παιδιά αρχίζουν να αυτονομούνται στον κινητικό τομέα και να κατακτούν τη χρήση της γλώσσας, β . η ηλικία των 5 περίπου ετών, η οποία σχετίζεται με σημαντικά επιτεύγματα στη γνωστική ανάπτυξη'.(Κακούρος, Μανιαδάκη, 2002).

Επίπεδα Ανάπτυξης κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία

Βιοσωματική Ανάπτυξη

Στη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας η σωματική ανάπτυξη συντελείται με γρήγορους ρυθμούς, αν και το μικρό παιδί αναπτύσσεται με λιγότερο ταχείς ρυθμούς φυσικά, σε σχέση με το βρέφος.

Σε αυτή τη φάση επιταχύνεται η ωρίμανση του κεντρικού νευρικού και η ανάπτυξη του μυϊκού συστήματος, που παρέχει στο νήπιο τη δυνατότητα για

δραστηριότητα και ενασχόληση με το παιχνίδι, καθώς στις κινήσεις του προσδίδεται μεγαλύτερη ακρίβεια και το ίδιο αναπτύσσει το αίσθημα της ασφάλειας.

Πραγματοποιείται σκλήρυνση των οστών και ισχυροποίηση των μυών του παιδιού, αύξηση του ύψους και του βάρους και παρατηρούνται αλλαγές στις αναλογίες και τη μορφή του σώματός του. Κατά τη δεύτερη παιδική ηλικία, το παιδί παρουσιάζει αρμονικότητα στις κινήσεις του.

Γνωστική Ανάπτυξη

Αρχικά το νήπιο ταυτίζει το φανταστικό με το πραγματικό, και μόνο μετά τον 3^ο χρόνο δύναται να τα διαφοροποιεί, διατηρώντας ωστόσο ορισμένα μη πραγματικά στοιχεία στη φαντασία του. Η φαντασία των νηπίων, που είναι σε αυτό το στάδιο σαφώς σημαντική, σταδιακά προσανατολίζεται προς το συγκεκριμένο.

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας διατυπώνουν συνεχώς ερωτήματα, στην προσπάθειά τους να μάθουν περισσότερα και να εξερευνήσουν το περιβάλλον τους, για το οποίο εκφράζουν έντονο ενδιαφέρον. Το μεγαλύτερο παιδί, που βρίσκεται στη σχολική ηλικία, έχει αποκτήσει γνώσεις για αντικείμενα του περιβάλλοντός του, εξακολουθεί ωστόσο, να εκδηλώνει περιέργεια, παρατηρώντας αντικείμενα και απευθύνοντας ερωτήσεις. Προσανατολίζει το ενδιαφέρον προς το περιβάλλον του, το οποίο επιθυμεί να γνωρίσει, και αναπτύσσει ικανότητες για παρατήρηση. Διαθέτει καλή λειτουργία των αισθήσεων και ανεπτυγμένη αντιληπτική ικανότητα.

‘Η πορεία της σκέψεως διέρχεται από το συγκεκριμένο κατ’ αρχάς, το λειτουργικόν ύστερον και τέλος από το αφηρημένον στάδιον’.(Κωστάρας, 1986). Με την αποδέσμευση της σκέψης του από το συγκεκριμένο, το παιδί αναγνωρίζει σχέσεις και κατηγορίες αντικειμένων, ωστόσο δε διαμορφώνει ακόμη κατηγορίες το ίδιο. Αναπτύσσεται η μνήμη, η φαντασία και η σκέψη του. Σε αυτή την ηλικία εμφανίζεται η συμβολική σκέψη.

Τα νήπια αντιλαμβάνονται το χώρο, το βάθος και σύνολα μορφών, δίχως να διαθέτουν την ικανότητα ωστόσο για τη σύνθεση στοιχείων και τη διαμόρφωση συνόλων. Αναγνωρίζουν πρόσωπα, συγκρίνουν αντικείμενα.

Η κριτική ικανότητα και η δημιουργική σκέψη δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί κατά τη νηπιακή ηλικία. Η μνήμη ωστόσο, είναι ανεπτυγμένη, σε βαθμό που να διευκολύνει τη συστηματική μάθηση.

Από την ηλικία των τριάνμισι χρόνων, μπορούν τα νήπια να κάνουν ταξινομήσεις και να σχηματίζουν έννοιες.

Γλωσσική Ανάπτυξη

Η γλώσσα περιλαμβάνει εκφραστικές κινήσεις μέσω των οποίων τα άτομα εκφράζουν τη συναισθηματική τους κατάσταση και καταστάσεις του υποκειμενικού τους βιώματος, διατυπώνουν τη σκέψη τους και τις γνώσεις που διαθέτουν, αναπαριστούν έννοιες, πράξεις και αντικείμενα, και επικοινωνούν με άλλα άτομα.

‘Η γλώσσα αποτελεί το συνεκτικό κρίκο ανάμεσα στους ανθρώπους, τη ζωή και τις εμπειρίες τους, προσφέροντας αφενός δυνατότητα πρόσβασης και επικοινωνίας με την κοινωνία των άλλων και επιτρέποντας αφετέρου την ανταλλαγή και κατανόηση των σκέψεων, αναγκών και επιθυμιών μεταξύ των ανθρώπων’. (Πήτα, 1998).

Η έννοια της γλώσσας διαφοροποιείται ωστόσο από αυτήν της επικοινωνίας. ‘...η γλώσσα έχει να κάνει με γνωστικές ικανότητες και πρέπει να χρησιμοποιείται για διδασκαλία. Όταν έχεις μια πραγματική γλώσσα τότε μπορείς και να επικοινωνήσεις. Επικοινωνία και γλώσσα δεν είναι το ίδιο πράγμα. Η γλώσσα είναι ένα σημαντικό κομμάτι στην επικοινωνία που είναι μια μεγαλύτερη κατηγορία’. (Biennvenu).

Η γλωσσική και η γνωστική ανάπτυξη είναι αλληλένδετες. Καθώς η γλώσσα διευκολύνει τις μνημονικές διεργασίες κατά τη διαδικασία της μάθησης, συμβάλλει ενεργά στη γνωστική ανάπτυξη του ατόμου.

Τα χρονικά στάδια κατά τα οποία συντελείται η γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού αποτελούν συνάρτηση, αφενός των κληρονομικών καταβολών, της ιδιοσυγκρασίας, της νοημοσύνης, της κινητικότητας και του φύλου του ίδιου του παιδιού, και αφετέρου της μάθησης και των δυνατοτήτων που παρέχονται από το περιβάλλον του και υποβοηθούν τη γλωσσική του εξέλιξη. 'Στην πορεία της αποκτήσεως των λεκτικών μορφών, η οποία βασικά ολοκληρώνεται κατά το 4^ο έτος, παίζει σπουδαίο ρόλο το περιβάλλον και η προϋπόθεση παραλλήλου πνευματικής αναπτύξεως'.(Κασιώλας, 1981).

Η κατανόηση του προφορικού λόγου προηγείται της ικανότητας του παιδιού να παράγει αυθόρμητα το λόγο προκειμένου να εκφραστεί.

Προς το τέλος της πρώτης παιδικής ηλικίας σταθεροποιούνται οι γλωσσικές δεξιότητες, που βασίζονται σε όσα έμαθε το παιδί νωρίτερα. Κατά τη διάρκεια της πρώτης παιδικής ηλικίας αναπτύσσεται ουσιαστικά η γλωσσική έκφραση του παιδιού και αποκτώνται οι γλωσσικές δεξιότητες, που ενισχύονται κατά τη σχολική ηλικία.

Η γλωσσική ανάπτυξη είναι, κατά την πρώτη παιδική ηλικία, ιδιαίτερα σημαντική για τη δημιουργία σχέσεων με τους συνομηλίκους και την ανάπτυξη της κοινωνικότητας του παιδιού.

ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Τα στάδια της Ψυχοκοινωνικής Ανάπτυξης του Erik Erikson

Σύμφωνα με τον E.Erikson, το παιδί, ως την ηλικία των 11 χρόνων διέρχεται τέσσερις ψυχοκοινωνικές περιόδους, που αντιστοιχούν στις αναπτυξιακές κρίσεις

του Εγώ, που αντιμετωπίζει, κατά τις οποίες, σχηματίζει νέες αντιλήψεις, τόσο για τον εαυτό του, όσο και το περιβάλλον, μέσω των εμπειριών, τις οποίες βιώνει.

Κατά την αναπτυξιακή κρίση «Αυτονομία-Αμφιβολία», που εμφανίζεται προς το τέλος του 2^{ου} έτους, το νήπιο εκδηλώνει τάσεις εξερεύνησης και ελέγχου του περιβάλλοντός του, που πηγάζουν και τροφοδοτούνται από τις νέες του ικανότητες και τις κατακτήσεις. Η δυνατότητα της αυτενέργειας στο παιδί, η ανταπόκριση στα ερωτήματα που θέτει, στην προσπάθειά του να γνωρίσει τον κόσμο, και η ενίσχυση των εξερευνητικών του τάσεων, από την πλευρά των γονέων, θα συμβάλει στην απόκτηση αυτονομίας και αυτοπεποίθησης, και του συναισθήματος ότι διαθέτει αυτοέλεγχο, διαφορετικά, θα αναπτύξει αμφιβολία και ανασφάλεια.

Η ψυχοκοινωνική περίοδος «Πρωτοβουλία-Ενοχή» διαρκεί από το 3^ο ως το 6^ο έτος, και σε αυτήν, λόγω της αυξημένης ενέργειάς του, το νήπιο χρησιμοποιεί τη φαντασία του και αναπτύσσει νέες πρωτοβουλίες, δραστηριότητες και δημιουργικές ενέργειες. 'Αν το παιδί στις επιδιώξεις του για δημιουργική δράση νιώθει ότι επιτυγχάνει, ότι βρίσκει ποικιλία πραγμάτων να κάνει, ότι οι απόπειρές του, τα σχέδιά του, οι ιδέες του, οι πράξεις του συναντούν την επιδοκιμασία των γονέων του, αποκτά τη γενικευμένη τάση να αναζητεί δημιουργικές εμπειρίες και να αναπτύσσει πρωτοβουλία'. (Παρασκευόπουλος, 1985). Διαφορετικά, αναπτύσσει το αίσθημα της ενοχής.

Στην ψυχοκοινωνική κρίση «Παραγωγικότητα-Ανεπάρκεια», η οποία εκδηλώνεται κατά τη σχολική ηλικία, το παιδί επιδιώκει επίμονα την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και δραστηριοτήτων, τις οποίες είναι σε θέση να εκτελεί, λόγω των ενισχυμένων ικανοτήτων και των επιτευγμάτων του από τις προηγούμενες αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ, που αντιμετώπισε. Η έμφαση σε αυτό το στάδιο αφορά στην ολοκλήρωση των διαφόρων έργων, κι όχι πλέον μόνο στην ελεύθερη πρωτοβουλία στις δραστηριότητες που αναλαμβάνει. Το παιδί αξιοποιεί τις δεξιότητές του για να αποκτήσει γνώσεις, επιζητά τον έλεγχο του περιβάλλοντός του και την επίτευξη στόχων. Εάν η τάση αυτή του παιδιού για παραγωγικότητα ενισχυθεί από το οικογενειακό και το σχολικό του περιβάλλον, θα αναπτύξει το συναίσθημα της εργατικότητας, της παραγωγικότητας, και της φιλοπονίας, στην

αντίθετη περίπτωση, ενδέχεται να εμφανιστούν στο παιδί συναισθήματα ανεπάρκειας και κατωτερότητας. ‘Όταν το παιδί δεν καταφέρει να αναγνωριστεί και εισπράττει την αποτυχία, το συναίσθημα της κατωτερότητας το ωθεί σε διάφορες αμυντικές συμπεριφορές που το βοηθούν να νιώσει ανακούφιση. Τέτοιες συμπεριφορές θεωρούνται το πείραγμα, η κοροϊδία, αλλά και περισσότερο βίαιες αντιδράσεις’.(Παπαδιώτη-Αθανασίου,2000). Στην περίπτωση που η τάση του παιδιού για παραγωγικότητα ενισχυθεί υπερβολικά, υπάρχει ο κίνδυνος της ταύτισης της παραγωγικότητας με την αξία του ανθρώπου στην αντίληψη του παιδιού, που μπορεί να το καταστήσει μηχανιστικό και ανταγωνιστικό άτομο. Επίσης, όταν οι προσδοκίες για τα επιτεύγματα του παιδιού αυτής της ηλικίας υπερβαίνουν τις δυνατότητές του, η συνεπακόλουθη αποτυχία ενδέχεται να τροφοδοτήσει τα συναισθήματα ανεπάρκειάς του, αυξάνοντας την πιθανότητα εγκατάλειψης των προσπαθειών του, πριν την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων και την επίτευξη των στόχων.

Κοινωνική Ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία

Η Κοινωνική Ανάπτυξη συνίσταται αφενός στην κοινωνικοποίηση, κατά την οποία το παιδί αποδέχεται τις κοινωνικές αξίες και πρότυπα, και αφετέρου στη διαμόρφωση του ιδιαίτερου τρόπου σκέψης, καθώς και των προσωπικών συναισθηματικών αντιδράσεων και συμπεριφορών του παιδιού, που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. ‘Η κοινωνική ανάπτυξη είναι μια διπλή διαδικασία μέσω της οποίας τα παιδιά ενσωματώνονται στο πλατύτερο κοινωνικό πλαίσιο και διαφοροποιούνται ως ξεχωριστά άτομα. Η ενσωμάτωση στο κοινωνικό πλαίσιο είναι γνωστή ως κοινωνικοποίηση. Το παιδί κοινωνικοποιείται καθώς μαθαίνει τους κοινωνικούς κανόνες και τα κοινωνικά πρότυπα που διέπουν ένα κοινωνικό σύνολο. Κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης το παιδί παίρνει

πληροφορίες για τον εαυτό του από το κοινωνικό του περιβάλλον που το βοηθούν ν' αποκτήσει επίγνωση των πράξεων, των σκέψεων, και των συναισθημάτων του και συντελούν στη δημιουργία της προσωπικότητάς του'. (Βοσνιάδου, 2000).

Η πρώτη παιδική - νηπιακή ηλικία αποτελεί την πιο κρίσιμη περίοδο για την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς του παιδιού, καθώς, κατά τη διάρκειά της, διαμορφώνονται οι κυρίως τρόποι με τους οποίους συμπεριφέρεται το παιδί στις κοινωνικές του σχέσεις.

Από τις αρχές της νηπιακής ηλικίας, το παιδί εμφανίζει περισσότερο λειτουργική κοινωνική συμπεριφορά, που εκδηλώνεται με τη μεγαλύτερη διάθεσή του για συνεργασία με τους μεγαλύτερους και την προθυμία για τη δημιουργία σχέσεων με τους συνομηλίκους μέσα από το παιχνίδι. Σταδιακά, τα νήπια ενισχύουν την ικανότητα να εκδηλώνουν τις κατάλληλες και σωστές συμπεριφορές στις συναναστροφές με παιδιά της ίδιας ηλικίας.

Κοινωνικοποιούνται και αναπτύσσουν κοινωνικότητα, ενώ η διαδικασία της κοινωνικοποίησής τους συνεχίζεται ασφαλώς, και μετά την πρώτη παιδική ηλικία.

Στις απαιτήσεις των ενηλίκων, τα μικρά παιδιά, ήδη από τη βρεφική ηλικία, αντιδρούν με αρνητισμό, που μπορεί να έχει ένταση και συχνότητα, εάν το παιδί αντιμετωπίζει προβλήματα προσαρμογής. Η αντίσταση στις πιέσεις των ενηλίκων εμφανίζεται πάντως στην παιδική ηλικία ανεξάρτητα από το βαθμό προσαρμογής του παιδιού.

Κοινωνικές συμπεριφορές κατά την παιδική ηλικία

Σε αυτό το στάδιο της ανάπτυξης, τα παιδιά συναγωνίζονται για την προσοχή των ενηλίκων. Συγκρούονται συχνά μεταξύ τους, ακόμα και τα αδέρφια. Μέχρι την ηλικία των τεσσάρων χρόνων συνεργάζονται ελάχιστα με τα άλλα παιδιά και με τους ενήλικες.

Αντιδρούν στη ματαιώση με επιθετική συμπεριφορά. Στην ηλικία των τεσσάρων με πέντε χρόνων εκδηλώνουν λεκτική επιθετικότητα προς τους άλλους, που εξελίσσεται σε ειρωνική συμπεριφορά και κατηγορίες. Κατά το 3^ο έτος, αυξάνεται η επιθυμία τους για κυριαρχία στο παιχνίδι, που κορυφώνεται στην ηλικία των πέντε.

Τα μικρά παιδιά εκδηλώνουν συντελεστική επιθετικότητα, προκειμένου να αποκτήσουν κάποιο αντικείμενο που επιθυμούν, και εχθρική επιθετικότητα, η οποία αποβλέπει στο να βλάψει τον άλλο για εκδίκηση ή εδραίωση της κυριαρχίας του παιδιού. Στο δεύτερο και τρίτο έτος τα αγόρια εμφανίζονται περισσότερο επιθετικά σε σχέση με τα κορίτσια, τα κορίτσια ωστόσο, εκδηλώνουν συνήθως επιθετικότητα σχέσεων, που αναφέρεται στην απόρριψη της πρόθεσης για φιλία είτε τον αποκλεισμό κάποιου παιδιού

Τα νήπια μιμούνται τη συμπεριφορά ατόμων με τα οποία διατηρούν θετικές σχέσεις, που είναι σε πρώτο επίπεδο οι γονείς, και κατόπιν η ομάδα των συνομηλίκων. Παράλληλα, ενώ το ενδιαφέρον του παιδιού καταρχάς επικεντρώνεται στην απόσπαση της προσοχής και στην αποδοχή των ενηλίκων, σταδιακά προσανατολίζεται προς τους συνομηλίκους και την αποδοχή του από την ομάδα.

Οι φιλίες και οι συναναστροφές του παιδιού της πρώτης παιδικής ηλικίας με τους συνομηλίκους του είναι τυχαίες και προσωρινές, ασφαλώς αργότερα μεταβάλλονται, επενεργούν πάντοτε όμως καθοριστικά στην πορεία της κοινωνικής του ανάπτυξης. 'Η φιλία είναι η κεντρική κοινωνική σχέση μεταξύ των συνομηλίκων στην παιδική ηλικία...είναι ένα μέσο που παράγει άμεσα κοινωνικούς δεσμούς και συντροφικότητα. Σε κοινωνίες όπου η οικογένεια έχει διαβρωθεί από την κινητικότητα, η φιλία αντικαθιστά τη συγγένεια, για να καθιερώσει σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων που στηρίζονται στα θετικά συναισθήματα, την εμπιστοσύνη και άλλες μη χειροπιαστές συναισθηματικές εκδηλώσεις'.(Damon, 1995).

Ανάμεσα στο 4^ο και 6^ο έτος, τα παιδιά είναι εγωκεντρικά και δε μοιράζονται τα πράγματά τους με τους συμπαίκτες τους. Αυτές οι τάσεις των παιδιών σταδιακά υποχωρούν με την εμπειρία του ομαδικού παιχνιδιού, στοιχεία του οποίου υπάρχουν ήδη κατά το 4^ο έτος. Από την ηλικία των τεσσάρων χρόνων επίσης, τα παιδιά κάθε

φύλου εκδηλώνουν προτίμηση για άτομα του φύλου τους στις επιλογές τους για το παιχνίδι. Το παιχνίδι είναι αρχικά «παράλληλο», όπου τα παιδιά παίζουν κοντά, μα ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Επόμενη μορφή παιχνιδιού είναι το «συντροφικό» παιχνίδι, στο οποίο τα παιδιά παίζουν μαζί, με παρόμοιες δραστηριότητες, για να καταλήξει σε «συνεργατικό», κατά το οποίο τα παιδιά παίζουν ανά ομάδες. Οποιαδήποτε κι αν είναι η μορφή του πάντως, το παιχνίδι διέπεται πάντοτε από κανόνες. 'Είναι γνωστό, ότι η ανάπτυξη των παιχνιδιών που έχουν κανόνες εμφανίζεται προς το τέλος της προσχολικής ηλικίας και συνεχίζεται κατά τη σχολική ηλικία...Δεν υπάρχει παιχνίδι χωρίς κανόνες'.(Κοτσακώστας, Καρανταΐδου, Μιχαλόπουλος, Σωμαράκης, 2000).

Προκειμένου να αναπτύξει το παιδί κοινωνικές δεξιότητες και την επιθυμία για κοινωνικές επαφές είναι ιδιαίτερα σημαντικός ο θετικός χαρακτήρας και η ποιότητα των πρώτων επαφών με άλλα παιδιά.

Τα παιδιά παρουσιάζουν την ικανότητα να αναπτύσσουν συμπάθεια για πρόσωπα που βρίσκονται σε δυσάρεστη θέση. Στη διάρκεια του δεύτερου έτους εκδηλώνουν τη συμπάθεια και τη φροντίδα τους, διαθέτουν ενσυναίσθηση και παρέχουν βοήθεια, παρηγορούν, αναπτύσσουν δηλαδή τις λεγόμενες 'προκοινωνικές συμπεριφορές'. Οι εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς καθορίζονται από την ποιότητα της σχέσης του παιδιού με το άτομο που βρίσκεται σε δύσκολη θέση. Η ενσυναίσθητική ικανότητα αναπτύσσεται στα παιδιά σταδιακά. Ακόμα και τα νεογέννητα ανταποκρίνονται και αντιδρούν κλαίγοντας, όταν κλαίνε άλλα βρέφη, ενώ φυσικά δεν κατανοούν ακόμη τα συναισθήματα των άλλων ατόμων. Σύμφωνα με τη θεωρία του Hoffman για την ενσυναίσθηση, στην ηλικία των δύο χρόνων, τα παιδιά διαφοροποιούν τη συναισθηματική κατάσταση των άλλων από τη δική τους και είναι σε θέση να προσφέρουν παρηγοριά. Τα νήπια αναπτύσσουν ενσυναίσθηση ακόμη και για πρόσωπα που δε γνωρίζουν άμεσα. Η θεωρία τέλος, υποστηρίζει πως τα παιδιά ηλικίας 6-9 ετών ενδιαφέρονται εκτός από τα παροδικά συναισθήματα των άλλων ατόμων, και για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες τα άλλα άτομα ζουν.

Σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα που προέκυψαν από εμπειρική έρευνα στα νηπιαγωγεία της Ρόδου (Κοντάκος, Πολεμικός, 2000), τα παιδιά προσχολικής

ηλικίας επικοινωνούν με μη λεκτικό τρόπο και ανταποκρίνονται στα μη λεκτικά μηνύματα επικοινωνίας, διαθέτουν τη δυνατότητα να επισημαίνουν τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, τις οποίες και επιδεικνύουν, είτε μεταβάλλουν τη συμπεριφορά τους, όταν δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των καταστάσεων. Τα νήπια, επιπλέον, όπως διαπιστώθηκε στην έρευνα, δεν εμφανίζουν την ικανότητα προσποίησης θετικών συναισθημάτων, και όταν υπάρχει σύγκρουση μεταξύ λεκτικής και μη λεκτικής επικοινωνίας άλλων ατόμων, επικεντρώνονται στα λεκτικά μηνύματα. Η ανάπτυξη συμβολικής σκέψης και κοινωνικότητας επιτρέπουν τη ρύθμιση της συμπεριφοράς του νηπίου, ώστε να παρουσιάζεται κατάλληλη, προκειμένου την αποφυγή κυρώσεων που πιθανόν σχετίζονται με την επίδειξη απρόσφορων συμπεριφορών.

Η απόκτηση κοινωνικής ταυτότητας στη νηπιακή ηλικία επηρεάζεται από το κοινωνικό περιβάλλον με το οποίο το μικρό παιδί βρίσκεται σε άμεση και καθημερινή αλληλεπίδραση.

Σταδιακά, το παιδί αποκτά ταυτότητα του ρόλου του φύλου του. Η ταυτότητα του ρόλου του φύλου περνάει από μια ακολουθία γνωστικών ορόσημων, τα οποία ξεκινούν από την πρώτη ικανότητα αναγνώρισης του εαυτού ως αγοριού ή κοριτσιού, ακολουθούνται από την επίγνωση ότι η ταυτότητα δεν αλλάζει με το πέρασμα του χρόνου και καταλήγουν στην πλήρη κατανόηση ότι το φύλο είναι μόνιμο χαρακτηριστικό'.(Cole, Cole, 2002).

Η είσοδος του παιδιού στο σχολείο, κατά τη δεύτερη παιδική ηλικία, επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη συμπεριφορά του, που είναι αναπόφευκτες, κάτω από τις απαιτήσεις των νέων συνθηκών του σχολικού περιβάλλοντος.

Το κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού σαφώς διευρύνεται. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας απομακρύνουν το ενδιαφέρον από το παιχνίδι με μέλη της οικογένειάς τους και αφοσιώνονται στο ομαδικό παιχνίδι, με τα μέλη μιας μεγάλης παρέας, από την οποία επιδιώκουν να είναι αποδεκτά. Επιζητούν να βρίσκονται με την παρέα, που είναι ομάδα συνομηλίκων, κυρίως του ίδιου φύλου, και να συμμετέχουν σε κοινές ομαδικές δραστηριότητες. Στις ομάδες παιχνιδιού των παιδιών σχολικής ηλικίας αναγνωρίζονται κανόνες, ανατίθενται ρόλοι, επιλέγονται αρχηγοί. Η ένταξη

και η συμμετοχή του παιδιού σε μια τέτοια ομάδα γίνεται ολοένα και περισσότερο σημαντική για αυτό. Συγχρόνως συμβαδίζει με τις αναπτυξιακές απαιτήσεις αυτής της ηλικίας και συμβάλλει στην κάλυψη πολλών προσωπικών και κοινωνικών του αναγκών. Η ομάδα των συνομηλίκων και η οικογένεια αποτελούν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η συναισθηματικότητα του παιδιού της σχολικής ηλικίας, και το οποίο μεταδίδει στο παιδί στάσεις, επηρεάζει τις αντιλήψεις του και καθορίζει τις συμπεριφορές που είναι αποδεκτό να εκδηλώνει.

Προς το τέλος της δεύτερης παιδικής ηλικίας, το παιδί αναπτύσσει και εκδηλώνει περισσότερο ώριμες και λειτουργικές συμπεριφορές και την τάση για συνεργασία με την ομάδα των συνομηλίκων, καθώς κατά την πορεία της κοινωνικής του ανάπτυξης, που πραγματοποιείται με γρήγορους ρυθμούς, προηγούμενες ανώριμες και εριστικές συμπεριφορές που παρεμπόδιζαν τις κοινωνικές του σχέσεις υποχωρούν και εγκαταλείπονται, και η κοινωνικότητά του σταδιακά σταθεροποιείται. 'Στο τέλος της παιδικής ηλικίας (περίπου στα δέκα με δώδεκα χρόνια), τα παιδιά, φυσιολογικά, μπορούν να κάνουν εξαιρετικά πολύπλοκους συλλογισμούς για τις κοινωνικές σχέσεις και τις ρυθμίσεις του κοινωνικού τους κόσμου'.(Damon, 1995).

Συναισθηματική Ανάπτυξη

Τα συναισθήματα είναι οι ψυχικές καταστάσεις που νοηματοδοτούν το ανθρώπινο βίωμα. Η συναισθηματική ζωή των ατόμων περιλαμβάνει τις καταστάσεις, αφενός του ευχάριστου συναισθήματος της χαράς, και αφετέρου του δυσάρεστου συναισθήματος της λύπης, που αποτελούν τα απλά συναισθήματα από τα οποία δημιουργούνται άλλα πιο σύνθετα, καθώς και συναισθηματικές καταστάσεις ενδιάμεσες των δύο αυτών γενικών άκρων. Τα συναισθήματα συχνά εναλλάσσονται μεταξύ τους και τα άτομα τα βιώνουν με διαφορετικό τρόπο, που

αποτελεί συνάρτηση, τόσο της ατομικής τους ιδιοσυστασίας, όσο και των περιβαλλοντικών επιδράσεων, καθώς η εμπειρία των συναισθημάτων είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον στο οποίο δρα. ‘Τα συναισθήματα εδώ δεν είναι απλές, ενδοατομικές συνειδητές καταστάσεις που μπορεί και να παραμείνουν στα όρια του νου του ατόμου, αλλά μέρος της ιδιαίτερης διαδικασίας αλληλεπίδρασης ατόμου-περιβάλλοντος και συνιστούν πρωτίστως έναν τρόπο σχέσης με το περιβάλλον’. (Κούρτη, 1998).

Τα συναισθήματα επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την ψυχική και κοινωνική ανάπτυξη των ατόμων και την ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Η συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού βαίνει παράλληλα με τη γνωστική του ανάπτυξη. «Η νόηση και το συναίσθημα είναι στενά αλληλένδετες ψυχολογικές διεργασίες. Τα συναισθήματα διαμορφώνουν τον τρόπο που σκεφτόμαστε και ενεργούμε και τα γνωστικά μας σχήματα διαμορφώνουν τα συναισθήματα που βιώνουμε’. (Cole, Cole, 2002).

Τα παιδιά παρουσιάζουν ασφαλώς ατομικές διαφορές μεταξύ τους ως προς τη συναισθηματικότητα, που προέρχονται από τις διαφορές στη σωματική τους υγεία και τις συναισθηματικές αντιδράσεις, καθώς και από τα διαφορετικά περιβάλλοντα στα οποία αναπτύσσονται τα παιδιά.

Καθώς το παιδί αναπτύσσεται, οι συναισθηματικές του αντιδράσεις και ο συναισθηματικός του κόσμος σταδιακά διαφοροποιούνται, και μεταβάλλονται οι καταστάσεις που ενεργοποιούν τα διάφορα συναισθήματα.

Τα παιδιά, ήδη από τη βρεφική ηλικία εκφράζουν συνήθως το θυμό τους σε καταστάσεις που τους προκαλούν εκνευρισμό, και οι οποίες μάλιστα είναι πολλές. Στην παιδική ηλικία είναι δυνατό να αναπτύξουν επιθετικότητα που κατευθύνεται άμεσα προς άλλα άτομα, σε περιπτώσεις όπου βιώνουν πολλές ματαιώσεις. Η αποτυχία στην επίτευξη στόχων αποτελεί για το παιδί εμπειρία ματαιώσης. ‘Αυτή η ματαιώση μπορεί να προκαλέσει θυμό’. (Tynan, 2004). Οι ματαιώσεις είναι σαφώς περισσότερες στη δεύτερη παιδική ηλικία, όπου το παιδί επιδιώκει την ανεξαρτησία του. Ωστόσο έχει μεγαλύτερη δυνατότητα να συγκρατεί το θυμό του υπό την παρουσία ενηλίκων, σε σχέση με την πρώτη παιδική ηλικία, η οποία χαρακτηρίζεται

από έντονη συναισθηματικότητα με έντονες εκδηλώσεις θυμού, ζηλοτυπίας και φόβων.

Στη βρεφική ηλικία τα παιδιά αναπτύσσουν φόβους από απρόσμενες καταστάσεις που έχουν το στοιχείο του καινούριου, του διαφορετικού. Με τη μεσολάβηση της εξαρτημένης και της μιμητικής μάθησης και των βιωματικών εμπειριών, δημιουργούνται φόβοι, που κατά τη νηπιακή ηλικία είναι περισσότεροι, καθώς το παιδί έχει τη γνωστική ικανότητα να αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο. Τότε, φοβάται καταστάσεις όπως το σκοτάδι, η απομάκρυνση των γονέων του, τα ζώα, τα φαντάσματα τους κεραυνούς. Οι φόβοι μειώνονται σταδιακά με την πάροδο του χρόνου. Στη δεύτερη παιδική ηλικία τα παιδιά δεν παρουσιάζουν συνήθως φόβο σε κοινωνικές περιστάσεις. Τα κορίτσια εκφράζουν περισσότερους φόβους, γενικά, σε σχέση με τα αγόρια.

Τα βρέφη εκφράζουν με χαμόγελα και γέλια, τη χαρά που προέρχεται από καταστάσεις που τους προκαλούν ευχαρίστηση, όπως το παιχνίδι και η μουσική. 'Όπως έδειξαν οι έρευνες, από το 3^ο έτος της ηλικίας τους τα παιδιά μπορούν να διαχωρίζουν καταστάσεις χαράς από καταστάσεις λύπης, αλλά και να κατανοούν τις αιτίες που τις προκαλούν'. (Κρασσανάκης, 1999). Στην πρώτη παιδική ηλικία, το παιδί βιώνει θετικά συναισθήματα, όταν οι προσπάθειές του συνοδεύονται από την εμπειρία της επιτυχίας και της επίτευξης, καθώς και τις θετικές αντιδράσεις του περιβάλλοντός του. Χαρά προκαλούν επίσης στο παιδί τα αστεία, τα λογοπαίγνια, τα πειράγματα, τα παιχνίδια, οι ξαφνικοί θόρυβοι, οι παραβιάσεις κανόνων.

Διάφορες καταστάσεις μπορεί να προκαλέσουν τη λύπη ή την ανησυχία του παιδιού. 'Για κάποια παιδιά, τα συναισθήματα ανησυχίας ή στενοχώριας μπορεί να εμφανιστούν ανά πάσα στιγμή. Για άλλα, ίσως παρουσιαστούν μόνο σε συγκεκριμένες στιγμές, όπως, όταν αφήνουν το σπίτι ή την οικογένειά τους για να πάνε κάπου. Το συναίσθημα αυτό της ανησυχίας, για κάποιους ανθρώπους, υπάρχει σχεδόν συνέχεια και εμποδίζει από το να κάνουν αυτό που επιθυμούν'. (Sheslow, 2004). Στη δεύτερη παιδική ηλικία, η σχολική ζωή μονοπωλεί το ενδιαφέρον του παιδιού, που απασχολείται με θέματα που αναφέρονται στις υποχρεώσεις, τα καθήκοντα και τις επιδόσεις του στο σχολείο, και βιώνει

συναισθήματα που επηρεάζονται από αυτά. Η σχολική αποτυχία προκαλεί τη λύπη του παιδιού καθώς επιφορτίζεται με τις αντιδράσεις δυσαρέσκειας των γονέων, οι εκτιμήσεις και οι αξιολογήσεις των οποίων έχουν μεγάλη σημασία για τα παιδιά αυτής της ηλικίας. Η σχολική πραγματικότητα και οι προσδοκίες και οι απαιτήσεις από την πλευρά του εκπαιδευτικού, μπορεί να προκαλέσουν στο παιδί αγωνία, ανησυχία, άγχος και δυσφορία. Η είσοδος στο σχολείο είναι μεταβατική εμπειρία που απαιτεί την προσαρμογή του παιδιού σε κατάσταση διαφορετική και άγνωστη, γι' αυτό σχετίζεται με την έντονη συναισθηματικότητα αυτής της ηλικίας.

Τα βρέφη αναπτύσσουν και εκφράζουν συναισθήματα αγάπης και στοργής προς τα άτομα που αναλαμβάνουν τη φροντίδα τους και με τα οποία βιώνουν θετικές καταστάσεις. Στη νηπιακή ηλικία εκδηλώνεται η αφοσίωση του νηπίου στα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντός του, που είναι για κείνο ιδιαίτερα σημαντικά. 'Το μικρό παιδί μαθαίνει να αγαπά εκείνους οι οποίοι το ευχαριστούν και το ικανοποιούν. Όχι μόνον οι άνθρωποι αλλά και τα ζώα, και τα άψυχα αντικείμενα προκαλούν έκφραση αγάπης από μέρος του παιδιού».(Κασιώλας, 1981) Κατά τη διάρκεια της δεύτερης παιδικής ηλικίας, το παιδί είναι περισσότερο συγκρατημένο σε σχέση με τα προηγούμενα στάδια ανάπτυξης και εκφράζει έμμεσα την αγάπη και τη στοργή του στους άλλους.

Στην πρώτη παιδική ηλικία, το παιδί εκδηλώνει ζηλοτυπία, που σχετίζεται με αγαπημένα του πρόσωπα. Το παιδί σχολικής ηλικίας αναπτύσσει ζηλοτυπία προς τα αδέρφια του, που ενδέχεται να μεταβιβάσει σε άλλα παιδιά, και εκφράζει άμεσα με συγκρούσεις και αρνητικές επισημάνσεις, αλλά και έμμεσα.

Τα βρέφη που βρίσκονται στον 6^ο-7^ο μήνα, καθοδηγούνται από τις εκφράσεις του προσώπου της μητέρας τους για τα συναισθήματα που πρέπει να έχουν απέναντι σε διάφορες περιστάσεις. Η κατανόηση των συναισθημάτων άλλων ατόμων αναπτύσσεται εξελικτικά, και ήδη το δίχρονο παιδί αντιστοιχεί το είδος των συναισθημάτων που βιώνει κάποιο άτομο με τις συμπεριφορές που προκάλεσαν αυτά τα συναισθήματα. Στη νηπιακή ηλικία η αναγνώριση και κατανόηση των συναισθηματικών καταστάσεων άλλων ατόμων είναι πλέον ακριβής.

Η ικανότητα των νηπίων για κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων ενισχύεται με την πάροδο του χρόνου, και το ίδιο ισχύει για τη δυνατότητα σωστής έκφρασης των συναισθημάτων του ίδιου του μικρού παιδιού. Στη βρεφική ηλικία, η ικανότητα για κοινωνικά κατάλληλη συναισθηματική έκφραση, που δεν έχει εμφανιστεί ακόμη, σταδιακά αναπτύσσεται, με τη συστηματική ενίσχυση των θετικών συναισθηματικών αντιδράσεων του παιδιού από τους γονείς.

Η απόκτηση και σταθεροποίηση της ικανότητας για αναγνώριση, σωστή έκφραση και κατάλληλη ρύθμιση των συναισθημάτων του νηπίου, καθώς και κατανόηση και συμμετοχή στα συναισθήματα των άλλων, είναι σημαντική κατά τη νηπιακή ηλικία, και διευκολύνει την κοινωνική ζωή του παιδιού.

Στη δεύτερη παιδική ηλικία, τα παιδιά εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους με περισσότερο κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους, καθώς πλέον επιζητούν την αποδοχή και επιδιώκουν τις θετικές αντιδράσεις των άλλων. Οι έντονες συναισθηματικές καταστάσεις και εκδηλώσεις των θετικών και αρνητικών συναισθημάτων του παιδιού προσχολικής και σχολικής ηλικίας υποχωρούν με την πάροδο του χρόνου και περιορίζονται σε λιγότερες και περισσότερο ελεγχόμενες αντιδράσεις.

Ανάπτυξη της Προσωπικότητας

Η προσωπικότητα αποτελεί ενότητα, σύνολο ιδιοτήτων, χαρακτηριστικών, στάσεων και συμπεριφορών του ατόμου. Αναπτύσσεται από τη γέννηση και εξελίσσεται και τροποποιείται διαρκώς, με τη μεσολάβηση της εμπειρίας, η δε ανάπτυξή της διαρκεί καθ' όλη τη ζωή του ατόμου. Είναι ψυχοκοινωνική έννοια κυρίως. Η ανάπτυξή της ακολουθεί πορεία που είναι για κάθε άτομο μοναδική, και κάθε άτομο διαθέτει τη δική του μοναδική προσωπικότητα, που διαφέρει από την προσωπικότητα των άλλων ατόμων.

Η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου αποτελεί συνάρτηση, τόσο βιολογικών, όσο και περιβαλλοντικών παραγόντων. Στους περιβαλλοντικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας συμπεριλαμβάνονται φυσικοί παράγοντες, όπως ασθένειες, ατυχήματα, και στερήσεις που αναφέρονται στις πρωτογενείς βιολογικές ανάγκες του ατόμου, καθώς και παράγοντες κοινωνικοί.

Η ποιότητα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων και η διαπαιδαγώγηση μέσα στην οικογένεια, οι κοινωνικές σχέσεις και οι δι-ατομικές αλληλεπιδράσεις, οι οικονομικές συνθήκες, το πολιτιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσει το άτομο τη δράση του, το εκπαιδευτικό σύστημα με τις δυνατότητες που παρέχει, καθώς και το επάγγελμα που ασκεί το άτομο, επηρεάζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

Στα παιδιά, η εικόνα για την προσωπικότητά τους διαμορφώνεται από τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο αντιδρούν και συμπεριφέρονται στις κοινωνικές τους σχέσεις. Στην πρώτη παιδική ηλικία δημιουργούνται τα πρωταρχικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, έτσι που με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο, κατά τη δεύτερη παιδική ηλικία, έχει ήδη διαμορφωθεί ο τύπος της προσωπικότητάς του.

Στην ηλικία των τριών χρόνων το νήπιο διαθέτει τη δυνατότητα να διαφοροποιεί το εγώ του από το εγώ άλλων ανθρώπων και από το είδωλό του στον καθρέφτη, και παρουσιάζεται εμφανώς εγωκεντρικό και απαιτητικό σε όσα επιθυμεί. Οι τρόποι συμπεριφοράς και οι στάσεις που διατηρεί το κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού απέναντι σε αυτό, και ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται αυτά και ερμηνεύονται από το ίδιο το παιδί καθορίζουν την εικόνα που διαμορφώνει για τον εαυτό του, καθώς αναπτύσσεται, η οποία αποτελεί τον πυρήνα της προσωπικότητάς του. Η αυτο-αντίληψη του παιδιού στην προσχολική ηλικία, προερχόμενη αποκλειστικά από τις στάσεις και τις συμπεριφορές των γονέων προς αυτό, εμπλουτίζεται, ολοκληρώνεται και συμπληρώνεται, κατά τη δεύτερη παιδική ηλικία, με τις αξιολογήσεις των δασκάλων και των συνομηλίκων και τον τρόπο με τον οποίο τελικώς ερμηνεύονται από το ίδιο το παιδί. Η απόκτηση αυτοπεποίθησης είναι αναγκαία για την ομαλή κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και την κοινωνική του

προσαρμογή. ‘Τα παιδιά με χαμηλή αυτοπεποίθηση τείνουν να έχουν δυσκολία στην ανάπτυξη και τη διατήρηση κοινωνικών σχέσεων και νιώθουν απομονωμένα και μόνα’. (Χατήρα, 2000).

Τα παιδιά διαμορφώνουν την έννοια του ‘ιδανικού εαυτού’ σύμφωνα με τα πρότυπα και τις επιλογές αρχικά των γονέων και των ενηλίκων, και αργότερα προσώπων που δε γνωρίζουν άμεσα, προς το τέλος της δεύτερης παιδικής ηλικίας.

Οι κοινωνικές συμπεριφορές του παιδιού και οι τρόποι με τους οποίους αντιδρά στις καταστάσεις των άλλων ατόμων, αντανακλούν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του: τον ιδιαίτερο τρόπο σκέψης και τα συναισθήματα που διαθέτει. Επηρεάζονται ασφαλώς σε πολύ μεγάλο βαθμό από το οικογενειακό πλαίσιο, στο οποίο αναπτύσσεται το παιδί. ‘Η κατανόηση του τι είναι ηθική συμπεριφορά αποτελεί αρχικά αποτέλεσμα των τεχνικών κοινωνικοποίησης που χρησιμοποιούν οι γονείς, ενώ η εσωτερίκευση των αντιπροσωπευτικών κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς οδηγεί τα παιδιά να αισθάνονται ότι τα ίδια έχουν παράγει την «ηθική» συμπεριφορά τους’. (Dunn, 2000).

Στην πρώτη παιδική ηλικία δεν έχει σταθεροποιηθεί ο πυρήνας της προσωπικότητας, και υπάρχει η δυνατότητα για τροποποιήσεις στις αντιδράσεις και τις στάσεις του παιδιού απέναντι στον εαυτό του και το κοινωνικό του περιβάλλον. Σταδιακά με την πάροδο του χρόνου, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σταθεροποιούνται, και είναι δύσκολο να μεταβληθούν.

Στη σχολική ηλικία, η αυτοαντίληψη του παιδιού επηρεάζεται από τη σωματική του εμφάνιση και το βαθμό στον οποίο του δίνει το προσωπικό αίσθημα της επάρκειας και την αποδοχή των συνομηλίκων του, η οποία του είναι αναγκαία στη δεδομένη φάση της ανάπτυξής του.

Η ίδια άλλωστε η αποδοχή από την πλευρά των συνομηλίκων, εφόσον υπάρχει και εκφράζεται, επηρεάζει θετικά τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Παιδιά που αντιμετωπίζουν προβλήματα με την υγεία τους κινδυνεύουν να τοποθετηθούν σε κοινωνικά μειονεκτική θέση, και αυτό τους προκαλεί αυξημένη ανησυχία και φόβο. Όταν το διανοητικό δυναμικό του παιδιού υπολείπεται των δυνατοτήτων των άλλων παιδιών της ίδιας ηλικίας, η υπάρχουσα μειονεξία γίνεται

αντιληπτή και αντανακλάται στις αυθόρμητες αντιδράσεις των συνομηλίκων, και η διαπίστωση της ανεπάρκειάς του από το παιδί δημιουργεί σε αυτό εσωστρέφεια, δειλία και ενδεχόμενες τάσεις επιθετικότητας, επηρεάζοντας δυσμενώς τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

Η αναπτυσσόμενη προσωπικότητα του παιδιού της δεύτερης παιδικής ηλικίας επηρεάζεται σημαντικά από την ποιότητα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, τις συμπεριφορές των γονέων απέναντι στο παιδί, τα συναισθήματα που βιώνει το ίδιο για τους γονείς του και για τα άλλα μέλη της οικογένειάς του.

Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας του παιδιού επηρεάζει την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και την ικανότητά του για προσαρμογή. Το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας σχετίζεται με αισθήματα ανεπάρκειας του παιδιού σε σχέση με τους συνομηλίκους του.

Καθώς η προσωπικότητα του παιδιού της δεύτερης παιδικής ηλικίας βρίσκεται υπό διαμόρφωση, μπορεί να επηρεαστεί ευνοϊκά από τη ζωή στο σχολείο και τις παρεμβάσεις εκπαιδευτικών που διαθέτουν προσωπική προσαρμογή και τη δυνατότητα επιλογής παιδαγωγικών χειρισμών που ενισχύουν δεξιότητες και προάγουν την υγιή ανάπτυξη της παιδικής προσωπικότητας.

Ψυχολογικές και Κοινωνικές Ανάγκες των Παιδιών

Το παιδί έχει την ανάγκη για ασφάλεια, προκειμένου να αποκτήσει αυτοπεποίθηση και το αίσθημα της εμπιστοσύνης, να γίνει ανεξάρτητο και να διαμορφώσει προσωπικότητα με κοινωνική προσαρμογή.

Έχει την τάση να ανακαλύπτει πράγματα, να αποκτά νέες γνώσεις και εμπειρίες.

Επιζητά το επίτευγμα και το αίσθημα της προσωπικής ευχαρίστησης που απορρέει από αυτό, αλλά και την έκφραση της κοινωνικής αποδοχής που σχετίζεται με αυτό.

Η ικανοποίηση της ψυχολογικής του ανάγκης για ανεξαρτησία είναι το κίνητρο λόγω του οποίου επιδιώκει το επίτευγμα.

Η εκδήλωση του συναισθήματος της αγάπης από την πλευρά των γονέων του είναι αναγκαία για την ομαλή ανάπτυξή του, τη συναισθηματική και κοινωνική του ανταπόκριση, την ψυχική ισορροπία και την απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων που προάγουν τις στενές θετικές διαπροσωπικές σχέσεις.

Το παιδί έχει ανάγκη να του αναγνωρίζεται το δικαίωμα να είναι διαφορετικό, και να αναγνωρίζεται από το περιβάλλον του η μοναδικότητα και η προσωπική του αξία. Στην Ατομική Ψυχολογία του Adler, θεωρείται πως 'η αποτυχία του παιδιού να ικανοποιήσει την ανάγκη για αναγνώριση της αξίας του και παραδοχή, είναι η κύρια αιτία της δημιουργίας μειωμένης αυτοεκτίμησης και συμπλέγματος κατωτερότητας μέσα του'.(Καβάκας, 1989).

Το παιδί επιθυμεί να συνάπτει κοινωνικές σχέσεις και να γίνεται αποδεκτό από τα άτομα με τα οποία βρίσκεται σε αλληλεπίδραση, αναπτύσσοντας έτσι θετική εικόνα για τον εαυτό του και αποκτώντας αυτοεκτίμηση, που είναι η βάση για την επιτυχία στους στόχους που θέτει στη ζωή του.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Η Οικογένεια ως καθοριστικός Παράγοντας της Παιδικής Ανάπτυξης

Η ανάπτυξη είναι το αποτέλεσμα της συμβολής βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση-των κληρονομικών καταβολών, της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου, και της εμπειρίας, που είναι για κάθε άτομο παράγοντες διαφορετικοί.

Σημαντικό παράγοντα της ανάπτυξης του ατόμου αποτελεί αναμφισβήτητα πάντως η οικογένεια. Μέσα στην οικογένεια το παιδί περνά μεγάλο χρονικό διάστημα, αλληλεπιδρώντας με άτομα με τα οποία συνδέεται συναισθηματικά, και παρατηρώντας πρότυπα συμπεριφορών, σε στάδιο της ζωής του όπου είναι ιδιαίτερα δεκτικό σε ερεθίσματα.

Το οικογενειακό περιβάλλον είναι ο χώρος στον οποίο το άτομο περνά τα πρώτα στάδια της δυναμικής διαδικασίας της ανάπτυξής του, που είναι ιδιαίτερα σημαντικά, και τα γεγονότα που διαδραματίζονται σε αυτό το χώρο, σε επίπεδο και αλλαγών, επηρεάζουν καθοριστικά την πορεία της ανάπτυξης σε κάθε τομέα, σε επίπεδο βιολογικό, γνωστικό, γλωσσικό, ψυχοκοινωνικό. 'Το γενικότερο κλίμα της οικογένειας επηρεάζει συνειδητά ή ασυνείδητα το βρέφος, το νήπιον, το παιδί'.(Κωστάρας, 1986). 'Όλα δείχνουν ότι, από τη στιγμή που ένα παιδί γεννιέται, η πορεία της σωματικής και πνευματικής του ανάπτυξης καθορίζεται από τις εμπειρίες του μέσα στην οικογένειά του, εμπειρίες από τις οποίες δεν μπορεί ποτέ να αποδεσμευτεί τελείως'.(Κυριακίδης, 2000).

Ήδη, η προγεννητική και η περιγεννητική περίοδος λειτουργούν καθοριστικά για την ανάπτυξη και προβλήματα κατά τη διάρκεια της κύησης μπορεί να προκαλέσουν διαταραχές όπως νοητική στέρηση και διατάραξη των νοητικών λειτουργιών, επιληψία, διαταραχές συμπεριφοράς και παιδική ψύχωση.

Η οικογένεια παρέχει τις πρώτες βιωματικές εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, οι οποίες, καθώς και ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο αξιολογούνται και ερμηνεύονται από το παιδί συνιστούν καθοριστικά στοιχεία για την ομαλή ανάπτυξή του, καθώς, στα πρώτα χρόνια της ζωής διαμορφώνονται τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ατόμου.

Ειδικά η οικογένεια προσφέρει πρωτίστως, σε σχέση με τις άλλες κοινωνικές ομάδες στις οποίες υπάγεται το άτομο, την εμπειρία της κοινωνικής μάθησης, και η ανάπτυξη του παιδιού σε γνωστικό, ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο επηρεάζεται από το χαρακτήρα, τις αντιλήψεις, τα πρότυπα των μελών της οικογένειας και τις ενδο-οικογενειακές διεργασίες.

Η πολύπλευρη διαδικασία της θεμελίωσης των ψυχοσωματικών ιδιοτήτων και των ιδιοτήτων που συνθέτουν την προσωπικότητα του ατόμου, που πραγματοποιείται κατά την παιδική ηλικία, επηρεάζεται καθοριστικά από το οικογενειακό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται η ανάπτυξη του παιδιού. Όπως αναφέρει ο Κασιώλας, 'Οι πρώτες θεμελιώσεις επηρεάζονται : α. Από τις πρώτες διαπροσωπικές σχέσεις και ειδικά από τις σχέσεις με τη μητέρα...β. Από το είδος, τη μέθοδο ανατροφής και διαπαιδαγωγήσεως των παιδιών υπό της οικογενείας κατά τα πρώτα της ζωής έτη (δημοκρατική, αυταρχική, ανεκτική)...γ. Από τη θέση του παιδιού στη σειρά των αδελφών'.(Κασιώλας, 1981).

Η συμβολή του Οικογενειακού Πλαισίου στη δημιουργία Ψυχικής και Σωματικής Ασθένειας

Οι διαπροσωπικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια, ήδη από τη νηπιακή ηλικία, επιδρούν καθοριστικά στην ανάπτυξη, την προσαρμογή, και τη διαμόρφωση των στάσεων του μικρού παιδιού, και από το είδος και την ποιότητα των σχέσεων αυτών καθορίζεται ο βαθμός λειτουργικότητας και η ψυχική υγεία των ατόμων.

Στην ομαλή και ολοκληρωμένη ψυχολογική εξέλιξη του παιδιού συμβάλλουν μόνο οι θετικές αρμονικές σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Όταν οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις είναι δυσλειτουργικές, παρεμποδίζουν την ομαλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και συνδέονται με την εμφάνιση κοινωνικής δυσπροσαρμοστικότητας και ποικίλων ψυχοπαθολογικών φαινομένων.

Η εκδήλωση δυσπροσάρμοστης και διαταραγμένης συμπεριφοράς από το άτομο ενδέχεται να αποτελεί την αντανάκλαση βαθύτερων προβληματικών καταστάσεων και δυσλειτουργιών της ενδο-οικογενειακής αλληλεπίδρασης και να εκφράζει τη γενικότερη προβληματική των ενδο-οικογενειακών σχέσεων και της συμπεριφοράς των γονέων προς το παιδί. 'Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί τα τελευταία τριάντα χρόνια έχουν καταδείξει δύο βασικές διαστάσεις της γονεϊκής συμπεριφοράς ως παράγοντες κινδύνου για την εκδήλωση παθολογικής συμπεριφοράς : 1.τη σκληρή αντιμετώπιση του παιδιού (μέσα από την εχθρική ή απορριπτική συμπεριφορά των γονέων) και 2.την ασταθή και ασαφή συμπεριφορά των γονέων προς το παιδί καθώς και την ελλιπή φροντίδα του παιδιού (π.χ. Farrington et al., 1990, Maccoby & Martin, 1983, Patterson, DeBaryshe & Ramsey, 1989)'. (Κακούρος, Μανιαδάκη, 2002).

Οι βασικές ψυχαναλυτικές θεωρίες για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη κατά τη βρεφική και νηπιακή ηλικία συμφωνούν στο ότι 'Ανεπάρκειες στην προσφερόμενη φροντίδα και διαταραχές στην ψυχολογική σχέση του παιδιού με τη μητέρα και τον πατέρα έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία και στην ανάπτυξη της προσωπικότητας'.(Πανοπούλου-Μαράτου, 1987).

Στο ψυχοκοινωνικό πρόβλημα που φαινομενικά παρουσιάζει κάποιο μέλος, στην πραγματικότητα συμμετέχει ολόκληρη η οικογένεια, δεδομένης της σπουδαιότητας των διαπροσωπικών συναλλαγών και των συνεξαρτήσεων μέσα στην οικογένεια στην ψυχολογική λειτουργία των μελών της.

Οι ενδο-οικογενειακές διεργασίες επηρεάζουν τα άτομα, σε βαθμό που η διαταραχή που εμφανίζει ένα μέλος να αποτελεί διαταραχή ολόκληρου του συστήματος της οικογένειας, που εντοπίζεται στη δομή, τον τρόπο οργάνωσης του συστήματος και τις επικοινωνιακές σχέσεις των μελών.

Η οικογενειακή συστημική προσέγγιση θεώρησε την ασθένεια ενός μεμονωμένου ατόμου ως ευρύτερη οικογενειακή υπόθεση που αφορά ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα, και τη διαταραχή ενός μέλους της οικογένειας ως γενικότερη οικογενειακή διαταραχή του συστήματος.

Η δημιουργία ψυχοπαθολογικής κατάστασης θεωρήθηκε πως συνδέεται με ένα ακατάλληλο πλαίσιο διαπροσωπικής επικοινωνίας και τις διαταραγμένες επικοινωνιακές διεργασίες των μελών της οικογένειας, που μελετήθηκαν συστηματικά από τη σχολή του Palo Alto. 'Όταν η οικογενειακή επικοινωνία παρουσιάζει παθολογικά χαρακτηριστικά, μπορεί να εξωθήσει ορισμένα μέλη της στην επεξεργασία μηνυμάτων ή σημείων που δεν συμβιβάζονται με την πραγματικότητα και με την κανονική χρήση της γλώσσας και της επικοινωνίας'. (Σακαλάκη, 1994).

Η υπάρχουσα ανεπάρκεια των ασθενών με σχιζοφρένεια στην κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων της μη λεκτικής επικοινωνίας, που δυσχεραίνει τις κοινωνικές τους σχέσεις σε μεγάλο βαθμό, σχετίζεται με τον «παράλογο» τρόπο επικοινωνίας στις οικογένειες των ατόμων αυτών και τη λανθασμένη εκμάθηση του μη λεκτικού τρόπου επικοινωνίας από τους γονείς. 'Η αποτυχία της μη λεκτικής οδού των ασθενών είναι πιθανό να οφείλεται στην προβληματική συμπεριφορά των γονέων τους. Υπάρχουν ενδείξεις ότι πολλοί γονείς σχιζοφρενών εκφράζουν παράλογη και ασυνεπή συμπεριφορά κατά την επικοινωνία, στην οποία τα λεκτικά και τα μη λεκτικά σήματα είναι αλληλοσυγκρουόμενα'. (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 1997).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Bateson και των συνεργατών (Bateson, Jackson, Lidz, Wynne et al, 1978), η ανθρώπινη επικοινωνία διέπεται από λεκτικά μηνύματα, φωνητικά και γλωσσικά πρότυπα, καθώς και μη λεκτικά μηνύματα, τα οποία προσδιορίζουν τα θετικά. Τα άτομα που πάσχουν από σχιζοφρένεια προσδιορίζουν το λεκτικό τους περιεχόμενο με αντιφατικό τρόπο και «αναγκάζονται» από τη μητέρα τους να αντιδρούν σε ασύμφωνα μηνύματα. Στο πλαίσιο της παθολογικής διαπροσωπικής επικοινωνίας με τη μητέρα, αλληλοαναιρούμενα μηνύματα μεταδίδονται στο παιδί, που δεν έχει τη δυνατότητα, σύμφωνα με τους ερευνητές, να

ξεφύγει από αυτή την κατάσταση «διπλοσύνδεσης» είτε να σχολιάσει την αντιφατικότητα, άλλωστε η αντιφατικότητα αποκρύπτεται και η μητέρα αρνείται την αντίφαση που βιώνει το παιδί. Προκειμένου για την επιβίωσή του, το παιδί αναγκάζεται να καταφύγει σε λαθεμένη ερμηνεία, τόσο των δικών του εσωτερικών μηνυμάτων, όσο και των μηνυμάτων των άλλων ατόμων. Αρνείται τα αντιφατικά μηνύματα είτε προσπαθεί να τα αγνοήσει, ώστε να αντιμετωπίσει τα αρνητικά συναισθήματα που σχετίζονται με την κατάσταση. Στο παιδί εκτίθενται δύο αντιφατικά μηνύματα, στα οποία θα πρέπει να υπακούσει, και η αντιφατικότητα αυτή υπάρχει σε επίπεδο μετεπικοινωνιακό, καθώς το λεκτικό μήνυμα συγκρούεται με το μη λεκτικό. Σύμφωνα με τη θεωρία (Bateson, Jackson, Haley, Weakland), η «διπλοσύνδεση» δημιουργείται είτε μόνο από τη μητέρα, είτε μαζί με τον πατέρα και τα αδέρφια συγχρόνως. Αποτελεί επαναλαμβανόμενη εμπειρία για το παιδί, κατά την οποία παρουσιάζεται μια «πρωτεύουσα αρνητική εντολή», μια «δευτερεύουσα εντολή», που μεταδίδεται μη λεκτικά, και συγκρούεται με την πρώτη, καθώς και μια «τριτεύουσα αρνητική εντολή», που απαγορεύει στο παιδί να φύγει. Το παιδί σταδιακά θα μάθει να αντιλαμβάνεται τον κόσμο σύμφωνα με το πρότυπο της διπλοσύνδεσης. Όταν το παιδί επιδιώκει τη στενή επαφή με τη μητέρα, εκείνη αντιδρά με συναισθήματα φόβου και εχθρότητας, τα οποία δεν αποδέχεται, και παρακινεί το παιδί να τη δει σα στοργική μητέρα, εκφράζοντας συγχρόνως εχθρότητα ή αποχώρηση, όταν το παιδί την προσεγγίζει, προσποιητή αγάπη ή προσέγγιση, όταν το παιδί αντιδρά στην εχθρότητα ή την υποχώρησή της. Αυτή η συμπεριφορά της μητέρας αποτελεί τρόπο αναπλήρωσης. Στην οικογένεια συνήθως δεν υπάρχει πρόσωπο που να επέμβει στη σχέση αυτή μητέρας-παιδιού. Το παιδί παραποιεί τα μετεπικοινωνιακά μηνύματα και αναπτύσσεται δίχως να χρησιμοποιεί το μετεπικοινωνιακό επίπεδο με επιτυχία.

Ο Bowen (Bateson, Jackson, Lidz, Wynne et al), υποστηρίζει πως η σχιζοφρένεια αποτελεί διαδικασία τριών γενεών, και εμφανίζεται σε οικογένειες όπου οι γονείς δε διαθέτουν ικανότητα για λήψη αποφάσεων, και γενικώς αποφεύγουν κάθε απόφαση. Η έννοια της «αμοιβαίας σχέσης» του Bowen αναφέρεται στο ίδιο φαινόμενο που ο Wynne ονομάζει «ψευδό-αμοιβαιότητα» και ο

Jackson, «συμπληρωματικότητα». ‘Στα 1958 ο Wynne L.C. και οι συνεργάτες του διατυπώνουν τη θεωρία της ψευδοαμοιβαιότητας, σύμφωνα με την οποία, στις οικογένειες των σχιζοφρενών όχι μόνο αποφεύγεται η συνειδητοποίηση των διαφορών, αλλά απωθείται και αμβλύνεται η διαφοροποιούσα αντίληψη, η οποία ποτέ δεν ομολογείται ανοιχτά και ποτέ δεν αίρεται ο κίνδυνος απ’ αυτήν’. (Σκαραγκάς, 2002). Σύμφωνα με τον Bowen, η παρουσία ενός ψυχωσικού μέλους μέσα στην οικογένεια, καθιστά αναπόφευκτη τη σύγκρουση και τη δημιουργία αρνητικών συναισθημάτων. Αναφέρεται στην «αλληλοεξαρτώμενη τριάδα», στην οποία, το παιδί είναι αδύναμο, ανήκει στη μητέρα, που είναι απέναντί του «υπερεπαρκής», αποτελώντας συγχρόνως μια σταθερή μορφή για τον πατέρα. Από τη συναισθηματική ισορροπία που δημιουργείται, προκύπτει ο τρόπος λειτουργίας των μελών της οικογένειας. Η μητέρα έμμεσα αξιώνει από το παιδί, με ασυνείδητο τρόπο, τόσο από το παιδί, όσο και από την ίδια, να παραμείνει αδύναμο το παιδί, και αξιώνει επίσης, άμεσα όμως να γίνει το παιδί ώριμο και προικισμένο άτομο. Στη μεταξύ τους επικοινωνία το λεκτικό μήνυμα είναι αντιφατικό με το πρακτικό επίπεδο, ενώ κάθε συναίσθημα της μητέρας γίνεται πραγματικότητα στο παιδί. Ο Bowen αναφέρεται στη σχέση ψυχωσικής μητέρας και κόρης, όπου υπάρχει ταύτιση και συγχώνευση συναισθημάτων, και οι ζωές των δύο συνδέονται μεταξύ τους, ενώ η κόρη εξαρτάται από τη μητέρα σε διάφορα θέματα.

Δεδομένου άλλωστε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά επηρεάζεται από τις ευρύτερες συνθήκες, στο πλαίσιο των οποίων εκδηλώνεται, των οποίων και αποτελεί συνάρτηση, σε κάθε προσπάθεια ερμηνείας της συμπεριφοράς θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το πλαίσιο στο οποίο εμφανίζεται, με το οποίο το άτομο βρίσκεται σε διαρκή αλληλεπίδραση. ‘Μια πράξη γίνεται ή αναδύεται πάντα μέσα σ’ ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Κάθε πράξη είναι νοηματοδοτημένη λόγω της αναπόφευκτης ιδιαίτερης σχέσης της με το πλαίσιο’. (Πουρκός, 1997).

Το οικογενειακό πλαίσιο καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την ψυχική υγεία και την ανάπτυξη σε ψυχολογικό και ψυχοκοινωνικό επίπεδο και σε επίπεδο συμπεριφοράς, η μελέτη του συνεπώς και η συστηματική διερεύνηση των επικοινωνιακών

διεργασιών μέσα στην οικογένεια μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στην κατανόηση των όποιων διαταραχών εμφανίζει το άτομο.

Έχει διαπιστωθεί ότι η προβληματική συμπεριφορά των ατόμων σταδιακά υποχωρεί και αντικαθίσταται από την επίδειξη περισσότερο ομαλών και λειτουργικών αντιδράσεων, όταν αντιμετωπίζεται ως ένδειξη δυσλειτουργιών που υπάρχουν στις ενδο-οικογενειακές σχέσεις, και ως καθολικό φαινόμενο που αφορά ολόκληρη την οικογένεια.

Την επίδραση του οικογενειακού πλαισίου στην ανάπτυξη και τη διατήρηση ψυχικών διαταραχών αποδεικνύουν επίσης περιπτώσεις στις οποίες, μολονότι υπάρχει βελτίωση στην ψυχική κατάσταση του ατόμου, η αποτελεσματικότητα της ψυχολογικής θεραπευτικής παρέμβασης παρεμποδίζεται από την οικογένειά του, που διατηρεί τα ίδια πρότυπα διαταραγμένης αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας.

Η παρατήρηση της συμπεριφοράς σχιζοφρενών ασθενών που νοσηλεύονταν σε ψυχιατρικό ίδρυμα, ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 50, οδήγησε τους ερευνητές στη διαπίστωση ενός συγκεκριμένου ιδιαίτερου τρόπου επικοινωνίας με τη μητέρα τους, κατά τον οποίο, τα άτομα που έπασχαν από σχιζοφρένεια παγιδούνταν στη σύγκρουση των μηνυμάτων λεκτικής επικοινωνίας με τα μη λεκτικά μηνύματα. Η διαταραγμένη επικοινωνία με τη μητέρα προκαλούσε στους ασθενείς αναστάτωση, που διαρκούσε για μέρες. Οι πατέρες βρίσκονταν συνήθως σε απόσταση από το παιδί, επιτρέποντας τις συνεχείς παρεμβάσεις σε ζητήματα που το αφορούν, από τη μητέρα, με την οποία η σχέση τους ως ζευγάρι αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα. Οι ερευνητές θεώρησαν τότε την οικογένεια ως σύνθετο σύστημα, το οποίο χρησιμοποιεί την ψύχωση, προκειμένου να διατηρήσει την ισορροπία του.

Η ψυχική υγεία συμπεριλαμβάνει ιδιότητες και στοιχεία διαφορετικά μεταξύ τους, που συνθέτουν την ικανότητα του ατόμου για ομαλή ψυχολογική λειτουργία και επιτυχή προσωπική και κοινωνική προσαρμογή. Ως έννοια προσεγγίζεται από τα άτομα με διαφορετικό τρόπο, 'άνθρωποι σε κάθε διαφορετικό επίπεδο ψυχικής υγείας έχουν και διαφορετική άποψη ως προς το τι σημαίνει «υγιής» άνθρωπος. Κάθε επίπεδο, επομένως, θεωρεί τον εαυτό του «φυσιολογικό» και βρίσκει τα άλλα επίπεδα, και τα κατώτερα από αυτό αλλά και τα ανώτερα, λιγότερο

υγιή'.(Skynner,1997). Η οικογένεια θα πρέπει να εξασφαλίζει πάντως, ανεξάρτητα από το πώς ορίζεται και διαφοροποιείται το φυσιολογικό από το παθολογικό, τις προϋποθέσεις για την ολοκληρωμένη ψυχολογική ανάπτυξη και την ανάπτυξη ψυχικών δεξιοτήτων στο άτομο, θέτοντας τις βάσεις για τη σωστή του ψυχική ανάπτυξη και δομώντας το πλαίσιο που ελαχιστοποιεί το ενδεχόμενο εμφάνισης παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς.

Το οικογενειακό πλαίσιο συμμετέχει ουσιαστικά, και εμπλέκεται στην ανάπτυξη παθολογικών μηχανισμών που προκαλούν ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, καθώς και ψυχοσωματικές ασθένειες, οι οποίες σχετίζονται με τη λειτουργία σε ψυχολογικό επίπεδο και τις ψυχικές διεργασίες του ατόμου.

Στην ψυχοσωματική νόσο, πίσω από τη σωματική πάθηση και τη βιολογική δυσλειτουργία, εντοπίζονται ψυχολογικοί αιτιολογικοί παράγοντες, που συνυπάρχουν με την οργανική ευπάθεια του ατόμου. Ψυχολογικοί παράγοντες μπορούν επιπλέον να επηρεάσουν την πορεία της ασθένειας, στη δημιουργία της οποίας εμπλέκονται συγχρόνως πολλαπλοί παράγοντες : Η προσωπικότητα, ο αρνητικός τρόπος σκέψης του ατόμου, αρνητικά βιώματα και τραυματικά γεγονότα, στρεσογόνες εμπειρίες. Το άγχος συμβάλλει στην εμφάνιση σωματικών παθήσεων, επιδρώντας στο ανοσοποιητικό σύστημα του ατόμου, το οποίο ελέγχεται από το νευρικό, και προκαλώντας την απελευθέρωση ενδορφινών, υπό την προϋπόθεση υψηλών επιπέδων στρες, προκαλεί εμμέσως ανοσοκαταστολή.

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική προσέγγιση, είναι το ίδιο το άτομο που επιδιώκει την ασθένεια, θεωρώντας την ως αποτελεσματικό, αν όχι το μοναδικό μέσο διαφυγής τη δεδομένη στιγμή από δυσάρεστες καταστάσεις.

Παράγοντες που σχετίζονται με την ανάπτυξη ψυχοσωματικών ασθενειών είναι : ο τρόπος και η ποιότητα ζωής του ατόμου, η χρόνια καταπίεση, σημαντικές απώλειες είτε αποτυχίες σε προσωπικό ή επαγγελματικό επίπεδο, η περιορισμένη κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου και η ύπαρξη ψυχοκοινωνικών προβλημάτων, καθώς και συναισθηματικών και ψυχικών διαταραχών.

Μεταξύ των ψυχοσωματικών παθήσεων που αναφέρει η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας συγκαταλέγονται η ακμή, το άσθμα, η δυσμηνόρροια, η παχυσαρκία, η ημικρανία, η υπέρταση και ο καρκίνος.

Ο καρκίνος είναι νόσος που συμπεριλαμβάνεται στις ψυχοσωματικές, δεδομένου ότι στην εμφάνιση και την πορεία της ασθένειας επιδρούν ψυχοκοινωνικοί παράγοντες και η εμπειρία δυσάρεστων συναισθηματικών καταστάσεων και αγχογόνων γεγονότων.

Τα άτομα καθίστανται ευπαθή απέναντι στη δημιουργία καρκίνου, λόγω του αυξημένου συναισθηματικού στρες, που επηρεάζει τη λειτουργία του ανοσοποιητικού συστήματος. Κι ενώ η ανάπτυξη των καρκινικών κυττάρων σχετίζεται με ενδοκρινολογικούς παράγοντες, οι παράγοντες αυτοί επηρεάζονται σημαντικά από ψυχοκοινωνικές μεταβλητές. Στην καταστολή του ανοσοποιητικού συστήματος, που συνδέεται με τον καρκίνο, συμβάλει το χρόνιο στρες, η απώλεια αγαπημένου προσώπου, ρόλου ή σχέσης, η παρεμπόδιση της συναισθηματικής έκφρασης του ατόμου, τα προβλήματα διαπροσωπικής επικοινωνίας και προσαρμογής, καθώς και τα καταθλιπτικά συναισθήματα και τα συναισθήματα απελπισίας. Σε μελέτες ασθενών με καρκίνο διαπιστώθηκε συσχέτιση της ασθένειας με την καταπίεση και άρνηση των συναισθημάτων που βιώνει, από το ίδιο το άτομο και την απόθησή τους, την αυξημένη ανασφάλεια και δυσαρέσκεια του ατόμου, τη μόνιμη πεποίθηση πως οι αρνητικές καταστάσεις δε μεταβάλλονται και την αρνητική στάση απέναντι στη ζωή.

‘Η σωματοποίηση της πάθησης, στο δικό μας πολιτισμό, συχνά παρουσιάζεται στις χαμηλές κοινωνικές τάξεις’.(Νικολαΐδης, Benedetti, 1981). Η υψηλή συνάφεια της χαμηλής κοινωνικής θέσης και των ψυχοσωματικών νόσων ερμηνεύεται από τον Brody (1976), (Νικολαΐδης, Benedetti, 1981), με βάση το γεγονός ότι οι οικογένειες υψηλού κοινωνικού επιπέδου, «υπερκοινωνικοποιούν» σε αντιδιαστολή με τις οικογένειες χαμηλού κοινωνικού επιπέδου, που «υποκοινωνικοποιούν» τα παιδιά τους σχετικά με τη συναισθηματική έκφραση, την προετοιμασία για την ταυτότητα και την επικοινωνία.

Κατά τον Bahnson, που υποστήριξε ότι στον καρκινοπαθή, ο εαυτός που λειτουργεί με κοινωνικά αποδεκτό τρόπο δε βρίσκεται σε επικοινωνία με τον άλλο εαυτό που βιώνει την απελπισία, η εμφάνιση καρκίνου προκύπτει ως το αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης της προσωπικότητας με τραυματικά γεγονότα της παιδικής ηλικίας, τη χρόνια καταπίεση και σοβαρά ενδο-οικογενειακά προβλήματα. Η περιορισμένη επικοινωνία και η ψυχρότητα μέσα στην οικογένεια του ατόμου, που προκαλούν αυξημένο άγχος κατά την παιδική ηλικία επισημαίνονται από τον Bahnson ως ενδο-οικογενειακοί αιτιολογικοί παράγοντες της καρκινογένεσης.

Ο Grossarth-Maticek συμφωνεί στη συσχέτιση του ψυχρού και απορριπτικού ψυχρού οικογενειακού περιβάλλοντος με την εμφάνιση καρκίνου στο άτομο.

Σύμφωνα με τη θεωρία του «οικογενειακού χρέους» της Schutzenberger, το 1993, (Ρήγα, 1997), ο καρκίνος σχετίζεται με την ενοχή που βιώνει το άτομο εσωτερικά, για οικογενειακά μυστικά, που έχει το «χρέος» να μην αποκαλύψει, καθώς η γνωστοποίησή τους συνεπάγεται ενδεχομένως την κοινωνική απομόνωση της οικογένειας. Επιπλέον, ο καρκίνος οφείλεται κάποιες φορές στο αίσθημα του ατόμου ότι αδικήθηκε από την οικογένειά του και ότι γενικά βρίσκεται στο περιθώριο. 'Η λογιστική των χρεών και των αξιών σχετίζεται με τον εγκλωβισμό του ατόμου σε κάποια ψυχοσωματική ασθένεια (π.χ. καρκίνο). (Ρήγα, 1997).

Στα ερευνητικά δεδομένα του Beck, το 1975, σε γυναίκες με καρκίνο του μαστού διαπιστώθηκε πρόωγη απώλεια του 'αντικειμένου', εξιδανίκευση της οικογένειας, και κυρίως της μητέρας της ασθενούς, συναίσθηση και συγχρόνως άμυνα απέναντι σε παλαιότερες απογοητεύσεις και προβλήματα του παρόντος, προβλήματα τεκνοποίησης και σεξουαλικότητας, περιορισμένη δυνατότητα έκφρασης των προβλημάτων του ατόμου με υστερικές εκδηλώσεις.

Η εμφάνιση και διατήρηση ψυχοσωματικών νόσων, καθώς και ψυχικών διαταραχών, συχνά σχετίζονται με σοβαρές επιπλοκές στην επικοινωνία και τις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της οικογένειας και την έκφραση συναισθημάτων απόρριψης των γονέων προς το παιδί, τα οποία καθόσον το ίδιο το παιδί αφομοιώνει και ενσωματώνει στην εικόνα που διαμορφώνει για τον εαυτό του, επηρεάζουν

δυσμενώς την αναπτυσσόμενη προσωπικότητα και την ψυχοκοινωνική προσαρμογή του.

Οι ενδο-οικογενειακές επιδράσεις ωστόσο δε σκιαγραφούν ολόκληρο το φάσμα της ψυχοπαθολογίας και των ψυχοσωματικών ασθενειών. Στη δημιουργία της ψυχοσωματικής νόσου εμπλέκονται προφανώς και άλλοι παράγοντες, εκτός από τις οικογενειακές επιδράσεις στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. 'Μία ψυχοσωματική διαταραχή συνοδεύεται από έναν ορισμένο τύπο προσωπικότητας, κάτι που ενδεχομένως αποτελεί έναν από τους παράγοντες της διαταραχής'.(Χαρτοκόλλης, 1986). Ωστόσο, 'Άνθρωποι με παρόμοια χαρακτηριστικά προσωπικότητας δεν αναπτύσσουν όλοι την ίδια ασθένεια, ακριβώς όπως όλοι οι άνθρωποι που υπόκεινται στους ίδιους καρκινογόνους παράγοντες δεν αναπτύσσουν καρκίνο'.(Simonton et al, 1988). Παρόλη τη συμμετοχή ψυχοκοινωνικών παραγόντων στην ανάπτυξή της, η ασθένεια δεν οφείλεται σε ψυχοκοινωνικούς παράγοντες μόνο, και ασφαλώς όχι στην επίδραση του οικογενειακού πλαισίου αποκλειστικά., καθώς, στον άνθρωπο, το βιολογικό, το ψυχολογικό και το κοινωνικό στοιχείο συνδυάζονται και οι βιολογικές λειτουργίες επηρεάζονται από ψυχοκοινωνικές διαδικασίες. Η βιολογική υπόσταση του ανθρώπου συνυπάρχει με έναν πολύπλοκο ψυχικό κόσμο. Τα άτομα επεξεργάζονται ιδέες, διατυπώνουν σκέψεις, συγκρατούν στη μνήμη γεγονότα και εντυπώσεις, διαθέτουν συνείδηση, φαντασία, δημιουργικότητα, αναπτύσσουν ενδιαφέροντα, πρωτοβουλίες, δραστηριότητες και επιθυμίες, βιώνουν συναισθήματα. Κάθε άτομο είναι μοναδικό και έχει τη δική του μοναδική ιστορία και πορεία στη ζωή που δεν είναι όμοια με την πορεία άλλου ατόμου. Άτομο και περιβάλλον βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση και η συμπεριφορά που επιδεικνύεται κάθε φορά σχετίζεται με ποικίλες και απρόβλεπτες παρωθητικές δυνάμεις και είναι συνάρτηση του ιδιαίτερου συνδυασμού ατομικών, βιοψυχικών, περιβαλλοντικών και κοινωνιολογικών παραγόντων. Είναι λοιπόν αυτονόητο πως η εμφάνιση κάποιας ψυχοσωματικής νόσου είτε η εκδήλωση αποκλίνουσας συμπεριφοράς και η ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας στο άτομο αφορούν συνδυασμό αιτιολογικών

παραγόντων, που δε συνίσταται μόνο στην αιτιολογία της επίδρασης του οικογενειακού πλαισίου και των διεργασιών των ενδο-οικογενειακών σχέσεων.

Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στη διαμόρφωση της Προσωπικότητας του Παιδιού

Οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις και οι εμπειρίες μέσα στην οικογένεια επιδρούν σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση της ταυτότητας και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. 'Η επίδραση των γονέων στην ανάπτυξη του παιδιού είναι ισχυρή όσο και διαρκής. Μέσα από τις επιλογές τους παρουσιάζουν καταστάσεις οι οποίες οδηγούν τα παιδιά σε συγκεκριμένες αντιδράσεις'. (Παυλόπουλος, 2003).

Η εικόνα που σχηματίζει το μικρό παιδί για τον εαυτό του, η αυτο-αντίληψη, το αυτο-συναίσθημά του επηρεάζονται σημαντικά από τις αντιλήψεις, τις αξιολογήσεις και τις αντιδράσεις όλων των μελών της οικογένειάς του προς αυτό, και τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύονται αυτές οι συμπεριφορές από το ίδιο το παιδί. 'Οι πεποιθήσεις που έχουμε για τον εαυτό μας μαθαίνονται, δεν κληρονομούνται. Η αυτογνωσία αναπτύσσεται συνεχώς με την πάροδο του χρόνου, χωρίς εμείς να το συνειδητοποιούμε. Η αυτοεκτίμησή μας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη συμπεριφορά που επέδειξαν άλλοι άνθρωποι απέναντί μας στο παρελθόν καθώς και οι εμπειρίες που έχουμε. Οι εικόνες που σχηματίζει το παιδί για τον εαυτό του εξαρτώνται από τις εικόνες που δέχεται από τα άτομα με τα οποία έρχεται σε στενή επαφή, γονείς, αδέρφια, μέλη του ευρύτερου οικογενειακού περιβάλλοντος, συνομηλίκους με τους οποίους κάνει παρέα, δάσκαλοι'.(Θεοχαρίδου). Η οικογένεια, επιπλέον, αποδίδει κάποιο ρόλο στο παιδί, ο οποίος επηρεάζει την αυτοαντίληψή του

Μέσα στο ενδο-οικογενειακό πλαίσιο δίνεται η δυνατότητα στο παιδί να αναπτύξει θετική εικόνα για τον εαυτό του και τις ικανότητές του, αυτοεκτίμηση και εμπιστοσύνη στον εαυτό του για ό,τι αναλαμβάνει να πραγματοποιεί. Θετικές

επικοινωνιακές σχέσεις με τους γονείς και η μετάδοση στο παιδί του μηνύματος ότι είναι αποδεκτό, επενεργούν θετικά στην αυτοεκτίμηση, την αυτοσυνείδηση, την αυτενέργεια και την ανάληψη πρωτοβουλιών από την πλευρά του παιδιού. Η απόρριψη του παιδιού από τα μέλη της οικογένειας και κυρίως τους γονείς, όταν εκφράζεται, γίνεται αντιληπτή από το ίδιο, αφομοιώνεται και ενσωματώνεται στην εικόνα που διαμορφώνει για τον εαυτό του, επηρεάζοντας δυσμενώς το αυτοσυναίσθημα, την αναπτυσσόμενη προσωπικότητα και την προσαρμογή του.

Η στάση που σχηματίζει το παιδί για τον εαυτό του σταδιακά σταθεροποιείται. Σε όλη τη διαδικασία της διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του παιδιού, είναι καθοριστικά τα πρώτα βιώματα μέσα στην οικογένεια, και ειδικότερα, το γενικό κλίμα και η συναισθηματικότητα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, η επικοινωνία με όλα τα μέλη της οικογένειας, και οι μέθοδοι διαπαιδαγώγησης που εφαρμόζονται από τους γονείς στην καθημερινή πρακτική με το παιδί.

Η οικογένεια καθορίζει την ιεράρχηση και το σύστημα αξιών που αποδέχεται ως ομάδα, το οποίο ρυθμίζει τις πράξεις, τις αποφάσεις και τις συμπεριφορές των μελών της. Ο καθορισμός και η αποδοχή θεμελιωδών αξιών και ενός αξιολογικού συστήματος-πυξίδας στη λήψη αποφάσεων και την επίδειξη συμπεριφοράς συμβάλλει στην ομαλή ψυχολογική λειτουργικότητα των ατόμων, την ψυχοκοινωνική προσαρμογή και τη διατήρηση της ενότητας της οικογένειας.

Οι γονείς μεταδίδουν στο παιδί, μέσα από τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τους, καθώς και μέσω της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας και της διαδικασίας διαπαιδαγώγησής του, ουσιαστικές θρησκευτικές, πνευματικές, ηθικές, ανθρωπιστικές, πολιτιστικές και πολιτικές αξίες, που θεμελιώνουν τη ζωή του και αποτελούν τους παράγοντες από τους οποίους θα εξαρτηθεί η μετέπειτα αποδοχή ή απόρριψη αξιών, που άλλες κοινωνικές ομάδες και φορείς θα επιδιώξουν να προβάλλουν στο παιδί ως κατάλληλες.

Η σύγχρονη πυρηνική οικογένεια του αστικού περιβάλλοντος μεταδίδει στα μέλη της κυρίως τις αξίες της αυτονομίας, της ανεξαρτησίας και του ατομισμού, σε αντιδιαστολή με τον προσανατολισμό των μελών της παραδοσιακής εκτεταμένης

οικογένειας προς αξίες μάλλον συλλογικές. 'Οι συλλογικές αξίες ...συνδέονται με την εκτεταμένη μορφή οικογένειας σε παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες και διαμορφώνουν στο παιδί την ανάγκη για μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση'.(Παυλόπουλος, 1998). Σύμφωνα με τα ερευνητικά πορίσματα της έρευνας του Γεώργια το 1998, (Παυλόπουλος, 1998), τα νεαρά άτομα στην ελληνική αστική κοινωνία αποδέχονται τις οικογενειακές αξίες στο σύνολό τους, απορρίπτοντας όμως τις σχετικές με την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων των συζύγων και την επιβολή της εξουσίας του πατέρα στη μητέρα.

Το οικογενειακό περιβάλλον του μικρού παιδιού θα πρέπει να διασφαλίσει τις προϋποθέσεις, ώστε θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του να ενισχύονται συστηματικά, προκειμένου να εδραιωθούν, και ανεπιθύμητες τάσεις και συμπεριφορές να περιορίζονται είτε να εξαλειφθούν.

Η επίδραση της Οικογένειας στη Συναισθηματική Ανάπτυξη του Παιδιού

Η οικογένεια είναι η ομάδα που προσφέρει στο νήπιο τα πρώτα βιώματα των συναισθηματικών σχέσεων και τις συναισθηματικές εμπειρίες που είναι αναγκαίες για την ομαλή ψυχοσωματική, γλωσσική και κοινωνική του ανάπτυξη. Μέσα στις σταθερές και ασφαλείς συνθήκες του οικογενειακού περιβάλλοντος και τις μη απειλητικές σχέσεις με τους γονείς, δίνεται η δυνατότητα στο παιδί να βιώσει και να πειραματιστεί τα διάφορα συναισθήματα, και να κατανοήσει τη φύση, τη λειτουργία και τις διαστάσεις των συναισθηματικών διεργασιών. 'Στους κόλπους της οικογένειάς του κάθε παιδί όχι μόνο θα καλλιεργήσει και θα αναπτύξει τις ποικίλες μορφές της συναισθηματικής του ζωής, αλλά θα αποκτήσει την ικανότητα να ελέγχει τις πηγές των συγκινησιακών του εκδηλώσεων'.(Κρασανάκης, 1999).

Η αποστέρηση των πρώιμων εμπειριών των συναισθημάτων αποβαίνει εις βάρος της ομαλής ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού και δυσχεραίνει τις μελλοντικές κοινωνικές του σχέσεις, καθώς το παιδί δε διαθέτει την ικανότητα για

κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων και κατάλληλη έκφραση των συναισθηματικών καταστάσεων που βιώνει το ίδιο.

Το οικογενειακό πλαίσιο επιδρά στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται συναισθηματικά το παιδί τις διάφορες καταστάσεις και στο συναισθηματικό περιεχόμενο που αποδίδει σε διάφορα συμβάντα. 'Οι συναισθηματικές επιδράσεις που περιβάλλουν το παιδί από την κούνια του κιόλας, δεν μπορούν παρά να έχουν μια καθοριστική επίδραση πάνω στην ψυχική του ανάπτυξη. Όχι πως δημιουργούν εκ του μηδενός μέσα του τις στάσεις και τους τρόπους αίσθησής του, αλλά αντίθετα επειδή απευθύνονται, καθώς ξυπνούν μέσα του, σε αυτοματισμούς που η αυθόρμητη ανάπτυξη των νευρικών δομών περιείχε δυνητικά και, μέσα απ' αυτές, σε αντιδράσεις εσωτερικού και θεμελιακού είδους. Έτσι το κοινωνικό συγκεράζεται με το οργανικό'. (Βάλλον, 1984).

Οι γονείς επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την εκδήλωση των θετικών και των αρνητικών συναισθημάτων του παιδιού. Τα θετικά συναισθήματα, ως τάσεις διαπροσωπικής προσέγγισης και συνεργασίας συμβάλλουν στην κοινωνική συνοχή και γίνονται αποδεκτά από το κοινωνικό σύνολο, σε αντίθεση με τις αρνητικές συναισθηματικές εκδηλώσεις, που αποδοκιμάζονται, μολαταύτα τη βιολογική τους χρησιμότητα στην αυτοάμυνα του οργανισμού, και αντιμετωπίζονται αρνητικά, κυρίως όταν δε συντελούν σε αυτή την αυτοάμυνα, καθώς η έκφρασή τους σχετίζεται με τη διαπροσωπική απόρριψη, τη σύγκρουση και την απομάκρυνση των ατόμων. Οι γονείς μπορούν να ενισχύσουν την εκδήλωση των θετικών συναισθημάτων στις κοινωνικές σχέσεις του παιδιού, που θα το καταστήσουν περισσότερο αποδεκτό από το κοινωνικό του περιβάλλον, με την αντίστοιχη μείωση της έκφρασης αρνητικών συναισθημάτων, η οποία συμβαδίζει με τις κοινωνικές απαιτήσεις.

Στη σχέση τους με το παιδί, που είναι έντονα συναισθηματικά φορτισμένη, αναπτύσσονται και εκδηλώνονται συναισθήματα, τόσο θετικά, όσο και αρνητικά, και η αποτελεσματική διαχείριση των έντονων συναισθηματικών ξεσπασμάτων-εκρήξεων του παιδιού, μολονότι περιπλέκεται κάποιες φορές, συμβάλλει στην πιο σωστή και ολοκληρωμένη συναισθηματική και ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη.

Στην οικογένεια μαθαίνεται, στο πλαίσιο μιας ενεργητικής βιωματικής εκπαιδευτικής διαδικασίας, ο έλεγχος των συναισθημάτων του παιδιού, και η ρύθμιση των συναισθηματικών του αντιδράσεων προς κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς, και εκδηλώσεις που εναρμονίζονται με τις πολιτισμικές αξίες τις σχετικές με την κοινωνικώς επιδοκιμαζόμενη συναισθηματική έκφραση. Μέσα στην οικογένεια συντελείται η διαδικασία της κοινωνικοποίησης των συναισθημάτων του παιδιού, που διαμορφώνει, τόσο την αντίληψη των συναισθηματικών εμπειριών από το ίδιο το παιδί και την ερμηνεία των συναισθηματικών του καταστάσεων, όσο και τον κοινωνικό έλεγχο και τον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων, επηρεάζοντας έτσι την κοινωνικότητα του παιδιού, καθώς, μέσω αυτής της διαδικασίας, ‘Τα νέα μέλη μιας κοινωνίας κατακτούν τους κανόνες συμπεριφοράς και τις πεποιθήσεις της σχετικά με τα συναισθήματα, μαθαίνουν, δηλαδή, τους διάφορους ρόλους, τα χαρακτηριστικά πρότυπα συμπεριφοράς που βρίσκονται μέσα σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα’.(Κούρτη, 1998).

Οι θετικές συναισθηματικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια και η κατάλληλη συναισθηματική προσέγγιση του παιδιού θέτουν τις βάσεις για τη δημιουργία θετικών συναισθηματικών σχέσεων με άτομα εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος και την ομαλή ανάπτυξη της κοινωνικότητας του παιδιού. ‘Οι πρώτες συναισθηματικές συνδιαλλαγές με τους γονείς καθορίζουν κατά συνέπεια τις βασικές αναπαραστάσεις του εαυτού και του άλλου, με αποτέλεσμα τα πρότυπα για τις μετέπειτα κοινωνικές μας σχέσεις να βασίζονται σε αυτές τις εμπειρίες και τις εσωτερικές εικόνες που έχουν προκύψει’. (Κουρκούτας, 2001).

Οι γονείς επηρεάζουν άλλωστε άμεσα τη συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού τους με τη δική τους συναισθηματικότητα και τον τρόπο με τον οποίο την εκφράζουν. Η συντελεστική μάθηση, η μίμηση του τρόπου συναισθηματικής αντίδρασης των γονέων σε καταστάσεις, η εκμάθηση κανόνων συναισθηματικής έκφρασης αποτελούν τρόπους επίδρασης και μεθόδους συναισθηματικής εκπαίδευσης του παιδιού στο οικογενειακό πλαίσιο.

Όταν ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς αποκτά τη μορφή της συναισθηματικής εξάρτησης από αυτούς, επηρεάζει δυσμενώς την κοινωνική ζωή και τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσει το παιδί. Τα παιδιά που είναι συναισθηματικά εξαρτημένα, μονίμως προσκολλημένα σε κάποιον από τους δύο είτε και στους δύο γονείς, σπανίως έχουν την εμπειρία των στενών διαπροσωπικών σχέσεων αποδοχής και της επιτυχούς ενσωμάτωσης στην ομάδα των συνομηλίκων, που επενεργεί καταλυτικά στην ομαλή εξέλιξη της κοινωνικής τους συμπεριφοράς και την ολοκληρωμένη ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη. Φυσικά, η συναισθηματική προσκόλληση ενός εκ των γονέων, συνήθως της μητέρας, στο παιδί, στο βαθμό που συμβάλλει στην αύξηση της συναισθηματικής απόστασης μεταξύ των συζύγων και τη φθορά της συζυγικής σχέσης, συγχρόνως δε προερχόμενη από αυτή τη φθορά, ενδέχεται να δυσχεραίνει μακροπρόθεσμα τη συναισθηματική επικοινωνία και τις σχέσεις όλων των μελών που συνθέτουν την οικογενειακή ομάδα.

Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στην Κοινωνική Ανάπτυξη του Παιδιού. Η Κοινωνικοποίηση μέσα στην Οικογένεια.

Η οικογένεια είναι η πρωτογενής ομάδα που αναλαμβάνει τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του παιδιού, μέσα από την οποία αποκτά το άτομο την ικανότητα να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες και τις απαιτήσεις της κοινωνικής ζωής. 'Με τον όρο κοινωνικοποίηση εννοούμε την δημιουργία ενός ενιαίου λειτουργικού και ψυχοσωματικού όλου, δηλ. την δημιουργία του ατόμου. Σύμφωνα με τη θεωρία των ρόλων, κοινωνικοποίηση είναι η εκμάθηση των κοινωνικών ρόλων, η οποία κάνει ικανό το άτομο να ενεργεί και να μεταβάλλεται σ' ένα φορέα κοινωνικών συστημάτων και ρόλων κι έτσι να συμβάλλει στην αναπαραγωγή της κοινωνίας'.(Παρούτσας). 'Η λειτουργία κοινωνικοποίησης του ατόμου είναι τρισδιάστατη και περιλαμβάνει τις διαδικασίες κοινωνικής μεσολάβησης, ανάπτυξης

και ωρίμανσης του ατόμου και τις διαδικασίες εκπαίδευσης αυτού. Μέσα από τις διαδικασίες αυτές το άτομο-παιδί μεταλλάσσεται και ταυτόχρονα διαμορφώνεται τόσο ως κοινωνική όσο και ως ατομική οντότητα'. (Τσιπλητάρης, 2001).

Μέσα στην οικογένεια το παιδί μαθαίνει, ήδη από τη νηπιακή ηλικία, τις δεξιότητες και τα πρότυπα συμπεριφοράς, που η κοινωνία αποδέχεται και επιζητά, και αναπτύσσει τις ικανότητες και τις γνώσεις που κρίνεται αναγκαίο να διαθέτει, σε συνάρτηση με τις δυνατότητες της ηλικίας του. Καθόσον η διαδικασία της ανάπτυξης του παιδιού εξελίσσεται ομαλά, η οικογένεια αποτελεί το πλαίσιο κοινωνικής μάθησης, που παρουσιάζει τις κοινωνικά απαιτούμενες γνώσεις, ικανότητες και συμπεριφορές, και παρέχει τις δυνατότητες για την απόκτησή τους, υποβοηθά και παρωθεί το παιδί να τις αποκτήσει. Το παιδί που επιδεικνύει τις μορφές συμπεριφοράς και εμφανίζει τις δεξιότητες που συμβαδίζουν με τις κοινωνικές προσδοκίες για το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται, αντιμετωπίζεται θετικά και γίνεται αποδεκτό από το περιβάλλον του, θέτοντας τις βάσεις για την ανάπτυξη αυτοεκτίμησης, και θεμελιώνοντας αρμονικές κοινωνικές σχέσεις.

Όταν το παιδί δεν καθοδηγείται και δεν υποκινείται κατάλληλα από τους γονείς, ώστε να αποκτήσει εγκαίρως τις δεξιότητες και γνώσεις που απαιτούνται, η υπάρχουσα μειονεξία διαπιστώνεται από το ίδιο, και αυτή η διαπίστωση είναι αναπόφευκτη, λόγω της σύγκρισης των ικανοτήτων του με τις ικανότητες των άλλων παιδιών, και επενεργεί αρνητικά στην προσωπική του συνολική αυτοαξιολόγηση.

Η οικογένεια, με τα ερεθίσματα και τις κοινωνικές εμπειρίες που προσφέρει, επηρεάζει την κοινωνικότητα του παιδιού, την ανάπτυξη των κοινωνικών του δεξιοτήτων και τη διαμόρφωση της κοινωνικής του συμπεριφοράς. Η εμπειρία των κοινωνικών σχέσεων που βιώνεται στο οικογενειακό πλαίσιο, και τα συναισθήματα που συνδέονται με αυτήν, θα καθορίσουν τη στάση του μικρού παιδιού απέναντι στις κοινωνικές συναναστροφές. Από το είδος, την ένταση, τη συναισθηματική χροιά, την εγγύτητα και την ποιότητα των σχέσεων με τα μέλη της οικογένειας θα επηρεαστεί η αναζήτηση και επιδίωξη είτε η απόρριψη και αποφυγή των κοινωνικών σχέσεων από το παιδί.

Διεργασίες ενδο-οικογενειακής επιρροής στην επίδειξη κοινωνικών συμπεριφορών του Παιδιού

Τα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς που προβάλλει το γονεϊκό μοντέλο και τα μοτίβα επικοινωνίας που χρησιμοποιούνται και μαθαίνονται στο πλαίσιο των ενδο-οικογενειακών σχέσεων επιδρούν σημαντικά στις αντιδράσεις που θα εκδηλώσει το παιδί σε κοινωνικές καταστάσεις και στις ιδιαίτερες μορφές συμπεριφοράς που θα επιδείξει στις κοινωνικές του σχέσεις.

Η οικογένεια, και κυρίως οι γονείς, πρόκειται να προσφέρουν, τόσο καθοδήγηση και βασικό προσανατολισμό στο παιδί για τους τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς που είναι κοινωνικώς αποδεκτοί, που λειτουργούν εποικοδομητικά και είναι αποτελεσματικοί στο πλαίσιο της διαπροσωπικής επικοινωνίας και των κοινωνικών σχέσεων, όσο και παρώθηση για την επιλογή αυτών των συμπεριφορών.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις με τα μέλη της οικογένειας θα αποτελέσουν το πλαίσιο βιωματικής μάθησης, στο οποίο θα μάθει το παιδί τη σπουδαιότητα του σεβασμού της προσωπικότητας, και της αναγνώρισης των δικαιωμάτων των άλλων ατόμων, την αποδοχή της διαφορετικότητας και τη συμβολή του σωστού διαλόγου και της καλής επικοινωνίας - ενισχύοντας συγχρόνως τις δεξιότητες που απαιτούνται για έναν τέτοιο διάλογο και μια τέτοια επικοινωνία – στη δόμηση σταθερών εποικοδομητικών κοινωνικών σχέσεων. Η αυτογνωσία και η αυτοπεποίθηση που απορρέουν από τις υγιείς ενδο-οικογενειακές σχέσεις θα προσανατολίσουν προς την ανάπτυξη πρωτοβουλιών στις διαδικασίες εκδήλωσης της κοινωνικότητας του παιδιού, καθώς και την υιοθέτηση του διεκδικητικού τύπου διαπροσωπικής επικοινωνίας, που είναι ο μόνος λειτουργικός τρόπος κοινωνικής συμπεριφοράς. 'Υπάρχουν τρεις βασικοί τύποι επικοινωνίας: ο παθητικός, ο διεκδικητικός και ο επιθετικός. Η παθητικότητα αποδυναμώνει τόσο την ικανότητά σας να ακουστείτε, όσο και να γίνει σεβαστό αυτό που λέτε. Η επιθετικότητα δείχνει έναν τρόπο διεκδίκησης του αποτελέσματος, που δεν στηρίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό. Μόνο η διεκδικητικότητα εξασφαλίζει τις βάσεις για σωστή επικοινωνία, τοποθετώντας τις δυο πλευρές στο ίδιο επίπεδο'.(Καραδήμας).

Η αποδοχή του παιδιού από τα μέλη της οικογένειας, και κυρίως από τους γονείς συμβάλλει σημαντικά στην υιοθέτηση κοινωνικώς επιδοκιμαζόμενων συμπεριφορών από την πλευρά του. Όταν η σχέση που αναπτύσσεται με το γονέα είναι αρμονική, διευκολύνει την επιτυχή ταύτιση με αυτόν και τη συνακόλουθη ενσωμάτωση των μορφών συμπεριφοράς που προβάλλει ο ίδιος ως πρότυπο, συμβάλλει επομένως στην επιτυχή κοινωνικοποίηση του παιδιού.

Οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια θα επηρεάσουν την προσαρμογή του παιδιού στις διαπροσωπικές σχέσεις με άτομα εκτός αυτής. Η πλήρης αποδοχή του παιδιού από το οικογενειακό περιβάλλον και η διατήρηση θετικής στάσης απέναντι σε κάθε του προσπάθεια, ανεξάρτητα από το θετικό ή όχι αποτέλεσμα της, συνδέεται με την επιτυχή κοινωνική προσαρμογή του, που αποτελεί βασική συνιστώσα της ομαλής ψυχοκοινωνικής του ανάπτυξης.

Η επίδειξη συμπεριφορών που δε συμβαδίζουν με τις κοινωνικές συνθήκες, που παρεμποδίζει την κοινωνική προσαρμογή του παιδιού και το τοποθετεί σε κοινωνικά μειονεκτική θέση, καθώς εκδηλώνει την κοινωνικότητά του με απρόσφορες είτε δυσλειτουργικές αντιδράσεις, αντανακλά στην πραγματικότητα συμπεριφορές που υπάρχουν μέσα στην οικογένεια και προβληματικές καταστάσεις της ενδο-οικογενειακής αλληλεπίδρασης. Τα προβλήματα στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού, που δυσχεραίνουν την κοινωνική του ζωή συνοδεύονται συνήθως από δυσαρμονικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια, και κυρίως, τη μετάδοση στο παιδί του μηνύματος ότι δε γίνεται αποδεκτό από τα σημαντικά γι' αυτό πρόσωπα της οικογένειάς του, που σχετίζεται με την ανεπαρκή κοινωνικοποίησή του.

Η συμβολή της Οικογένειας στην παιδική Επιθετικότητα

Το οικογενειακό πλαίσιο επηρεάζει το βαθμό προσαρμοστικότητας της κοινωνικής συμπεριφοράς που επιδεικνύει το παιδί και την τάση που εμφανίζει προς την εκδήλωση επιθετικών είτε υποχωρητικών αντιδράσεων.

Οικογενειακοί παράγοντες που συμβάλλουν στην εδραίωση της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού είναι η επιθετικότητα των ίδιων των γονέων, που διαμορφώνει επιθετικά πρότυπα προς μίμηση για το παιδί, οι αυξημένες συγκρούσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, που μπορεί να συνοδεύονται και από βίαια επεισόδια, καθώς και η εγκληματική συμπεριφορά των γονέων.

Η επιθετικότητα του παιδιού ενισχύεται επίσης από μεταβλητές της γονεϊκής συμπεριφοράς και παραμέτρους των ενδο-οικογενειακών διαπροσωπικών σχέσεων, και κυρίως την απορριπτική στάση των γονέων προς το παιδί, την απουσία επεξηγήσεων για την κοινωνικά επιδοκιμαζόμενη συμπεριφορά, που να συνοδεύονται από σαφή επιχειρηματολογία και ολοκληρωμένη τεκμηρίωση, στο πλαίσιο του διαλόγου με το παιδί, καθώς και τη διατήρηση αρνητικών διαπροσωπικών σχέσεων μέσα στην οικογένεια, που να υποβάλλει τη διαδικασία της διαπαιδαγώγησης και της κοινωνικοποίησης του παιδιού σ' ένα ακατάλληλο ψυχοπαιδαγωγικά περιβάλλον.

Η παιδική επιθετικότητα σχετίζεται επίσης με αναποτελεσματικές τακτικές ανατροφής του παιδιού, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται η ανεπαρκής επίβλεψη και πειθαρχία, η έλλειψη σταθερότητας και συνέπειας στις μεθόδους διαπαιδαγώγησης και τις απαιτήσεις των γονέων από τα παιδιά, ο προσδιορισμός ηθικών κανόνων και ορίων που δεν είναι σαφή, καθώς και η υπερβολική γονεϊκή αυστηρότητα, που μπορεί και να εκδηλώνεται ως βίαιη σωματική τιμωρία, δίχως σχετικές επεξηγήσεις, η οποία φέρει αρνητικά παιδαγωγικά αποτελέσματα πάντοτε. 'γονείς που είναι πολύ αυστηροί και επιβάλλουν στα παιδιά τους βαριές ποινές για τα παραπτώματά τους, συνήθως έχουν περισσότερο επιθετικά παιδιά απ' ό,τι άλλοι γονείς, που αντιμετωπίζουν τις αταξίες των παιδιών τους με πιο ήπιο τρόπο. Αυτό σ' ένα ποσοστό μπορεί ν' αποδοθεί στη μίμηση...Στο μεγαλύτερο όμως ποσοστό η αυξημένη επιθετικότητα αυτών των παιδιών οφείλεται, συνήθως, στην έντονη

αγανάκτηση και εσωτερική ένταση εξαιτίας της αυστηρής τιμωρίας'.(Καβάκας, 1989)

Οι εκδηλώσεις επιθετικότητας των παιδιών ενδέχεται να γίνονται ανεκτές είτε να ενθαρρύνονται από τους γονείς, που συμβάλουν έτσι στην ενίσχυσή τους. Οι γονείς μπορεί ακόμα και να ανατροφοδοτούν οι ίδιοι την επιθετική συμπεριφορά του παιδιού τους, που τόσο προσπαθούν να ανατρέψουν, περιορίζοντας συγχρόνως την εμφάνιση κοινωνικά αποδεκτών συμπεριφορών, που θα έπρεπε να ενισχύονται, και που στην πραγματικότητα, αλλά με λάθος τρόπο, επιδιώκουν να προωθήσουν οι γονείς. 'Θα πρέπει να προσέξουν την οποιαδήποτε τυχαία ενδυνάμωση των ανεπιθύμητων συμπεριφορών του παιδιού τους ως αποτέλεσμα της αρνητικής ενίσχυσης που παρέχουν οι ίδιοι'.(Herbert, 2000).

Η έκταση στην οποία η επιθετικότητα του παιδιού αναπαράγεται είτε εξαλείφεται μέσα στην οικογένεια καθορίζεται ακόμη από τη μορφή της οικογένειας, την κοινωνικο-οικονομική της κατάσταση καθώς και τον αριθμό των μελών της.

Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στη διαμόρφωση της Ψυχοκοινωνικής ταυτότητας και της ταυτότητας του ρόλου του φύλου του Παιδιού

Στην πορεία της ανάπτυξης της ψυχοκοινωνικής ταυτότητας του ατόμου επενεργούν παράγοντες που δεν αναφέρονται αποκλειστικά και μόνο στο ίδιο το άτομο. 'Σύμφωνα με τις απόψεις της Zavalloni (1986, 1996), το νοητικό περιεχόμενο που σχετίζεται με την ταυτότητα του υποκειμένου, εμφανίζεται κατά την παιδική ηλικία από την αλληλεπίδραση των ενδιαφερόντων του παιδιού, των συναισθηματικών του αναζητήσεων (συναισθηματική διέγερση) και των ιδιοτήτων (δράση, χαρακτηριστικά) ενός σημαντικού Άλλου'.(Ρήγα, 1997).

Επιπλέον, ο ρόλος και η θέση που αποδίδονται στο παιδί στις σχέσεις με τα μέλη της οικογένειάς του, καθώς και από την ομάδα των συνομηλίκων, είναι

καθοριστικός αφενός στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας του παιδιού και του τρόπου με τον οποίο αξιολογεί και ερμηνεύει την παρουσία του σε διαπροσωπικό πλαίσιο, και αφετέρου στην ομαλή και επιτυχή πρώιμη προσαρμογή του στις κοινωνικές συνθήκες, που θέτει τις βάσεις της μετέπειτα κοινωνικής του προσαρμογής.

Η οικογένεια επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση της ταυτότητας του ρόλου του φύλου στο παιδί. Εμπειρικές μελέτες διαπιστώνουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης των δυο φύλων, που σχετίζονται με ευδιάκριτες διαφυλικές διαφορές σε ψυχολογικό επίπεδο, καθώς και στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Τα αγόρια δείχνουν να διαθέτουν υψηλότερη αυτοπεποίθηση και πίστη στις δυνατότητές τους, σε σχέση με τα κορίτσια, που βιώνουν περισσότερο άγχος και φοβίες, και επιπλέον αυτοπροσδιορίζουν τον εαυτό τους με διαφορετικό τρόπο. 'Στις αυτοπεριγραφές τους, οι άνδρες δίνουν περισσότερη έμφαση στην ισχύ, τον έλεγχο και την ενεργητικότητα, ενώ οι γυναίκες στην ευαισθησία, τη γενναιοδωρία και τη φροντίδα για τους άλλους'. (Παυλόπουλος, 1998).

Τα κορίτσια κοινωνικοποιούνται, ώστε να εκφράζουν τα συναισθήματά τους και να εκδηλώνουν περισσότερα θετικά συναισθήματα, ελέγχοντας και περιορίζοντας συγχρόνως την εξωτερική τους αρνητικότητα. Εμφανίζουν μεγαλύτερη ενσυναισθητική ικανότητα, που συνδυάζεται με την επίδειξη περισσότερων κοινωνικά αποτελεσματικών συμπεριφορών που προάγουν τις στενές διαπροσωπικές σχέσεις, όπως ο επαναπροσδιορισμός της συμπεριφοράς που εκδηλώνουν σε αντιστοιχία με τις συναισθηματικές αντιδράσεις των άλλων ατόμων, το διαπροσωπικό ενδιαφέρον και η μειωμένη επιθετικότητα σε σχέση με την επιθετικότητα των αγοριών, που είναι κυρίως σωματική.

Τα αγόρια παρουσιάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τις τάσεις για εξερεύνηση, κυριαρχία, αυξημένη ενεργητικότητα, καθώς και την τάση για αρνητικές αντιδράσεις σε καταστάσεις ματαίωσης. Διαφοροποίηση υπάρχει και στα κίνητρα των δυο φύλων για σχολική επιτυχία, η οποία επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες της προσωπικότητας του ατόμου.

Μια προσεκτική μελέτη των ευρημάτων που επισημαίνουν τις διαφυλικές διαφορές στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και η διερεύνηση των αιτιολογικών παραγόντων που συνάγουν αυτές τις διαφορές καταρρίπτει τη μονομερή επίδραση των βιολογικών μηχανισμών είτε των κοινωνικοποιητικών διαδικασιών και των αποτελεσμάτων της κοινωνικής μάθησης, και της ανάληψης του κοινωνικού ρόλου που αντιστοιχεί στο κάθε φύλο, καθώς και των κοινωνικών προσδοκιών που διατηρούνται σχετικά με τις ψυχολογικές διεργασίες, την κοινωνική συμπεριφορά και την ανάπτυξη της προσωπικότητας των δύο φύλων. Η ανάλυση των δεδομένων για τις διαφυλικές διαφορές δείχνει πως οι διαφορές αυτές προκύπτουν τελικώς από την αλληλεπίδραση τόσο των βιολογικών, όσο και των κοινωνικών-πολιτισμικών παραγόντων, στη ρύθμιση των οποίων ο ρόλος της οικογένειας είναι φυσικά αποφασιστικός.

Η συμβολή της Οικογενειακής ομάδας στη Γλωσσική Ανάπτυξη του Παιδιού

Η ενίσχυση των γλωσσικών δεξιοτήτων και η προώθηση της γλωσσικής εξέλιξης του μικρού παιδιού στο ενδο-οικογενειακό πλαίσιο συμβαδίζει με την επιτυχή κοινωνικοποίησή του.

Όλα τα μέλη της οικογένειας επηρεάζουν τη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού, ευνοϊκά είτε δυσμενώς, με τα γλωσσικά πρότυπα που προβάλλουν, τις δυνατότητες που παρέχουν στο παιδί, ώστε να μάθει τη γλώσσα σωστά, και την ενθάρρυνση που του προσφέρουν στα πρώτα γλωσσικά του βήματα. Τη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού επηρεάζει επίσης η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειάς του.

Η επίδραση του Οικογενειακού Πλαισίου στη Γνωστική Ανάπτυξη και την Εκπαιδευτική-Επαγγελματική πορεία του ατόμου

Η γνωστική ανάπτυξη του παιδιού επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνική του ζωή και τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσει. 'Σήμερα έχει γίνει πλέον ευρέως αποδεκτή η άποψη ότι οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και σχέσεις στο πλαίσιο των οποίων μεγαλώνουν τα παιδιά, είναι θεμελιώσεις τόσο για τη γνωστική τους ανάπτυξη όσο και για τη γνωστική τους επίδοση'. (Dunn, 1999). 'Η οικογένεια και το σχολείο συνθέτουν ένα πρωταρχικό πλαίσιο που καθορίζει τις βασικές διεργασίες στη μάθηση και την εργασία'.(Φακιολάς, 2003).Η οικογένεια αποτελεί το διαπροσωπικό πλαίσιο ανάπτυξης που επιδρά καθοριστικά στην απόκτηση γνωστικών δυνατοτήτων, τη μαθησιακή ικανότητα και τη συνολική εκπαιδευτική πορεία του παιδιού.

Οι στάσεις που διατηρούν οι γονείς απέναντι στη μαθησιακή διαδικασία σχετίζονται με τις αντίστοιχες στάσεις που διαμορφώνουν τα παιδιά και την παρώθηση που παρέχει η οικογένεια προς την επίτευξη μαθησιακών και εκπαιδευτικών στόχων από το παιδί.

Οι γονείς αναπτύσσουν προσδοκίες σχετικά με τη σχολική επίδοση και την εκπαιδευτική επιτυχία ή αποτυχία του παιδιού, που βασίζονται στην αντίληψη και υποκειμενική ερμηνεία των νοητικών δυνατοτήτων του, στις πεποιθήσεις που σχηματίζουν για το νοητικό του δυναμικό, και στις αναπαραστάσεις των γνωστικών του δεξιοτήτων, προσδοκίες που αναπόφευκτα μεταβιβάζονται στο παιδί κι επιδρούν στη συμπεριφορά του. Το τι περιμένουμε από ένα παιδί επηρεάζει το τι θα μας δώσει και το τι τελικά θα καταφέρει εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το τι αναμένουμε-και τι το ίδιο αναμένει ότι θα καταφέρει. Οι υψηλές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές προσδοκίες των γονέων σχετίζονται με τις αντίστοιχες υψηλές φιλοδοξίες, τα αυξημένα κίνητρα και την ακαδημαϊκή και επαγγελματική επιτυχία του ίδιου του παιδιού.

Η αντιμετώπιση του παιδιού από τους γονείς, οι εντυπώσεις που μεταφέρονται σε αυτό και ο τρόπος προσέγγισής του επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τις δυνατότητές του, και στον προσδιορισμό των στόχων που θέτει,

καθορίζουν δε σε μεγάλο βαθμό την τάση προς την αδράνεια, το αποδιοργανωτικό άγχος, την αναβλητικότητα, την οκνηρία και την παραίτηση, είτε τη δραστηριοποίηση του παιδιού, την ενεργό προσπάθεια και τον θετικό προσανατολισμό προς την επίτευξη στόχων.

Η ενθάρρυνση από την πλευρά των γονέων αποτελεί παιδαγωγική συμπεριφορά που παρέχει ανατροφοδότηση και ενισχύει το αίσθημα της προσωπικής επάρκειας του παιδιού, συμβάλλοντας έτσι στην εκπαιδευτική του εξέλιξη.

Παράγοντες της ενδο-οικογενειακής λειτουργίας που ενισχύουν τη μαθησιακή ικανότητα και θεμελιώνουν τη σχολική επιτυχία και την ομαλή εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία του παιδιού είναι κυρίως η αποτελεσματική επικοινωνία και η διατήρηση στενών σχέσεων αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των μελών της οικογένειας και η καθιέρωση οικογενειακής συνοχής σε μέτριο βαθμό, τέτοιο που να παρέχει τον απαιτούμενο προσωπικό χώρο για την ελεύθερη και αυτόνομη λειτουργία των ατόμων, εξασφαλίζοντας την αλληλεξάρτηση και τη συναισθηματική εγγύτητα των διαπροσωπικών τους σχέσεων.

Στις υψηλές μαθησιακές επιδόσεις και την πνευματική και επαγγελματική ανάπτυξη του παιδιού συμβάλει επίσης η γονεϊκή εμπλοκή, που εκδηλώνεται με γονεϊκές συμπεριφορές, όπως η προώθηση των γνωστικών αναζητήσεων και η διεύρυνση των γνωστικών ενδιαφερόντων του παιδιού, η διατήρηση υψηλών προσδοκιών για τα ακαδημαϊκά του επιτεύγματα, η παρόθηση προς τη μαθησιακή διαδικασία και τη συνεχή απόκτηση γνώσεων, η γονεϊκή ανταπόκριση στις απορίες του παιδιού με την παροχή επαρκών απαντήσεων και η υποβοήθησή του στα εκπαιδευτικά του καθήκοντα. 'Η έρευνα αποδεικνύει σε όλες τις περιπτώσεις, πως η γονεϊκή εμπλοκή στη διαδικασία της μάθησης των παιδιών σχετίζεται θετικά με την επίτευξη. Επιπλέον, η έρευνα δείχνει ότι, όσο πιο εντατικά εμπλέκονται οι γονείς στη μαθησιακή διαδικασία των παιδιών τους, τόσο πιο ευεργετικές είναι οι επιδράσεις στην επίτευξη. Αυτό ισχύει για όλους τους τύπους της γονεϊκής εμπλοκής στη μάθηση των παιδιών και για όλους τους τύπους και τις ηλικίες των μαθητών'. (Cotton, Wikelund, 2001). 'Ένα πλήθος ερευνών που πραγματοποιήθηκαν εντός της

δεκαετίας του 1990 ισχυρίζονται ότι η γονεϊκή εμπλοκή σχετίζεται θετικά με την ανάπτυξη διαφόρων ενδοατομικών χαρακτηριστικών του παιδιού. Αναφέρονται ενδεικτικά τα ακόλουθα χαρακτηριστικά : εσωτερική πηγή ελέγχου (internal locus of control), αυτοεικόνα, υψηλές προσδοκίες, θετικές στάσεις απέναντι στο σχολείο, ψυχοκοινωνική ικανότητα για προσαρμογή, αντίσταση στην κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών και, ιδίως, σχολική επίδοση'.(Γεωργίου, 2000). Η εμπλοκή του γονέα ενισχύει την ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων του παιδιού και συνδέεται με τη σχολική-εκπαιδευτική του εξέλιξη, όταν πραγματοποιείται στο πλαίσιο των φιλελεύθερων δημοκρατικών ενδο-οικογενειακών συνθηκών και της διαλεκτικής αλληλεπίδρασης με το παιδί και όταν συνδυάζει την αποδοχή της προσωπικής κρίσης του παιδιού και συνοδεύεται από την επιδίωξη της ανάπτυξης πρωτοβουλιών από την πλευρά του, προκειμένου να αποκτήσει υπευθυνότητα.

Η οικογένεια επηρεάζει τη σχολική επιτυχία και τον καθορισμό των επαγγελματικών στόχων του παιδιού, συγχρόνως με διαδικασίες που δεν αφορούν σε δομικά είτε λειτουργικά της στοιχεία, αλλά προέρχονται από την κοινωνική της θέση και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των γονέων. Είναι η προσωπικότητα των γονέων, το διανοητικό τους επίπεδο, οι ψυχοκοινωνικές δυνατότητες που διαθέτουν και οι κοινωνικές τους σχέσεις που καθορίζουν τα γνωστικά και κοινωνικά ερεθίσματα που δέχεται το παιδί και τις ευκαιρίες που παρέχει το οικογενειακό πλαίσιο για τη διεύρυνση των οριζόντων της σκέψης του παιδιού. Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας επηρεάζει τις εκπαιδευτικές αποφάσεις και τη διαδικασία του επαγγελματικού προσανατολισμού του παιδιού, οι γονείς υψηλού μορφωτικού και κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου άλλωστε τείνουν να αναπτύσσουν υψηλές προσδοκίες για την εκπαιδευτική-επαγγελματική εξέλιξη των παιδιών τους, οι οποίες μεταφράζονται σε θετικές προσδοκίες-υψηλές φιλοδοξίες και αντίστοιχα επιτεύγματα των ίδιων των παιδιών τις περισσότερες φορές, σε σχέση με τους γονείς που προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικά επίπεδα και εμφανίζουν την τάση να διατηρούν χαμηλές προσδοκίες για την εκπαιδευτική πορεία και επαγγελματική άνοδο των παιδιών τους, που συνήθως επίσης επαληθεύονται.

Ο ΓΟΝΕΪΚΟΣ ΡΟΛΟΣ

Η δομή, οι κανόνες, ο προσδιορισμός των ρόλων των μελών και η λειτουργία του συστήματος της οικογένειας καθορίζονται κυρίως από τους γονείς, των οποίων, μολονότι η θέση και οι δραστηριότητες μέσα στην οικογένεια διαφέρουν, η συμβολή στην ομαλότητα της οικογενειακής ζωής είναι αμοιβαία.

Η μητέρα αναλαμβάνει την κοινωνικοποιητική διαδικασία και τη διαδικασία ανατροφής των παιδιών σε μεγάλο βαθμό, αν όχι εξ ολοκλήρου, και εμπλέκεται σε κάθε επίπεδο της ανάπτυξής τους. Η προσωπική της σχέση με το παιδί διαθέτει αμεσότητα και ένταση, είναι ιδιαίτερη και εκ των πραγμάτων συνήθως πιο στενή σε σύγκριση με τη διαπροσωπική σχέση του πατέρα με το παιδί. 'Είναι, βέβαια, αυτονόητο ότι η σχέση αυτή είναι πολύ πιο στενή, γιατί καθορίζεται από έντονα βιολογικά στοιχεία. Η εγκυμοσύνη και ο τοκετός δημιουργούν μια στενότητα συνδεδεμένη βιολογική και συναισθηματική σχέση που είναι δυάδα αλλά και μονάδα'. (Γιωσαφάτ, 1987).

Η επαγγελματική απασχόληση της μητέρας, κυρίως όταν πραγματοποιείται εκούσια και απορρέει προσωπική ευχαρίστηση από αυτήν, και στο βαθμό που η δραστηριότητά της στον εργασιακό χώρο συμβάλλει στο σύνολό της στην καλλιέργεια της προσωπικότητάς της, δεν επηρεάζει αρνητικά την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, κάθε άλλο. Σύμφωνα μάλιστα με τα ερευνητικά πορίσματα της Χουρδάκη σχετικά, 'υπάρχουν περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα στα παιδιά των μη εργαζόμενων μητέρων παρά των εργαζομένων'. (Χουρδάκη, 1992).

Ο ρόλος του πατέρα μέσα στην οικογένεια, ως του προσώπου που στηρίζει με συνέπεια και σταθερότητα, και προπαντός διακριτικά την οικογενειακή ομάδα, αλλά και παρεμβαίνει αποτελεσματικά με τις κατάλληλες ενέργειες σε οποιαδήποτε κατάσταση ή γεγονός που απειλεί την ισορροπία του οικογενειακού συστήματος, είναι αποφασιστικής σημασίας.

Η ανάπτυξη και διατήρηση ψυχοκοινωνικών δεξιοτήτων στα παιδιά ενισχύεται αμιγώς από την εποικοδομητική παρουσία του πατέρα μέσα στην

οικογένεια, τη λειτουργικότητα του ρόλου, την ευελιξία της σκέψης του, τη δυνατότητα για συναισθηματική προσέγγιση, την ψυχοσυναισθηματική του ισορροπία, την ισορροπημένη προσωπικότητα, καθώς και την επιστράτευση των επικοινωνιακών του δεξιοτήτων στις αλληλεπιδράσεις με τα μέλη της οικογένειας.

Ψυχολογικοί Τύποι Γονέων

Οι πρακτικές και οι μέθοδοι διαπαιδαγώγησης που εφαρμόζονται στην πολύπλευρη διαδικασία της ανατροφής των παιδιών επηρεάζονται σημαντικά από την προσωπικότητα, τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά, τον τρόπο ζωής και τις ψυχικές ιδιότητες των ίδιων των γονέων.

Η ομαλή πορεία της ψυχοσωματικής και ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού επισκιάζεται και παρεμποδίζεται από την *ενερέθιστη* ψυχική κατάσταση των γονέων, τη διατήρηση υψηλών φιλοδοξιών εις βάρος των διαπροσωπικών σχέσεων μέσα στην οικογένεια, την προβολή συγκρούσεων και μιας συνεχούς διαμάχης, την αδικαιολόγητη αρνητική αντιμετώπιση του παιδιού που δεν είναι σύμφωνη με την πραγματική του συμπεριφορά. Ακόμα κι όταν οι γονείς, σκοπίμως υποκρύπτουν τις διαστάσεις της μεταξύ τους αντιπαλότητας, έχοντας επίγνωση των δυσμενών της επιδράσεων στην ψυχική εξέλιξη του παιδιού, η αρνητική στάση τους γίνεται αντιληπτή και επισημαίνεται από το παιδί, και αυτή του η διαπίστωση αντανακλάται στη συμπεριφορά που επιδεικνύει.

Κάθε παιδί χρειάζεται το δικό του προσωπικό ψυχολογικό χώρο για να μπορέσει να αναπτυχθεί σωστά και δε θα πρέπει να επιφορτίζεται με τις παράλογες *απαιτήσεις* των γονέων του σε θέματα που αφορούν μόνο το ίδιο. Όταν οι γονείς προβάλλουν επίμονα τις *απαιτήσεις* τους στο παιδί, με το οποίο η σχέση τους είναι εκ των πραγμάτων άνηση, αναστέλλουν την ανάπτυξη πρωτοβουλίας από την πλευρά

του, και ενδέχεται να προκαλέσουν αδράνεια, μειωμένη παρώθηση, αρνητική στάση του παιδιού απέναντι στις επιλογές του ή και λανθασμένη ολοκλήρωση της επιλεκτικής διαδικασίας.

Η υπερβολική απαίτηση για την άψογη κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών εκφράζεται επίσης από τους *αυστηρούς* γονείς, που εκδηλώνουν την αυστηρότητά τους με την επιβολή κυρώσεων, τον περιορισμό της πρωτοβουλίας και της ελευθερίας του παιδιού, την επίμονη στάση και την πρόθεσή τους να λαμβάνουν αποφάσεις μονομερώς και να παρεμβαίνουν σε θέματα που αφορούν το παιδί προσωπικά. Στο συγκεκριμένο τύπο γονέων συνδυάζονται, αφενός η υπερβολική αγάπη και το ενδιαφέρον για το παιδί, αφετέρου η ανησυχία σχετικά με το κοινωνικό προφίλ της οικογένειας συνολικά, συναισθήματα που υποκρύπτονται πίσω από την αυστηρή γονεϊκή συμπεριφορά.

Ψυχολογικοί τύποι γονέων, που αναφέρονται αποκλειστικά στον πατέρα είναι ο πατρικός και ο πατριαρχικός τύπος. Ο *πατρικός* τύπος διαθέτει ανεπτυγμένο πατρικό αίσθημα, σεβασμό προς το παιδί, και τη δυνατότητα για σωστή επικοινωνία μαζί του, στο πλαίσιο της οποίας μπορεί εκείνο να εκφράζεται ελεύθερα και να αντλεί συνεχή στήριξη. Η διαπροσωπική σχέση με το παιδί λειτουργεί εποικοδομητικά, ο πατέρας αυτός ωστόσο διατηρεί σε κάποιο βαθμό απόσταση, θεωρώντας τις ευχάριστες εμπειρίες με το παιδί αποκλειστικό καθήκον της μητέρας.

Η απόκτηση ψυχοσωματικών και ψυχοκοινωνικών δυνατοτήτων και η ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού συνολικά παρεμποδίζονται από την απουσία διαλογικών σχέσεων και προσωπικής επαφής, και την καταπίεση, που συνδέονται με τον *πατριαρχικό* τύπο του πατέρα-ενός πατέρα που δεν επιτρέπει καμία πρωτοβουλία, που καθοδηγεί πλήρως, που ασκεί πιέσεις και επιβάλλει τη δύναμή του προκαλώντας το φόβο και την εξάρτηση.

Μεγάλο ποσοστό των πατέρων, σε σχέση με τις μητέρες, βρίσκονται σε *απουσία*, φυσική είτε ψυχολογική, παραμένοντας μακριά από το παιδί για αρκετές ώρες την ημέρα ή και για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, είτε εξασφαλίζοντας ό,τι χρειάζεται το παιδί σε οικονομικό επίπεδο, παραγνωρίζοντας τις ψυχοπνευματικές

και συναισθηματικές του ανάγκες, επιβαρύνοντας τη μητέρα με τόσο πολύπλοκες ευθύνες, ενώ στην πραγματικότητα το παιδί χρειάζεται και τους δύο γονείς.

Όταν από το παιδί αναμένονται επιτεύγματα που υπερβαίνουν τις δυνατότητες, αλλά και τα προσωπικά του ενδιαφέροντα, είναι περισσότερο πιθανό να αποτύχει στην ικανοποίηση των υπέρμετρων φιλοδοξιών των γονέων του γι' αυτό, οι οποίες είναι συνήθως απόρροια απωθημένων καταστάσεων, ματαιώσεων και αποστερήσεων της δικής τους παιδικής ηλικίας. Οι *φιλόδοξοι* αυτοί γονείς μεταβιβάζουν τις προσωπικές τους επιθυμίες στο παιδί και προβάλλουν την απαίτηση να αποκτήσει πράγματα, που οι ίδιοι δεν κατόρθωσαν να έχουν, παραγνωρίζουν τους προσωπικούς του στόχους και δεν του επιτρέπουν να ξεδιπλώσει το προσωπικό του δυναμικό, προγραμματίζοντας τις θεμελιώσεις επιδιώξεις και επιλέγοντας τα μέσα για την κατάκτησή τους.

Τα μικρά παιδιά είναι λογικό να βιώνουν στερήσεις και την εμπειρία της ανεπαρκούς κάλυψης των αναγκών τους, όταν τα πρόσωπα που αναλαμβάνουν τη φροντίδα τους απουσιάζουν συνήθως και δεν ανταποκρίνονται με συνέπεια στο γονεϊκό τους ρόλο. Γονείς με εγωιστικές τάσεις, που επιζητούν την *προσωπική τους ευχαρίστηση* μονίμως, σκοπίμως αγνοώντας την παρουσία των παιδιών, και αναλώνονται σε συχνές κοινωνικές εκδηλώσεις, παραμερίζοντας την ευθύνη που είναι συνυφασμένη με την ανάληψη του γονεϊκού ρόλου. Πρόκειται συνήθως για άτομα που προέβησαν στη δημιουργία οικογένειας, εγκαταλείποντας προσωπικές τους ανάγκες, οι οποίες επανεμφανίζονται κάτω από καταστάσεις δυσμενείς για την ικανοποίησή τους, επιδιώκουν ωστόσο να τις καλύψουν, παρέχοντας απεριόριστη ελευθερία και αυτονομία στα παιδιά, η οποία καθόλου δε συμβάλλει στην ομαλή ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη.

Η *υπερπροστατευτική* συμπεριφορά, που εκδηλώνεται συνήθως από τη μητέρα τείνει να περιορίζει την ελεύθερη δραστηριότητα, την ανεξαρτησία και τη δημιουργικότητα του παιδιού, που συμβάλλουν στην ολοκληρωμένη ψυχοκοινωνική του εξέλιξη. Στο πλαίσιο αυτού του τύπου αντίδρασης, ο γονέας διακατέχεται από έντονη αδικαιολόγητη ανησυχία σχετικά με το παιδί, και ένα αρνητικό τρόπο σκέψης για το τι πρόκειται να συμβεί σε αυτό, επιζητά μονίμως τον έλεγχο και την

πλήρη ενημερότητα στα ζητήματα που αφορούν τη ζωή του παιδιού, επιδιώκει εμμέσως, αλλά και άμεσα να το προλαμβάνει από τυχόν λάθη.

Η υπερβολική *ανησυχία*, που βιώνει εσωτερικά ο γονέας σε σχέση με το παιδί του και δυσάρεστες καταστάσεις που ενδεχομένως θα συμβούν σε αυτό, σύντομα μεταδίδεται στο ίδιο το παιδί, και εμφανίζεται στη συμπεριφορά του. Οι εκδηλώσεις ανησυχίας των γονέων, ασφαλώς, θα πρέπει να περιορίζονται, στο βαθμό που είναι εφικτό, καθόσον ενδέχεται να συντελέσουν στη θεμελίωση ανήσυχης προσωπικότητας στο παιδί και στην ανάπτυξη φοβιών, που θα αναστέλλουν κάθε κοινωνικότητα και πρωτοβουλία, είτε στην απόσυρση από τις κοινωνικές σχέσεις, παραμένοντας παθητικά υπό την ανήσυχη επίβλεψη των γονέων του.

Η *επιεικής* προσέγγιση του παιδιού συμβάλλει στην εγκαθίδρυση στενής θετικής προσωπικής σχέσης με το γονέα : Η αγάπη προς το παιδί εκφράζεται από τους επιεικείς γονείς ανοιχτά, οι αντιδράσεις είναι ήπιες και εκδηλώνεται κατανόηση, συμπεριφορές που διαθέτουν ωστόσο το στοιχείο της υπερβολής, που επισκιάζει τον παιδαγωγικό τους χαρακτήρα και την ομαλή ψυχοκοινωνική εξέλιξη του παιδιού σε ψυχολογικά ώριμη ολοκληρωμένη προσωπικότητα.

Τα χαρακτηριστικά της αποδοχής ισότιμων ρόλων των συζύγων μέσα στην οικογένεια, της προώθησης των διαδικασιών επικοινωνίας και του διαλόγου, και της απόδοσης δικαιοσύνης απέναντι στο παιδί, αντιστοιχούν στο *δημοκρατικό στιλ διαπαιδαγώγησης*, κατά το οποίο, τόσο η συνεργασία των μελών της οικογένειας που εξασφαλίζεται, όσο και οι επικοινωνιακές και δημοκρατικές διεργασίες και οι παιδαγωγικές αντιλήψεις των δημοκρατικών γονέων, λειτουργούν εποικοδομητικά και επηρεάζουν θετικά την ανάπτυξη των παιδιών.

Σίγουρα δεν υπάρχει ένας και μοναδικός ψυχολογικός γονεϊκός τύπος και μία ενιαία γονεϊκή συμπεριφορά κοινή για όλα τα άτομα, όπως δεν υπάρχει πανομοιότυπη εξέλιξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας των ατόμων κάτω από κοινούς βιολογικούς παράγοντες και σταθερές περιβαλλοντικές επιδράσεις. Ποια είναι όμως τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν τον ιδανικό τύπο γονέα για την ανάπτυξη του παιδιού; Σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με τη διερεύνηση των αντιλήψεων των ίδιων των γονέων για τον ιδανικό τρόπο ανάληψης

του γονεϊκού ρόλου κατέληξε πρόσφατη έρευνα, που διεξήχθη στον ελλαδικό χώρο, σε περιοχές μέσου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, τόσο της Αθήνας, όσο και της επαρχίας. Η ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τη χορήγηση του Ερωτηματολογίου Πολυπαραγοντικής ανάλυσης για τον Ιδανικό γονέα (MPPQ), των Snell και Overbey, καθώς και ερωτηματολογίου δημογραφικών παραγόντων, κατέδειξε σημαντικές διαφορές στις αντιλήψεις των γονέων – μελών Σχολών Γονέων, που αποτελούσαν και το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος, σε σχέση με τις αντιλήψεις των γονέων που δε συμμετείχαν σε προγράμματα αυτών των Σχολών. Οι γονείς που παρακολουθούσαν τέτοια προγράμματα παρουσίαζαν μεγαλύτερο αυτοπροσδιορισμό στη διαδικασία της ανάληψης του γονεϊκού ρόλου, καθώς και μεγαλύτερη ικανότητα για συναισθηματική έκφραση στη σχέση τους με το παιδί. ‘Στην ερμηνεία των στατιστικών ευρημάτων πιθανολογήθηκε ότι η συμμετοχή των γονέων σε προγράμματα των αντίστοιχων σχολών ισχυροποιεί το βαθμό αυτοπροσδιορισμού τους κατά την άσκηση του γονεϊκού ρόλου, αποδυναμώνοντας τον ετεροπροσδιορισμό τους τόσο από τις κοινωνικές επιταγές όσο και από το σύντροφό τους. Αυτό τους οδηγεί στη διαμόρφωση ρεαλιστικότερων προσδοκιών αναφορικά με τους ίδιους και τους συντρόφους τους’.(Κιτσάκη, Παππά, Βουλγαράκη, Γυφτοπούλου, Νανάτου, 2003). Τέτοιες ερευνητικές διαπιστώσεις σχετικά με τη θετική επίδραση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων των Σχολών Γονέων στην ενίσχυση επιθυμητών χαρακτηριστικών και μορφών συμπεριφοράς που τοποθετούν την άσκηση του γονεϊκού ρόλου πλησιέστερα στο «ιδανικό» πρότυπο, στο βαθμό που μπορούμε να μιλάμε για ιδανικό γονέα, συνηγορούν ασφαλώς υπέρ της επιδίωξης της συμμετοχής των γονέων σε αυτά τα προγράμματα.

Οι ιδιότητες που θα πρέπει να διαθέτει κάποιος γονέας για να αξιολογηθεί ως ιδανικός είναι πολλαπλές και αλληλοσυμπληρούμενες και δεν είναι απλό να κατονομαστούν, οπωσδήποτε όμως θα πρέπει ο «ιδανικός» γονέας να συγκεντρώνει τέτοια στοιχεία που να αναπτύσσουν την αίσθηση της ασφάλειας στο παιδί, και χαρακτηριστικά που να τον καθιστούν παιδαγωγό, που να λειτουργεί ως θετικό πρότυπο. Για να ανταποκρίνεται επαρκώς στο ρόλο του ο γονέας θα πρέπει να είναι ικανός στο να ανταποκρίνεται επιτυχώς στις βιολογικές και ψυχοκοινωνικές ανάγκες

του παιδιού και να διαθέτει κατανόηση, ισορροπία και προσωπικές δεξιότητες που να συνθέτουν την ψυχολογική του ωριμότητα και την ψυχοκοινωνική επάρκεια. Όπως αναφέρει ο Παρούτσας, περιγράφοντας τον ιδανικό γονέα, 'Οι γονείς αυτοί πιστεύουν ότι η μητρότητα και η πατρότητα δεν είναι ένα απλό βιολογικό γεγονός αλλά είναι κυρίως κοινωνικό και ψυχολογικό. Δεν θεωρούν τα παιδιά ως κτήμα τους, αλλά σαν ξεχωριστές προσωπικότητες και πιστεύουν ότι μπορούν να διδαχθούν από αυτά'.(Παρούτσας).

Ψυχολογικά Χαρακτηριστικά-Δεξιότητες και Πρακτικές Διαπαιδαγώγησης
που συμβαδίζουν με την ομαλή Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη του Παιδιού
Η Διαπαιδαγώγηση μέσα από τη στενή διαπροσωπική σχέση με το Παιδί

Προκειμένου για την ικανοποιητική ανταπόκριση στο γονεϊκό ρόλο, ο οποίος είναι σύνθετος, πολύπλευρος και πολυδιάστατος, είναι αναγκαίο οι γονείς να διαθέτουν αυτογνωσία καταρχήν, και τη δυνατότητα για ρεαλιστική αντίληψη και διάκριση των προσωπικών τους ιδιοτήτων, δυνατοτήτων και περιορισμών.

Σε καταστάσεις όπου χρειάζεται θα πρέπει οι γονείς να καταφεύγουν σε ευσυνείδητη αυτοκριτική σχετικά με τις πράξεις τους, τη συμπεριφορά που επιδεικνύουν, τη στάση που διατηρούν απέναντι στο παιδί τους και τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται και επικοινωνούν με αυτό. Η παραδοχή από το γονέα των λανθασμένων χειρισμών στους οποίους επιδίδεται, αναγνωρίζεται και είναι εκτιμητή από τα παιδιά, επανατροφοδοτεί την εμπιστοσύνη του προς το γονέα και συμβάλλει στη δημιουργία στενής ισχυρής διαπροσωπικής σχέσης μεταξύ τους. Η θετική πλευρά της διαδικασίας της αυτοκριτικής και της προσωπικής επισήμανσης των μη αποτελεσματικών συμπεριφορών του γονέα στη σχέση του με το παιδί έγκειται στη δυνατότητα που παρέχει μια τέτοια διαπίστωση, ώστε τέτοιες αντιδράσεις να μην

επαναλαμβάνονται, και να αντικαθίστανται από εποικοδομητικές τεχνικές διαπροσωπικής αλληλεπίδρασης.

Στην όλη διαδικασία για τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού είναι αναμενόμενο να προκύπτουν απρόβλεπτες καταστάσεις, προστριβές μεταξύ των μελών της οικογένειας, μεταβατικές περίοδοι και γεγονότα, που επικαλούνται την ώριμη αντιμετώπιση και την αυτοκυριαρχία από την πλευρά του γονέα. Ο γονέας που ανταποκρίνεται επαρκώς στο ρόλο του είναι εκείνος που διαθέτει τον έλεγχο των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς του και φέρει τη δυνατότητα για κατάλληλη ρύθμιση, τόσο της ψυχολογικής του κατάστασης, όσο και των αντιδράσεών του, σε συνάρτηση με τις συνθήκες που προκύπτουν. 'Οι συναισθηματικές δεξιότητες περιλαμβάνουν αυτοεπίγνωση, αναγνώριση, έκφραση και χειρισμό συναισθημάτων, έλεγχο της παρόρμησης και υπομονή για την ανταμοιβή, και, φυσικά, αντιμετώπιση του άγχους και του στρες. Μια βασική ικανότητα που πρέπει να έχει κανείς για να ελέγξει τις παρορμήσεις του, είναι το να μπορεί να διακρίνει τη διαφορά ανάμεσα στα συναισθήματα και τις πράξεις, και να μάθει καλύτερες συναισθηματικές αποφάσεις, πρώτα ελέγχοντας την παρόρμηση για δράση, ύστερα βρίσκοντας εναλλακτικούς τρόπους δράσης και τέλος, σταθμίζοντας τις συνέπειες πριν από την ανάληψη της συγκεκριμένης ενέργειας'. (Λαμπροπούλου, 1999). Οι δεξιότητες αυτές του γονέα μπορούν να μεταδοθούν στο παιδί μέσα από τη στενή προσωπική σχέση μαζί του, θέτοντας τις βάσεις της ψυχοσυναισθηματικής προσαρμογής και της προσωπικής του ανάπτυξης.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επιτυγχάνουν οι γονείς ένα ικανοποιητικό επίπεδο ανταπόκρισης και ευαισθητοποίησης απέναντι στις ανάγκες των παιδιών τους, οι οποίες μεταβάλλονται σε είδος και ένταση ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξης στο οποίο βρίσκεται το παιδί. Ο γονέας θα πρέπει, αφενός να αναγνωρίζει τις βιολογικές, τις ψυχολογικές και τις κοινωνικές ανάγκες που έχει το παιδί, και τις διαστάσεις τους – επισημαίνοντας όλες τις ανάγκες του παιδιού συγχρόνως, δίχως να επικεντρώνεται σε κάποια, αγνοώντας τις άλλες – αφετέρου να συμβάλλει στην κάλυψή τους, που προσδίδει στο παιδί το αίσθημα της ασφάλειας.

Η δημιουργία θετικής αρμονικής συζυγικής σχέσης προϋποθέτει, τόσο την προσωπική εξέλιξη του κάθε συζύγου σε υγιή ολοκληρωμένη αυτόνομη προσωπικότητα, όσο και την επιτυχή συναισθηματική απεξάρτηση από τους γονείς του. Η συναισθηματική προσκόλληση του ατόμου σε γονεϊκές μορφές παρεμποδίζει την προσαρμογή στη διαπροσωπική σχέση με το σύζυγο και στις συνθήκες του έγγαμου βίου.

Οι γονείς θα πρέπει να διαθέτουν τέτοιες ιδιότητες, που να εξασφαλίζουν τη δυνατότητα για διαμόρφωση του κατάλληλου οικογενειακού πλαισίου, που να στηρίζει την ανάπτυξη της συναισθηματικότητας και της κοινωνικότητας του παιδιού. Η σταθερότητα και η ισορροπία της οικογενειακής ζωής, η οικογενειακή γαλήνη και η συνοχή των μελών της οικογένειας και ο γνήσιος αμοιβαίος σεβασμός προσφέρουν τις ευνοϊκές συνθήκες, στο πλαίσιο των οποίων μπορεί το παιδί να αποκτά αυτογνωσία, κοινωνικές δεξιότητες και ψυχοκοινωνική επάρκεια και να επιτυγχάνει τη δημιουργική αλλαγή. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον ανατροφής το παιδί διαπαιδαγωγείται σωστά, ώστε να ολοκληρώσει ομαλά τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του και την ψυχοσωματική και ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη.

Οι επικοινωνιακές δεξιότητες των γονέων, εφόσον υπάρχουν, προωθούν την αποτελεσματική διαπροσωπική επικοινωνία με το παιδί, που αποτελεί δομικό στοιχείο της γνήσιας θετικής στενής προσωπικής σχέσης μεταξύ τους. Από τις πλέον λειτουργικές δεξιότητες επικοινωνίας είναι η επικοινωνία της αποδοχής προς το παιδί, που του επιτρέπει να αναπτύσσεται σωστά, να εκτυλίσσει το δυναμικό του, να εκφράζει τα συναισθήματά του και να εξελίσσεται διαρκώς σε όλα τα επίπεδα. Με την έκφραση της αποδοχής τους, οι γονείς 'Μπορούν να κάνουν το παιδί να μάθει να αποδέχεται και να είναι ευχαριστημένο με τον εαυτό του και να αποκτήσει έτσι συναίσθηση της αξίας του. Μπορούν να διευκολύνουν σημαντικά την ανάπτυξή του και την αξιοποίηση των ικανοτήτων με τις οποίες είναι προικισμένο. Μπορούν να επιταχύνουν την ανεξαρτητοποίησή του και τον αυτοπροσανατολισμό του'. (Gordon, T., 1994).

Η γονεϊκή αποδοχή προς το παιδί είναι δυνατό να εκδηλώνεται, τόσο μέσω της μη λεκτικής επικοινωνίας, με την αποφυγή κάθε ελέγχου και οποιασδήποτε

μορφής παρέμβασης στις δραστηριότητες που αναπτύσσει το παιδί, την παθητική ακρόαση, που δίνει στο παιδί τη δυνατότητα της ελεύθερης έκφρασης των συναισθηματικών του καταστάσεων, όσο και με μη λεκτικό τρόπο, ο οποίος επηρεάζει σημαντικά το ίδιο το παιδί, αλλά και τη διαπροσωπική σχέση γονέα – παιδιού.

Η αποτελεσματική επικοινωνία της γονεϊκής αποδοχής στο παιδί είναι εφικτή με την ενθάρρυνση της έκφρασης των σκέψεων και των συναισθημάτων του, είτε την αποκωδικοποίηση των λεκτικών του μηνυμάτων και την παροχή επανατροφοδότησης, μέσω της ενεργητικής ακρόασης, που μεταδίδει το ενδιαφέρον και το σεβασμό προς το παιδί, το καθιστά περισσότερο δεκτικό στις αντιλήψεις των γονέων – ως ανταπόδοση της γονεϊκής αυτής προσέγγισης, και ενισχύει, τόσο την προσωπική τους σχέση, όσο και τη δυνατότητα του παιδιού για αντιμετώπιση των αρνητικών του συναισθημάτων και επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει. Η επίδειξη επαρκούς ικανότητας του γονέα για ενεργητική ακρόαση συμβαδίζει με το γνήσιο γονεϊκό ενδιαφέρον για το παιδί και την προθυμία για παροχή βοήθειας στα προβλήματά του, καθώς και τη δυνατότητα του γονέα για αποδοχή, αφενός της διαφορετικότητας και της μοναδικότητας του παιδιού, και αφετέρου των συναισθηματικών καταστάσεων που βιώνει, σε συνδυασμό με την αναγνώριση της επάρκειας του παιδιού για έλεγχο των συναισθημάτων του και την ενίσχυση από το γονέα στη διαδικασία της έκφρασης των συναισθημάτων αυτών. Η διαπροσωπική επικοινωνία του γονέα με το παιδί, στο πλαίσιο της οποίας επιτρέπεται η αμοιβαία έκφραση των συμμετεχόντων και αποδίδεται σεβασμός και εκτίμηση στο παιδί εγκαθιδρύει τη σταθερή θετική στενή σχέση μαζί του, που είναι αναγκαία για τη σωστή του ανάπτυξη. Μια τέτοια επικοινωνία, κυρίως κατά την εφηβική ηλικία 'προάγει τη συναισθηματική έκφραση, διευκολύνει την αυτο-διερεύνηση και τη διαμόρφωση ταυτότητας, συμβάλλει στην αναγνώριση προβλημάτων και την επίλυση συγκρούσεων, καθώς και την επικοινωνία του ενδιαφέροντος, της κατανόησης και της ενσυναίσθησης'. (Frazier, 2000).

Οικογενειακή Αγωγή και Διαπαιδαγώγηση του Παιδιού

Η έννοια της αγωγής δεν αποτελεί συνώνυμο της έννοιας της κοινωνικοποίησης. Η οικογενειακή αγωγή συνίσταται στη συνειδητή συστηματική επίδραση των γονέων στο παιδί, που αποβλέπει στη μεταβίβαση γνώσεων, εμπειριών και μορφών συμπεριφοράς, την εμφάνιση προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, την ολοκληρωμένη ψυχοσωματική ανάπτυξη και την απόκτηση δυνατοτήτων για την προσαρμογή και την αντιμετώπιση της ζωής.

Το ενδο-οικογενειακό περιβάλλον αποτελεί παιδαγωγικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο μαθαίνονται συγκεκριμένες συμπεριφορές, καθώς είναι το πλαίσιο που καθορίζει, ρυθμίζει, τροποποιεί και επαναπροσδιορίζει τις συνθήκες, κατά τις οποίες διαπαιδαγωγείται το παιδί.

Η διαπαιδαγώγηση του παιδιού πραγματοποιείται και από άλλους παράγοντες, εκτός από την οικογένεια, όπου και ενδέχεται να προβάλλονται εναλλακτικά πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς από εκείνα του οικογενειακού πλαισίου. Όταν οι ευρύτερες κοινωνικές επιδράσεις βρίσκονται σε αντίφαση με τις ενδο-οικογενειακές, προκαλώντας εσωτερική σύγκρουση και σύγχυση στο παιδί, η οικογένεια μπορεί να αποτελέσει για εκείνο σταθερό και μόνιμο πλαίσιο στήριξης και αναφοράς.

Ασφαλώς, η οικογένεια επηρεάζει τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού καθοριστικά, ήδη από τα πρώτα χρόνια της ζωής του, σε σχέση με τις άλλες κοινωνικές ομάδες, και αποτελεί το βασικό πλαίσιο αγωγής για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα και την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς του παιδιού.

Μέσα Διαπαιδαγώγησης

Τα παιδιά ενισχύονται στην εκδήλωση συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς, μέσα από την *κοινωνική αμοιβή*, που λαμβάνει τη μορφή της επίδειξης ενδιαφέροντος, της έκφρασης αποδοχής, είτε της άμεσης επιβράβευσης του παιδιού. Η αναγνώριση που συνοδεύει την επιθυμητή συμπεριφορά προκαλεί στο παιδί θετικά συναισθήματα και το κίνητρο για την επανάληψη της συμπεριφοράς, που ενισχύθηκε από το θετικό της αποτέλεσμα. Η επικοινωνία μηνυμάτων αποδοχής στο παιδί δημιουργεί τις προϋποθέσεις για πιο στενή προσωπική σχέση με το γονέα, που θα λειτουργήσει διευκολυντικά σε όλη τη διαδικασία της διαπαιδαγώγησης και της μάθησης αποδεκτών κοινωνικών συμπεριφορών. Με την κοινωνική αμοιβή μεσολαβούν ανάμεσα στο γονέα και το παιδί θετικές διαπροσωπικές εμπειρίες επιτυχίας και επιβεβαίωσης του παιδιού, που αναπτύσσουν, τόσο την αυτοεκτίμησή του, όσο και την εμπιστοσύνη απέναντι στο γονέα.

Η αμοιβή προκαλεί την επανεμφάνιση της προσδοκώμενης συμπεριφοράς. Σε περιπτώσεις όπου η κοινωνική αμοιβή δεν παρουσιάζει αποτελεσματικότητα στην ενίσχυση συμπεριφορών, μπορεί να εφαρμόζεται η *υλική αμοιβή*, κατά την οποία προσφέρεται αυτό που επιθυμεί το παιδί, αμέσως μετά την εκδήλωση της επιθυμητής συμπεριφοράς. Προκειμένου να είναι η μέθοδος αποτελεσματική, θα πρέπει, αφ' ενός η αμοιβή να μην υπερβαίνει κάποια επίπεδα, προκαλώντας κορεσμό, και αφετέρου να γνωρίζει το παιδί τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συμπεριφερθεί και τι αναμένεται από αυτό.

Κάποιοι γονείς χρησιμοποιούν ως μέσο διαπαιδαγώγησης την *τιμωρία*, που όμως προκαλεί αποτελέσματα αντίθετα από τα προσδοκώμενα, και αντιδράσεις του παιδιού, όπως άγχος, φόβο, θυμό, αποφυγή, και μίσος. Οι ποινές θα πρέπει να αποτελούν μορφή προειδοποίησης του παιδιού για την αποφυγή επανάληψης ανεπιθύμητης συμπεριφοράς, κι όχι να αποσκοπούν στην αδικαιολόγητη τιμωρία του, ούτε να είναι πολύ αυστηρές και να επιβάλλονται συχνά και για ασήμαντους λόγους. Σε σχέση με την τιμωρία είναι προτιμότερη η διαπαιδαγώγηση με τον σαφή προσδιορισμό *κανόνων και ορίων*, που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά του παιδιού, που συνδυάζεται με την άσκηση ελέγχου από την πλευρά της οικογένειας. Η πλέον

λειτουργική στάση των γονέων, στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαπαιδαγώγησης, είναι εκείνη που δεν είναι υπερβολικά φιλελεύθερη, ενώ συγχρόνως επιβάλλεται πειθαρχία με μέτρο, κι όχι σε υπερβολικό βαθμό. Το παιδί εφαρμόζει τους κανόνες συμπεριφοράς που καθορίζονται από το οικογενειακό περιβάλλον και οργανώνει την κοινωνική του ζωή σύμφωνα με αυτούς. Οι κανόνες συμπεριφοράς είναι απαραίτητοι στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού και τα μεγαλύτερα παιδαγωγικά επιτεύγματα των γονέων επιτυγχάνονται μέσα από κανόνες που είναι σαφείς, έχουν αποφασιστεί και από τους δύο γονείς από κοινού και δεν είναι αντιφατικοί μεταξύ τους.

Μια ανεπιθύμητη συμπεριφορά που το παιδί έχει μάθει με την εκδήλωση ενδιαφέροντος από τους γονείς, τον έπαινο και την αμοιβή, μπορεί να *εξαλειφθεί*, εφόσον *αγνοείται συστηματικά*, και παράλληλα ενισχύεται η επιθυμητή συμπεριφορά. Σε αντιδιαστολή με τη συστηματική αγνόηση της συμπεριφοράς του παιδιού, η υπερβολική κριτική ενδέχεται να λειτουργήσει ενισχυτικά! Αποτελεί επομένως ανεπαρκές παιδαγωγικό μέσο που θα πρέπει να αποφεύγεται.

Η διαπαιδαγώγηση είναι δυνατή και μέσα από διαδικασίες *μάθησης* του παιδιού, με τη *μίμηση προτύπου* και την *επανάληψη* μορφών συμπεριφοράς. ‘Οι γονείς με τη σωστή συμπεριφορά τους παραδειγματίζουν το παιδί το οποίο μιμείται τη στάση τους και διαμορφώνει το χαρακτήρα του. Όταν κάτι επαναλαμβάνεται συνέχεια από τους γονείς, π.χ. μια συγκεκριμένη μορφή αγωγής, γίνεται βίωμα για το παιδί και συνηθίζει να πράττει όπως και οι γονείς του’. (Παρούτσας). Το παιδί μπορεί να αποκτήσει σύνθετα πρότυπα συμπεριφοράς, μαθαίνοντάς τα βαθμιαία, μέσα από στάδια και την κατάλληλη σειρά μάθησης. Σε μια τέτοια διαπαιδαγώγηση, θα πρέπει, αφενός τα επιμέρους βήματα της μάθησης να μην είναι μεγάλα, σε βαθμό που να επιβαρύνουν το παιδί, αφετέρου οι απαιτήσεις από αυτό να ανταποκρίνονται στο επίπεδο της προόδου του –ούτε μεγαλύτερες, ούτε μικρότερες – με τη βαθμιαία απόσυρση της βοήθειας που παρέχεται από τους γονείς.

Το παιδί στα αρχικά στάδια της ανάπτυξής του αποκτά μόνιμες γνώσεις με την παρατήρηση και τη μίμηση, και κυρίως μέσα από το λόγο και την ενδο-οικογενειακή επικοινωνία. Το οικογενειακό πλαίσιο πρόκειται να καθορίσει τις

κοινωνικές συμπεριφορές που θα μάθει το παιδί, τη διαπαιδαγώγησή του και την αποδοχή αξιών, με βάση τις οποίες θα οργανώσει την κοινωνική του ζωή.

Το Παιχνίδι ως παιδαγωγικό μέσο

Η εμπειρία του παιχιδιού είναι ιδιαίτερα σημαντική κατά την παιδική ηλικία και επηρεάζει τη σωματική, διανοητική, και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Μέσα στο παιχνίδι, το παιδί βιώνει σωματική και ψυχική ικανοποίηση, δημιουργεί ελεύθερα, αναπτύσσει τη σκέψη και τη φαντασία του, αποκτά ψυχική ισορροπία και ηθική συνείδηση. Το παιχνίδι είναι άλλωστε ορμή και βασική ανάγκη για το παιδί, είναι συνδεδεμένο με την ίδια την παιδική φύση. Η σωματική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια του παιχιδιού και η ευχαρίστηση που απορρέει από τη δράση του παιδιού συνδυάζεται με τη γνωστική και συναισθηματική διάπλαση και την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς. 'Και είναι τελικά, με τον Pierre Parlebas και με τον κλάδο της κινητικής ενέργειας, που δίνεται νέα προσοχή στις σωματικές ενέργειες, τις σύνθετες αυτές δομές που είναι ικανές να παραπέμψουν στη συναισθηματικότητα και στη φαντασία, στην πολιτισμική και κοινωνική επικοινωνία, συμβιβάζοντας τους αντίθετους πόλους νου-σώματος και συναισθημάτων τα οποία για πολύ καιρό δίχασαν το δυτικό πολιτισμό'.(Guertera).

Με το παιχνίδι, που αποτελεί σύστημα δραστηριότητας, δίνεται η δυνατότητα στο παιδί να αναπτύξει γνωστικές δεξιότητες και να μάθει, στο πλαίσιο μιας ευχάριστης δημιουργικής διαδικασίας. Το φαντασιακό παιχνίδι προσφέρει μια γενική ιδέα-θέμα, που καλείται το παιδί να επεξεργαστεί. Συγχρόνως, αναπτύσσει δικές του ιδέες και χρησιμοποιεί τη δημιουργική του σκέψη και τη φαντασία, δίνει λύσεις σε προβλήματα, που σχετίζονται με τις συνθήκες και τη γενική κατάσταση του παιχιδιού.

Το ομαδικό παιχνίδι μεταφέρει το παιδί σε μια κατάσταση ομαδικής συνύπαρξης και το κοινωνικοποιεί. Εξάλλου, οι κανόνες του παιχνιδιού απαιτούν την πειθάρχηση και το παιδί μαθαίνει να παραβλέπει προσωρινά τις ανάγκες του προκειμένου για κάποιο σκοπό, βιώνοντας συγχρόνως την ευχαρίστηση μέσα από τον έλεγχο των παρορμήσεων. Στο παιχνίδι αναπαρίστανται τα κοινωνικά βιώματα του παιδιού και καταστάσεις της πραγματικής ζωής. ‘Το παιδί επαναλαμβάνει στο παιχνίδι του τις εντυπώσεις που έχει ζήσει. Αναπαράγει, μιμείται. Για τα μικρότερα παιδιά η μίμηση είναι ο κανόνας του παιχνιδιού. Είναι το μόνο προσιτό όσο δε θα μπορούν να ξεπεράσουν το συγκεκριμένο, ζωντανό πρότυπο για να φτάσουν στην αφηρημένη περιγραφή’. (Βάλλον, 1984). Αναπτύσσεται έτσι στο παιδί η ικανότητα, τόσο για δράση σε μια κατάσταση που αναφέρεται σε εσωτερικό-νοητικό, παρά πραγματικό επίπεδο, όσο και για κατάλληλη ρύθμιση της συμπεριφοράς του, αντίστοιχη στην ερμηνεία όμως της κατάστασης στην οποία δρα, κι όχι στην ίδια την πραγματική κατάσταση, όπου βρίσκεται και τις αντικειμενικές εξωτερικές συνθήκες.

Σύμφωνα με τον Vygotsky, το παιχνίδι, που συνίσταται στη φανταστική ικανοποίηση των απραγματοποίητων επιθυμιών του παιδιού, ξεπερνά προσωρινά την ένταση που προκαλεί η παράταση της άμεσης ικανοποίησης τάσεων και επιθυμιών που βιώνονται απαιτητικά κατά την προσχολική ηλικία, για το μέλλον. Το παιδί βιώνει την πληρότητα της υπέρβασης των περιορισμών που συνδέονται με την ηλικία του, εξαιτίας των ίδιων των χαρακτηριστικών του παιχνιδιού, που είναι η φανταστική κατάσταση, την οποία δημιουργεί το παιδί, οι κανόνες φυσικά, και η απελευθέρωση από τους περιορισμούς των καταστάσεων. ‘Το παιδί μέσα στο παιχνίδι του λειτουργεί με έννοιες αποδεσμευμένες από τα αντικείμενα και από τις πράξεις στις οποίες αυτά αναφέρονται. Δημιουργείται λοιπόν μια ενδιαφέρουσα αντίφαση, γιατί το παιδί αναμιγνύει πραγματικές καταστάσεις με πραγματικά αντικείμενα. Εδώ ακριβώς είναι εμφανής η μεταβατική φύση του παιχνιδιού. Είναι ένα στάδιο μεταξύ των περιορισμών που θέτει το συγκεκριμένο περιβάλλον κατά την πρώιμη παιδική ηλικία και της σκέψης του ενηλίκου που είναι τελείως

ανεξάρτητη από πραγματικές καταστάσεις'.(Κοτσακώστας, Καρανταΐδου, Μιχαλόπουλος, Σωμαράκης, 2000).

Γονεϊκή Εμπλοκή στην Ενασχόληση του Παιδιού με δραστηριότητες
Η Επίβλεψη του γονέα στις δραστηριότητες που αναπτύσσει το Παιδί και ο
προσανατολισμός προς δραστηριότητες Ψυχοπαιδαγωγικού περιεχομένου

Το οικογενειακό πλαίσιο, ως κοινωνικό περιβάλλον ισχυρών αλληλεπιδραστικών σχέσεων και βιωματικής μάθησης διαθέτει τη δυνατότητα, αλλά και την υποχρέωση να επιβλέπει διακριτικά τις βασικές δραστηριότητες απασχόλησης του παιδιού, που καθορίζουν την ποιότητα των πνευματικών και κοινωνικών ερεθισμάτων που προσφέρονται, καθώς και το βαθμό ευνοϊκότητας και επάρκειας αυτών για την εξέλιξη των ψυχο-πνευματικών και ψυχοκοινωνικών λειτουργιών του παιδιού και την ολοκληρωμένη ανάπτυξή του σε όλα τα επίπεδα.

Ασφαλώς το παιδί έχει το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής των προσωπικών του δραστηριοτήτων, από την οικογένεια όμως θα δεχτεί τις σωστές κατευθύνσεις και έναν ασφαλή προσανατολισμό, τόσο για τις ενέργειες που είναι περισσότερο ωφέλιμες, όσο και για τις καταστάσεις που απειλούν την ψυχοκοινωνική του προσαρμογή.

Η ενασχόληση του παιδιού με το βιβλίο και η συστηματική μελέτη, συχνά με την παρουσία και άλλων μελών της οικογένειας, μπορεί να διευρύνει τις γνωστικές του αναζητήσεις και να προωθήσει τις διεργασίες της σκέψης του, αναπτύσσει τη δημιουργική συλλογιστική και τη φαντασία, επανατροφοδοτεί τον προβληματισμό, και ενισχύει την κριτική ικανότητα και τη δυνατότητα του παιδιού για αναμονή. 'Είναι μια πνευματική ικανότητα το να μπορούμε να φέρουμε μπρος στα μάτια μας μια άλλη πραγματικότητα, και να πλάθουμε άλλες δυνατότητες, τις οποίες θα στηρίξουμε με πλούσιες λεπτομέρειες από την καθημερινή μας εμπειρία'. (Bria) Η συστηματική ενασχόληση με το βιβλίο προάγει την πνευματική ανάπτυξη του

παιδιού, και στο βαθμό που αποτελεί ομαδική δραστηριότητα των μελών της οικογένειας, συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός λειτουργικού παιδαγωγικού πλαισίου και ενός εποικοδομητικού πνευματικού κλίματος, που στηρίζει τις θετικές σχέσεις και την καλή επικοινωνία των μελών της οικογένειας.

Η επιλογή των δραστηριοτήτων που θα πρέπει να προωθηθούν ως κατάλληλες για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού, στο πλαίσιο του οικογενειακού προγραμματισμού, απαιτεί προσοχή και συνέπεια από την πλευρά των γονέων, και μολονότι δυσχεραίνεται κάποιες φορές από τις επιθυμίες του ίδιου του παιδιού, είναι ωστόσο εφικτή, υπό την επίτευξη ενός ικανοποιητικού επιπέδου οικογενειακής οργάνωσης. 'Η εύρεση ποιοτικού τρόπου φροντίδας του παιδιού δεν είναι αναγκαίο ν' αποτελεί κάτι αποθαρρυντικό. Μια καλή προσαρμογή προάγει τον ποιοτικό χρόνο της οικογένειάς σας, εμπλουτίζει τις εμπειρίες μάθησης και παιχνιδιού του παιδιού σας με άλλους, και προκαλεί ηρεμία στους γονείς'. (McClure).

Ενδο-οικογενειακή Βία και Παιδική Κακοποίηση

‘Ο όρος κακοποίηση περιέχει μια ολόκληρη σειρά συμπεριφορών από τη σωματική κακοποίηση ως τη συναισθηματική παραμέληση. Η συναισθηματική κακοποίηση περιέχει χαρακτηριστικές συμπεριφορές όπως η απόρριψη και η παραμέληση ενώ η σεξουαλική κακοποίηση είναι μία πράξη που επιβάλλεται σ' ένα παιδί που στερείται την ανάλογη συναισθηματική ωριμότητα και τη δυνατότητα να κρίνει ή να αποφύγει τη σεξουαλική πράξη'. (Παπαδάτος, 2003).

‘Βία-καθώς και παραμέληση-των γονέων κατά των παιδιών που ξεπερνάει τα συνηθισμένα σωφρονιστικά μέτρα είναι συνήθως απόρροια του χαμηλού τους μορφωτικού επιπέδου, του νεαρού της ηλικίας τους που αφορά και την ανωριμότητά τους για το ρόλο των γονέων καθώς και της κακώς εννοούμενης «παράδοσης» (εφόσον οι δικοί μου γονείς με έκαναν άνθρωπο με το ξύλο το ίδιο θα κάνω κι εγώ

στα παιδιά μου για να γίνουν καλοί άνθρωποι)’. (Τσουραμάνης). Η επιθετική συμπεριφορά και η κακοποίηση του παιδιού συνδέεται πράγματι, σε μεγάλο αριθμό περιστατικών, με την κακοποίηση του ίδιου του γονέα κατά την παιδική του ηλικία και τη διαμόρφωση μιας τέτοιας νοοτροπίας που να επιδοκιμάζει την κακοποιητική συμπεριφορά προς το παιδί. Μια άλλη συλλογιστική, που επίσης σχετίζεται με την παιδική κακοποίηση, σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα του Gil από την ανάλυση δεδομένων που προέκυψαν από καταγγελίες περιστατικών κακοποίησης το 1967-68, είναι η αποδοχή της σωματικής βίας απέναντι στο παιδί από την κοινή γνώμη, στην αμερικανική κοινωνία – ‘οι ενήλικοι Αμερικανοί, σε ποσοστό 60 τοις εκατό περίπου, σκέφτονταν ότι «ο καθένας σχεδόν θα μπορούσε κάποτε να τραυματίσει ένα παιδί του οποίου είχε την επιμέλεια»’ (Gil, 1973) – ο εν λόγω ερευνητής διαφωνεί ωστόσο με τη συσχέτιση της κακοποίησης του παιδιού με τη νεαρή ηλικία των γονέων, που επιβεβαιώνεται στις ερευνητικές διαπιστώσεις άλλων ερευνητών. Η ενδο-οικογενειακή κακοποίηση συνδέεται επιπλέον με την εγκληματική συμπεριφορά των γονέων, τη δυσλειτουργική συζυγική σχέση και τη μη συμβατική οικογενειακή δομή. Επίσης σχετίζεται με τη χαμηλή νοημοσύνη, τα αυξημένα ψυχοκοινωνικά προβλήματα και τη διαταραγμένη προσωπικότητα του γονέα, την ύπαρξη άνεργου γονέα και το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Τα αυξημένα ποσοστά παιδικής κακοποίησης σε οικογένειες που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, καθώς και σε οικογένειες μειονοτήτων, ασφαλώς παραπέμπουν στις δυσμενείς συνθήκες κοινωνικής διαβίωσης, την αυξημένη πίεση και τις αποστερήσεις, που ενισχύουν την πιθανότητα εκδήλωσης επιθετικών αντιδράσεων απέναντι στο παιδί, επηρεάζονται όμως και από τις ιδιαίτερες κοινωνικοποιητικές διαδικασίες αυτών των ομάδων, που συνήθως προωθούν τη σωματική επιθετικότητα, έναντι της λεκτικής.

Η κακοποίηση ενδέχεται να προκαλέσει σοβαρές σωματικές βλάβες και να θέσει σε κίνδυνο τη σωματική ακεραιότητα και την υγεία του παιδιού. Ο τρόπος ερμηνείας της κακοποιητικής γονεϊκής συμπεριφοράς από το παιδί θα καθορίσει τις επιπτώσεις της κακοποίησης σε ψυχολογικό και ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο. Τόσο η βία, όσο και η απορριπτική συμπεριφορά του γονέα μπορούν να ενσωματωθούν

στην αυτοεικόνα του παιδιού, να επηρεάσουν την αυτοαντίληψη και να προκαλέσουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, καθώς και αρνητική στάση απέναντι στη ζωή. Παιδιά που κακοποιούνται, συχνά εκδηλώνουν τάσεις εξάρτησης και δεν αναπτύσσουν ψυχοσυναισθηματική σταθερότητα και υπευθυνότητα, ούτε επιτυγχάνουν ψυχοκοινωνική προσαρμογή.

Πάντως, οι συνέπειες της παιδικής κακοποίησης διαφέρουν ανά περίπτωση, και σχετίζονται και με άλλους παράγοντες, εκτός από την ίδια την κακοποιητική συμπεριφορά, οι οποίοι αναφέρονται στη σχέση του παιδιού με το πρόσωπο που κακοποιεί, στο ίδιο το παιδί, καθώς και στο άμεσο περιβάλλον του. Η κακοποίηση του παιδιού από συγγενικό ή άλλο έμπιστο άτομο είναι ιδιαίτερα επιβλαβής, σε σύγκριση με την κακοποίηση από κάποιον ξένο, όπως περισσότερο επιζήμια για την ανάπτυξη είναι και η εμπειρία της κακοποίησης σε μικρή ηλικία. Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν τα αποτελέσματα της κακοποίησης στο παιδί είναι το μέγεθος της βίας που ασκείται σε βάρος του, το χρονικό διάστημα στο οποίο διαρκεί η κακοποίηση, το είδος της, καθώς και το ενδεχόμενο πρόθεσης γελοιοποίησης του παιδιού, κατά τη διάρκειά της. Το παιδί που κακοποιείται, ασφαλώς μπορεί να βρει αντιστάθμιση σε στενές προσωπικές του σχέσεις με άλλα άτομα, που εκφράζουν αποδοχή σε αυτό και ανοχή απέναντι στα αρνητικά του συναισθήματα, καθώς και τη σταθερή τους συμπαράσταση σε καταστάσεις που του συμβαίνουν. Το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας του παιδιού δυσχεραίνει τις επιπτώσεις της κακοποίησης σε αυτό, και πολύ περισσότερο το επηρεάζουν δυσμενώς οι αρνητικές αντιδράσεις ατόμων στα οποία αποκαλύπτει το παιδί το γεγονός της κακοποίησης, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται η αμφιβολία, η αγνόηση, η κατηγορία του παιδιού είτε η ντροπή για το συμβάν. 'Το εάν και σε ποια έκταση η παιδική κακοποίηση και παραμέληση (ή άλλες επώδυνες εμπειρίες) έχουν αρνητικές επιδράσεις εξαρτάται από μια ποικιλία παραγόντων-που σχετίζονται με την ίδια την κακοποίηση, αλλά και με το περιβάλλον στο οποίο η κακοποίηση συμβαίνει, συμπεριλαμβανομένων των σχέσεων στις οποίες στηρίζονται η ζωή και η ανάπτυξη του παιδιού. Η παιδική κακοποίηση, από μόνη της, δεν «καταδικάζει» τους ανθρώπους σε ζωές φρικτής οδύνης'. (Hopper, 2004).

Οι επιδράσεις της εμπειρίας του διαζυγίου στην Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη του Παιδιού

Το διαζύγιο είναι κοινωνικό φαινόμενο, που συνιστά τρόπο διάλυσης της έγγαμης σχέσης, μέσα από νομικές διαδικασίες, και τη διάλυση ψυχοσυναισθηματικών και κοινωνικών δεσμών, βασικών για την ψυχολογική λειτουργία των ατόμων.

Η συχνότητα των διαζυγίων αυξάνεται διαρκώς στις περισσότερες βιομηχανικές χώρες, γεγονός που συνδέεται με τις μεταβολές των αντιλήψεων και των στάσεων γύρω από τα θεσμοί του γάμου και τη λύση της έγγαμης συμβίωσης, καθώς και τις νομοθετικές ρυθμίσεις που διευκολύνουν τη διαδικασία έκδοσης διαζυγίου, στη θέσπιση των οποίων συνετέλεσε η ίδια η αύξηση του αριθμού των διαζυγίων.

Το διαζύγιο οφείλεται στην αλληλεπίδραση πολλών παραγόντων. Η αλλαγή των αντιλήψεων και των προσδοκιών των ατόμων για τις συναισθηματικές και ψυχολογικές ικανοποιήσεις που αναμένεται να προσφέρει η έγγαμη σχέση, σε ένα πλαίσιο κοινωνικών μεταβολών και αστάθειας των διαπροσωπικών σχέσεων, που προκαλεί ανασφάλεια, επιφορτίζει τους συζύγους με το δύσκολο έργο της αμοιβαίας συνολικής κάλυψης των αναγκών, κάτι που είναι ανέφικτο, γεγονός που συμβάλλει στην απογοήτευση των ατόμων και τη λύση του γάμου. Τα άτομα αποφασίζουν τη διάλυση της έγγαμης συμβίωσης που έχει κλονιστεί, που δεν ικανοποιεί τις ψυχολογικές τους ανάγκες, και που αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα, πολλές φορές μετά από συχνές διαφωνίες, εκδηλώσεις δυσαρέσκειας, συγκρούσεις και, κάποιες φορές, περιστατικά κακοποίησης, είτε κατηγορώντας ο ένας τον άλλο, ενώ δεν αποκλείεται και να καταφύγουν στη δημιουργία εξωσυζυγικών σχέσεων. Τα προβλήματα επικοινωνίας και η αμφισβήτηση των βασικών σκοπών των συζύγων περιπλέκουν την κατάσταση. Η αύξηση στη συχνότητα των διαζυγίων σχετίζεται με τη μικρή ηλικία κατά το γάμο, τη μικρή διάρκεια του γάμου, τα αυξημένα οικονομικά προβλήματα, τη διαμονή σε αστικό περιβάλλον και την οικονομική ανεξαρτησία της γυναίκας. Η ρευστότητα στη δομή της σύγχρονης οικογένειας,

κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές και οι αλλαγές των αντιλήψεων για το θεσμό του γάμου και τη μορφή της οικογένειας, καθώς και των στερεοτύπων απέναντι στο διαζύγιο, η σύγχυση των ρόλων και οι αλλαγές των πολιτισμικών αξιών, συνέβαλαν στην τόσο μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, στη σύγχρονη κοινωνία.

Το διαζύγιο αποτελεί μεταβατική εμπειρία, που επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη ζωή όλων των μελών της οικογένειας. Για τους συζύγους αποτελεί στρεσογόνο, τραυματική εμπειρία, που προκαλεί πόνο, φόβο, θυμό, σύγχυση, αμφιβολία και αισθήματα ενοχής. Κάθε άτομο βιώνει την εμπειρία του διαζυγίου με διαφορετικό τρόπο. Οι άντρες παρουσιάζουν συνήθως μεγαλύτερο ψυχικό πόνο, και κοινωνική απομόνωση σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι οι γυναίκες, οι οποίες αναπτύσσουν για τους πρώην συζύγους τους θυμό, εχθρότητα, και αρνητικά συναισθήματα που διαρκούν. Τα οικονομικά προβλήματα δυσχεραίνουν την ήδη επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των ατόμων μετά το χωρισμό, και είναι σαφώς περισσότερο αυξημένα στις γυναίκες. Οι άντρες δυσκολεύονται να εξωτερικεύσουν τα συναισθήματα θυμού και θλίψης που βιώνουν μετά το διαζύγιο, γεγονός που συμβάλλει στη διατήρηση αυτών των συναισθημάτων για περισσότερο καιρό. Εμφανίζουν μείωση αυτοπεποίθησης και μεγαλύτερη ευπάθεια στη δημιουργία ψυχοσωματικών παθήσεων, σε σχέση με τις γυναίκες. Σταδιακά πάντως, το άτομο ξεπερνά τα αρνητικά συναισθήματα που σχετίζονται με την επώδυνη εμπειρία του διαζυγίου, ανασυγκροτείται, και χαράζει μια νέα πορεία στη ζωή του, που φέρει τις αλλαγές που έχουν σημειωθεί, καθ' όλη τη διάρκεια της ψυχολογικής προσαρμογής στο διαζύγιο.

Οι αντιδράσεις των παιδιών στο γεγονός του διαζυγίου διαφέρουν. 'Τα παιδιά κάθε ηλικίας εκδηλώνουν μοναδικές αντιδράσεις στις πιέσεις των κρίσεων της ζωής. Ανάλογα με την ηλικία ανάπτυξής τους, διαφορετικές ενδείξεις δείχνουν πώς αντιμετωπίζουν και πώς αισθάνονται για το μεταβαλλόμενο περιβάλλον τους'. (Dodd, 2003). Το διαζύγιο για το παιδί μπορεί να σημαίνει την αλλαγή τρόπου ζωής, αναλόγως με τη ρύθμιση της άσκησης της γονικής μέριμνας, συγχρόνως και από τους δύο γονείς, είτε-μετά από απόφαση δικαστηρίου-την απόδοσή της σε κάποιο γονέα, την κατανομή της μεταξύ των γονέων ή την παροχή της ευθύνης σε άλλο

πρόσωπο. Η διαδικασία κατά την οποία ρυθμίζεται η άσκηση γονικής μέριμνας δικαστικώς, ενδέχεται να προκαλέσει στο παιδί λαθεμένη εντύπωση για κάποιον από τους γονείς, αλλά και συναισθήματα ενοχής, κυρίως στα μικρότερα παιδιά. Γενικά, κατά το διαζύγιο, ‘τα παιδιά συχνά πιστεύουν ότι προκάλεσαν τη σύγκρουση μεταξύ των γονέων τους. Πολλά παιδιά αναλαμβάνουν την ευθύνη να επανέλθει η σχέση των γονέων, θυσιάζοντας κάποιες φορές τον εαυτό τους. Η ευπάθεια, τόσο σε σωματικές, όσο και διανοητικές ασθένειες μπορεί να προέρχεται από την τραυματική απώλεια ενός ή και των δύο γονέων μέσα από το διαζύγιο’. (A.A.C.A.P., 2004). Η αναγκαστική απομάκρυνση του ενός γονέα, που επιβάλλεται νομικώς, είναι απώλεια που μπορεί να προκαλέσει βαθιά θλίψη και έντονο πόνο στο παιδί.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών, τόσο της Wallerstein, όσο και της H.M.Hetherington, στη δεκαετία του ’70, κατά το διάστημα των δύο χρόνων μετά το διαζύγιο, οι γονείς είναι ασταθείς στην πειθαρχία, ασκούν ελάχιστο έλεγχο και δεν επικοινωνούν επαρκώς με τα παιδιά. Η εμπειρία του διαζυγίου βιώνεται με επώδυνο τρόπο, κυρίως από τα μικρότερα παιδιά, που νιώθουν μοναξιά, αναπτύσσουν συναισθήματα θλίψης που σχετίζονται με την απώλεια, ενοχές, αλλά και θυμό και μίσος για τον υποτιθέμενο υπεύθυνο για τα χωρισμό γονέα, καθώς και τάσεις επιθετικότητας.

Στη στατιστική μετα-ανάλυση των Amato και Keith σε έρευνες από το 1958-1989, (Χατζηχρήστου, 1999), διαπιστώθηκαν χαμηλές βαθμολογίες των παιδιών που βίωσαν την εμπειρία του διαζυγίου των γονέων, σε πολλές μεταβλητές της ψυχικής υγείας, κυρίως στη μεταβλητή ‘διαγωγή’, στην οποία συμπεριλαμβάνονται συμπεριφορές, όπως αρνητική συμπεριφορά, επιθετικότητα, και παραπτωματικότητα, καθώς και στη μεταβλητή που αναφέρεται στη σχέση του παιδιού με τον πατέρα.

Σύμφωνα με τη θεωρία του δεσμού του Bowlby, η ανεπαρκής κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών του παιδιού από το γονέα, καθώς και ο αποκλεισμός και η απώλεια του γονέα, σχετίζονται με τη δημιουργία ανασφαλούς δεσμού, που θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη κατάθλιψης, λόγω της εμφάνισης στο παιδί στοιχείων

όπως, αρνητική αυτοαξιολόγηση, χαμηλή αυτοεκτίμηση, επιφυλακτική στάση απέναντι στις διαπροσωπικές σχέσεις, και ανεπαρκή ρύθμιση των συναισθηματικών του καταστάσεων. 'Το παιδί οδηγείται υποσυνείδητα σε μια ψυχρότητα, με την οποία αντιμετωπίζει και όλες τις άλλες καταστάσεις στη ζωή του'. (Χαϊδου, 1996).

Στις σύγχρονες προσεγγίσεις για τις ψυχολογικές επιπτώσεις του διαζυγίου λαμβάνονται υπόψη παράγοντες που αναφέρονται στις διεργασίες των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, στα στοιχεία του οικογενειακού πλαισίου και τη λειτουργία του συστήματος της οικογένειας πριν το διαζύγιο. Σύμφωνα με τα πορίσματα της μετα-ανάλυσης της Astrid Riehl-Emde (Χατζηχρήστου, 1999), τα συμπεράσματα ερευνών για τις επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά επηρεάζονται από το ίδιο το δείγμα, που είναι συχνά κλινικό, καθιστώντας τα αποτελέσματα σαφώς δυσμενέστερα, ενώ, σχετίζονται συγχρόνως και με κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες.

Οι Hetherington, Bridges και Insabella (Χατζηχρήστου, 1999), αναφέρονται στα ατομικά χαρακτηριστικά του παιδιού που σχετίζονται με αυξημένο κίνδυνο και ευπάθεια απέναντι στις αρνητικές επιπτώσεις του διαζυγίου, στη σύνθεση της οικογένειας και τη σημασία της απουσίας ενός γονέα, το αυξημένο άγχος και τη χαμηλή κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, την επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων, καθώς και τη λειτουργία της οικογένειας.

Ιδιοσυγκρασιακά στοιχεία, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και οι προσωπικές δεξιότητες του παιδιού μπορούν να το προστατέψουν από τις δυσμενείς επιδράσεις της εμπειρίας του διαζυγίου, καθιστώντας το ικανό να τις αντιμετωπίσει, και ενισχύοντας το βαθμό προσαρμογής του σε μεταβατικές εμπειρίες, και ειδικά στο έντονο στρες, που σχετίζεται με τη μεταβολή της οικογενειακής ζωής. Είναι η προσωπικότητα και η ιδιοσυστασία του παιδιού, το φύλο και το στάδιο ανάπτυξής του, καθώς και η σειρά γέννησης, που θα καθορίσουν τις επιδράσεις του διαζυγίου στο παιδί. Η ψυχολογική στήριξη του παιδιού, τόσο από τους γονείς, όσο και από άτομα του περιβάλλοντός του, η οποία συνδέεται με την «εύκολη» ιδιοσυγκρασία και τις κοινωνικές του δεξιότητες, διευκολύνει την προσαρμογή στο διαζύγιο σε μεγάλο βαθμό. Τα μικρότερης ηλικίας παιδιά είναι πιθανό να βιώσουν το φόβο της

εγκατάλειψης, και να νιώσουν υπεύθυνα για το χωρισμό των γονέων τους, και παρουσιάζονται γενικά περισσότερο ευάλωτα στις αρνητικές επιδράσεις του διαζυγίου, σε σχέση με τα μεγαλύτερα παιδιά.

Η συνύπαρξη και των δύο γονέων συγχρόνως στο οικογενειακό πλαίσιο παρέχει τις προϋποθέσεις για την επιτυχή κοινωνικοποίηση, τη σωστή επίβλεψη και την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση του παιδιού, την πλήρη κάλυψη των αναγκών του και την απόκτηση του ρόλου του φύλου του, μέσα από διαδικασίες ταύτισης με το γονεϊκό πρότυπο. Το διαζύγιο σχετίζεται με αναγκαστικές μεταβολές στη διαπροσωπική σχέση του παιδιού με το γονέα που απουσιάζει, και τις αντίστοιχες συνέπειες στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και της ανάπτυξης του ρόλου του φύλου.

Τα παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών επιβαρύνονται, πέρα από τις ψυχολογικές επιπτώσεις, τις οικονομικές συνέπειες της διαδικασίας του διαζυγίου, που προκαλεί δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, οικονομική στέρηση, αυξημένα οικονομικά προβλήματα, καθώς και αυξημένο άγχος, με αντίστοιχες επιπτώσεις στην υγεία, την ποιότητα ζωής, την εκπαίδευση και τις μεθόδους ανατροφής, που προωθούν την τιμωρία εις βάρος της ανάπτυξης πρωτοβουλιών, της αμφισβήτησης και της δημιουργικότητας και της γνωστικής και κοινωνικής ανάπτυξης των παιδιών.

Η προσαρμογή του παιδιού στο διαζύγιο επηρεάζεται φυσικά από τις αντιδράσεις και την ψυχολογική κατάσταση των ίδιων των γονέων σχετικά με το διαζύγιο. Η επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων σχετίζεται με το μειωμένο έλεγχο των παρορμήσεων και την ψυχολογική ανωριμότητα και κοινωνική ανευθυνότητα των παιδιών.

Η διαπροσωπική λειτουργία της οικογένειας επηρεάζει το παιδί σε μεγάλο βαθμό, ανεξάρτητα από τις επιδράσεις του διαζυγίου. Οι οικογενειακές συγκρούσεις σχετίζονται με σοβαρά προβλήματα προσαρμογής και συμπεριφοράς.

Πρόσφατη έρευνα που διεξήχθη στην Κρήτη, με στόχο τη διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων των νέων σχετικά με το διαζύγιο, με τη χορήγηση ερωτηματολογίου σε συμπτωματικό δείγμα 100 φοιτητών-τριών των Πανεπιστημίων

Ηρακλείου και Ρεθύμνου, εντόπισε τον προβληματισμό στις αντιλήψεις των ατόμων σχετικά με τις επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά. '32% των ερωτώμενων θεωρεί ότι η απόφαση των συζύγων να χωρίσουν πρέπει να λαμβάνεται με επιφύλαξη όταν υπάρχουν παιδιά. Στην περίπτωση που δεν υπάρχουν παιδιά στην οικογένεια, υποστηρίζεται από ποσοστό 91% ότι η απόφαση είναι πιο εύκολη'. Οι φοιτήτριες που αποτέλεσαν μέρος του δείγματος, παρουσίασαν μεγαλύτερη ανησυχία απέναντι στις επιπτώσεις του διαζυγίου στην προσωπικότητα του παιδιού, κυρίως όταν η προσωπικότητα είναι υπό διαμόρφωση. Οι ψυχολογικές επιπτώσεις του διαζυγίου επισημάνθηκαν περισσότερο από τα άτομα αστικών περιοχών και τους φοιτητές θετικών επιστημών. (Ρήγα, Μακρή, Πρεμέτη, Στιβανάκη, Φραντζελοπούλου).

Σε έρευνα που πραγματοποιήσαμε με σκοπό τη μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων των Ελλήνων για το διαζύγιο, και τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αυτές διαφοροποιούνται σε συνάρτηση με την οικογενειακή κατάσταση και το φύλο του ατόμου, διαπιστώσαμε πως η στάση των ατόμων απέναντι στο διαζύγιο είναι γενικά θετική, και αρκετές προκαταλήψεις και στερεότυπα σχετικά με το θέμα έχουν υποχωρήσει είτε εγκαταλειφθεί οριστικά. (Καλογεράκη, Σταυράκη, Σουσουγένη, Νιφόρα, Ξενάκη, Γεωργατζιά, Παντερή, Βιέρου, Κρουσταλλάκη, Αποστολίδου, Σφυράκης, 2003). Η ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τη χορήγηση ερωτηματολογίου σε δείγμα 116 ατόμων, με μέσο όρο ηλικίας τα 33 χρόνια, έδειξε στατιστικώς σημαντική διαφορά μεταξύ έγγαμων και άγαμων στη συσχέτιση του διαζυγίου των γονέων με το διαζύγιο του ίδιου του παιδιού, αφού παντρευτεί, στην υποστήριξη της άποψης πως ο έλεγχος που ασκούν οι γονείς στο παιδί μειώνεται μετά το διαζύγιο, στην πεποίθηση πως τα παιδιά αισθάνονται απόρριψη από το γονέα που φεύγει, στη θεώρηση των συνεπειών του διαζυγίου ως περισσότερο αρνητικών στην ανάπτυξη των αγοριών απ' ό,τι των κοριτσιών, καθώς και στην αντίληψη πως το διαζύγιο στιγματίζει τα παιδιά. Στατιστικώς σημαντική διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες εντοπίστηκε στη γνώση για το ότι η μέριμνα για τα παιδιά ασκείται και από τους δύο γονείς, εκτός αν το θέμα ρυθμιστεί δικαστικώς. Στατιστικώς σημαντικές διαφορές μεταξύ αντρών και γυναικών διαπιστώθηκαν επίσης στην άποψη πως η οικονομική κατάσταση επηρεάζει την

προσαρμογή του παιδιού μετά το διαζύγιο περισσότερο από την απουσία του ενός γονέα, στην πεποίθηση ότι τα παιδιά αισθάνονται υπεύθυνα για το διαζύγιο, στη συσχέτιση του διαζυγίου με το μειωμένο έλεγχο των γονέων στα παιδιά, καθώς και στη σύνδεση του διαζυγίου με τις πρόωρες σεξουαλικές σχέσεις των κοριτσιών. Το 70% της έρευνάς μας υποστήριξε πως το διαζύγιο στιγματίζει τα παιδιά, ποσοστό 69% δήλωσε την απουσία του γονέα ως καθοριστικό παράγοντα για την προσαρμογή του παιδιού, κι όχι τη νέα οικονομική κατάσταση που δημιουργείται μετά το διαζύγιο. Οι έγγαμοι ερωτώμενοι εκδήλωσαν μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση απέναντι στις αρνητικές συνέπειες του διαζυγίου στα παιδιά, απ' ό,τι οι άγαμοι, και οι γυναίκες παρουσίασαν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις συναισθηματικές επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά, γεγονός που ερμηνεύσαμε με βάση την ψυχοκοινωνική τους ταυτότητα και το διαφυλικό τους ρόλο. Οι άντρες τόνισαν περισσότερο τη μείωση του ελέγχου που ασκείται στα παιδιά από τους γονείς, μετά το διαζύγιο, και φαίνεται να απασχολούνται με τις οικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου περισσότερο από τις γυναίκες. Για το 89% του δείγματός μας ο χωρισμός θεωρείται λιγότερο καταστροφικός απ' ό,τι οι ίδιες οι οικογενειακές συγκρούσεις.

Η εμπειρία του διαζυγίου πάντως δεν είναι αναγκαστικά επώδυνη και επιβλαβής για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και το διαζύγιο δεν αντιμετωπίζεται με αρνητικό τρόπο πάντοτε από τα παιδιά. 'Κάποια παιδιά μπορεί ακόμα και να ανακουφιστούν από το διαζύγιο, ιδίως αν υπήρχαν πολλές συγκρούσεις μεταξύ των γονέων κατά τη διάρκεια του γάμου'. (Izenberg, 2004). Μεγαλύτερο αντίκτυπο στο παιδί απ' ό,τι το διαζύγιο αυτό καθαυτό, φαίνεται να έχει η ίδια η διαπροσωπική δυσλειτουργία της οικογένειας και οι δυσλειτουργικές διεργασίες στο πλαίσιο της επικοινωνίας των μελών. Οι οικογενειακές διαμάχες, όπως και τα περιστατικά ενδο-οικογενειακής βίας, τόσο σωματικής, όσο και λεκτικής, απηχούν αρνητικά στον ψυχισμό του παιδιού και συνδέονται με μακρόχρονα ψυχοκοινωνικά προβλήματα, προβάλλοντας τη λύση ενός διαζυγίου, που πραγματοποιείται κάτω από ασφαλείς διαπροσωπικές διαδικασίες των μελών της οικογένειας, ως λιγότερο επιβλαβή σε σχέση με την προβληματική και ψυχοφθόρο οικογενειακή ζωή, που βιώνεται από τα μέλη πιεστικά

Βασικά Συμπεράσματα –προβληματισμοί

Η ικανοποίηση των Ψυχοκοινωνικών Αναγκών του Παιδιού μέσα στην Οικογένεια

Η εδραίωση στενών θετικών αρμονικών διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην ομαλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Η οικογενειακή ομάδα ωστόσο, προωθεί την ικανοποίηση, τόσο των βιολογικών, όσο και των ψυχοκοινωνικών αναγκών του παιδιού, που είναι αναγκαία για την ψυχική του ισορροπία και την ολοκληρωμένη εξέλιξη σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο.

Τα παιδιά, οι ψυχοκοινωνικές ανάγκες των οποίων δεν αναγνωρίζονται και παραμελούνται σε μόνιμη βάση, συχνά αντιδρούν με άγχος, εκδηλώνουν ανησυχία, που ενδέχεται να σωματοποιηθεί, και η οποία αναστέλλει τις γνωστικές λειτουργίες και τη μαθησιακή διαδικασία, παρεμποδίζει δε την κοινωνικότητα και την επίδειξη συμπεριφορών που προάγουν τις θετικές διαπροσωπικές σχέσεις και καθιστούν το παιδί αποδεκτό και επιθυμητό στο κοινωνικό του περιβάλλον. Η αμφισβήτηση και η απάρνηση των βασικών ψυχολογικών και κοινωνικών του αναγκών αποτελεί για το παιδί εμπειρία ματαιώσης, που μπορεί να προκαλέσει την εκδήλωση επιθετικότητας, τη νευρωτική αυτοπροβολή από την πλευρά του ή και την απομόνωσή του, και την αποφυγή των κοινωνικών επαφών.

Το οικογενειακό περιβάλλον μπορεί να αποτελέσει το σταθερό, ασφαλές πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί σταδιακά αναπτύσσεται και βιώνει θετικά συναισθήματα και την εμπειρία της άμεσης αποδοχής από τα μέλη της οικογένειάς του. Οι γονείς έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στην ικανοποίηση της βασικής ανάγκης του παιδιού για ασφάλεια, διαμορφώνοντας μαζί του στενή σχέση εμπιστοσύνης, δίνοντάς του προσοχή και ενθαρρύνοντάς το διαρκώς, ενισχύοντας την αυτοεκτίμησή του, ικανοποιώντας συστηματικά και με συνέπεια τις ανάγκες του, και διαβεβαιώνοντάς το πως οι ανάγκες του θα εξακολουθήσουν να ικανοποιούνται επαρκώς και στο μέλλον. Για την ανάπτυξη συναισθηματικής

ασφάλειας στο παιδί είναι αναγκαία η αναγνώριση αυτής του τις ανάγκης και η αποδοχή του παιδιού από την πλευρά των γονέων, καθώς και η δυνατότητα της πρωτοβουλίας και των ελεύθερων επιλογών σε συνδυασμό με τον καθορισμό σαφών κανόνων και περιορισμών που θα πρέπει το παιδί να αποδέχεται.

Η οικογένεια μπορεί να παρέχει στο παιδί ένα περιβάλλον μάθησης, κατάλληλα διαμορφωμένο, ώστε να συμβάλλει στην ανάπτυξη των πνευματικών του λειτουργιών και των γνωστικών δεξιοτήτων, τον εμπλουτισμό των γνώσεων και την ικανοποίηση της ανάγκης του για περαιτέρω γνώσεις. Οι γονείς θα πρέπει να ενισχύουν και να προωθούν τη γνωστική εξέλιξη του παιδιού, εξασφαλίζοντας τα μέσα για την απόκτηση των γνώσεων, που θα διευρύνουν τους ορίζοντες της σκέψης και της γνωστικής επεξεργασίας, και ανταποδίδοντας στα ερωτήματα του παιδιού σαφείς απαντήσεις, που να ανταποκρίνονται στις δυνατότητες σε νοητικό επίπεδο, που αντιστοιχούν στην ηλικία του.

Το παιδί, από νωρίς θα επιδιώξει να πετύχει προσωπικούς του στόχους και να παρουσιάσει τα προσωπικά του επιτεύγματα σε διάφορους τομείς και επίπεδα δραστηριότητας. Η οικογένεια οφείλει στο παιδί αφενός το δικαίωμα της προσωπικής επιλογής των στόχων που θα επιδιώξει, προσανατολίζοντας ωστόσο εμμέσως προς στόχους μάλλον ρεαλιστικούς, και αφετέρου την ενίσχυση των προσπαθειών του, στο βαθμό που χρειάζεται, ενισχύοντας συγχρόνως την αυτοεκτίμηση και το αίσθημα της αυτοαποτελεσματικότητάς του.

Η οικογενειακή ομάδα δίνει στο παιδί τη δυνατότητα να βιώσει συναισθήματα, η εμπειρία των οποίων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ομαλής ψυχοσυναισθηματικής και ψυχοκοινωνικής του εξέλιξης. Τα συναισθήματα που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της οικογένειας στις στενές διαπροσωπικές τους σχέσεις υποβοηθούν την ικανοποίηση των ψυχολογικών αναγκών που έχει το παιδί, αλλά και συνθέτουν το υπόβαθρο της θεμελιωμένης κοινωνικής του ανάπτυξης. Το παιδί που δε βιώνει την αγάπη από τους γονείς και τα αδέρφια του κινδυνεύει να αναπτύξει περιορισμένη ικανότητα να αγαπάει τον εαυτό του και τους άλλους ανθρώπους, και αυτή του η ανεπάρκεια αποτελεί σοβαρό προσωπικό και κοινωνικό μειονέκτημα.

Επικοινωνώντας στο παιδί την αποδοχή τους και διαβεβαιώνοντάς το για τη μοναδικότητα, την ιδιαιτερότητα και την προσωπική του επάρκεια, συμβάλλουν οι γονείς στη διαμόρφωση θετικής εικόνας του παιδιού για τον εαυτό του, και συγχρόνως ενισχύουν την αυτοεκτίμηση και την αίσθηση της προσωπικής του αξίας, που είναι αναγκαία για την εποικοδομητική του λειτουργία σε ψυχοκοινωνικό επίπεδο.

Οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις και ο ρόλος των Γονέων

Οι ιδιαίτερες διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της οικογένειας επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό, τόσο την προσωπική, όσο και την κοινωνική εξέλιξη όσων συμμετέχουν σε αυτές, κυρίως μάλιστα των παιδιών, που βρίσκονται σε στάδιο της ζωής τους καθοριστικό για την ανάπτυξη σε ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο και τη διαμόρφωση και σταθεροποίηση των βασικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς τους.

Η εδραίωση γνήσιων, θετικών εποικοδομητικών ενδο-οικογενειακών σχέσεων που να λειτουργούν σε δυναμική εξελισσόμενη βάση, ασφαλώς αποτελεί a priori στόχο για τους γονείς, επηρεάζεται ωστόσο από στοιχεία που δε βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους πάντοτε. Παράγοντες που συνδέονται θετικά με την ανάπτυξη αρμονικών σχέσεων μέσα στην οικογένεια είναι η ολοκληρωμένη ανάπτυξη της προσωπικότητας των γονέων, η προσαρμογή και η ύπαρξη σε αυτούς προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που διευκολύνουν τις διαπροσωπικές σχέσεις γενικώς, η διατήρηση θετικής στάσεως από την πλευρά τους απέναντι στο γονεϊκό ρόλο, καθώς και η ανάπτυξη ρεαλιστικών φιλοδοξιών που αφορούν το παιδί. Θετικοί προγνωστικοί παράγοντες των λειτουργικών ενδο-οικογενειακών σχέσεων είναι επίσης η επιλογή δημοκρατικού στιλ διαπαιδαγώγησης του παιδιού, το μεσαίο και υψηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, καθώς και η δυνατότητα της

οικογενειακής ομάδας να διατηρεί την εσωτερική της συνοχή σε δυσμενείς και μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Τα προβλήματα στις σχέσεις των μελών της οικογένειας, όπου παρουσιάζονται, θα πρέπει, τόσο για την ομαλή λειτουργία του οικογενειακού συστήματος, όσο και την ολοκληρωμένη ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, να γίνονται αντιληπτά ως ενδείξεις μιας κατάστασης που ενδέχεται να γίνει περισσότερο αρνητική. Για την αντιμετώπιση των δυσκολιών στο επίπεδο της ενδο-οικογενειακής επικοινωνίας απαιτείται σταθερότητα και συνέπεια από την πλευρά των γονέων σε συνδυασμό με συνειδητή συστηματική προσπάθεια για τη βελτίωση των σχέσεων με κάθε μέλος της οικογένειας.

Επίλογος

Σε όλη αυτή την εργασία τονίστηκε η σημασία της επίδρασης του οικογενειακού πλαισίου στη διαδικασία διαμόρφωσης της προσωπικότητας του ατόμου και σε όλη την πορεία της ψυχοκοινωνικής του ανάπτυξης, και αναλύθηκαν οι επιμέρους διεργασίες, κατά τις οποίες, οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις και εμπειρίες επηρεάζουν την εμφάνιση των ψυχοσωματικών και ψυχοσυναισθηματικών δυνατοτήτων του ατόμου, την επάρκεια του ψυχοκοινωνικού του δυναμικού και την απόκτηση ψυχοκοινωνικής προσαρμογής.

Η ψυχοκοινωνική επάρκεια του ατόμου σχετίζεται στενά με τα οικογενειακά βιώματα και τις αλληλεπιδράσεις, επηρεάζεται όμως εξίσου και από άλλους παράγοντες, σύνθετους και ευμετάβλητους, τη γενετική προδιάθεση του ατόμου, τις κοινωνικές του εμπειρίες συνολικά, τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσει, την

ατομική του πορεία ζωής και τα απρόβλεπτα γεγονότα, στοιχεία που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με διαφορετικό για κάθε άτομο τρόπο, διαμορφώνοντας τη μοναδικότητα του ατόμου και την ιδιαιτερότητα των ψυχοκοινωνικών του δεξιοτήτων. Οι οικογενειακές επιδράσεις επομένως, μολονότι καθοριστικές, αποτελούν μέρος των μεταβλητών που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, επηρεάζοντας την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, και σε καμία περίπτωση το μοναδικό παράγοντα αιτιολογικής ρύθμισης της ανάπτυξης του ατόμου και της πορείας της εξέλιξής του. 'Οι επιστήμονες της συμπεριφοράς έχουν υπεραπλουστεύσει την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Είμαστε περισσότερο από το άθροισμα των εμπειριών μας. Είμαστε περισσότερο από την ποιότητα της ανατροφής μας. Είμαστε περισσότερο από τις κληρονομικές μας καταβολές. Είμαστε περισσότερο από τη βιοχημεία μας. Και φυσικά, είμαστε περισσότερο από την επιρροή των γονέων μας'. (Dobson, 2004).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- 1.Βάλλον, Α. (1984). Η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού. Μετάφραση:Λώμη,Μ. Εκδόσεις Γλάρος
- 2.Barrett, M., McLutoc, M. (1987). Η αντικοινωνική οικογένεια. Ριζοσπαστικός φεμινισμός και κριτική κοινωνιολογία. ΚΑΛΒΟΣ
- 3.Bateson, Jackson, Lidz, Wynne, et al. (1978). Σχιζοφρένεια και Οικογένεια
- 4.Biennvenu, M.J. Employability. Ομιλία της κ.Μ.Ι.Βiennvenu σε συνέδριο. <http://www.intercol.edu/employability/article.3htm>
- 5.Βοσνιάδου,Σ(επιμ).(2000).Κείμενα Εξελικτικής Ψυχολογίας.Τόμος. Κοινωνική ανάπτυξη. Αθήνα : Gutenberg
- 6.Βρία, G. Η τέχνη της οικογένειας. Η οικογενειακή ταυτότητα χθες και Σήμερα. Δημιουργώντας ανθεκτικούς οικογενειακούς δεσμούς.
- 7.Γεώργας, Δ. (2000). Ψυχολογικές και οικολογικές διαστάσεις στη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας. Στο Τσιάντης, Ι. (επιμ.), Βασική παιδοψυχιατρική (τόμος δεύτερος, τεύχος πρώτο : Εφηβεία, σελ. 101-143). Αθήνα:Καστανιώτης
- 8.Γεώργας, Δ. (1999). Κοινωνική Ψυχολογία. Τόμος β'. Αθήνα :Ελληνικά Γράμματα
- 9.Γεωργίου, Σ. Ν. (2000). Σχέση Σχολείου-Οικογένειας και Ανάπτυξη του παιδιού. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα
- 10.Γιωσαφάτ, Μ. Ο κύκλος ζωής της οικογένειας και η ανάπτυξη του παιδιού. Κεφάλαιο 5 Στο Τσιάντης, Γ., Μανωλόπουλος, Σ., (1987). Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής. Πρώτος τόμος. Πρώτο Μέρος. Ανάπτυξη. Αθήνα:Καστανιώτη
- 11.Cole, M., Cole, S.R.(2002). Η ανάπτυξη των παιδιών. Γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία. Αθήνα : Τυπωθήτω

12. Damon, W. (1995). Ο κοινωνικός κόσμος του παιδιού. Επιμέλεια : Βοσνιάδου, Σ. Αθήνα : Gutenberg
13. Δημητρόπουλος, Ε.Γ. (2002). Συμβουλευτική Προσανατολισμός. Τόμος Β. Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας. Εκπαιδευτικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός. Αθήνα : Εκδόσεις Γρηγόρη
14. Dunn, J. (1999). Οι στενές προσωπικές σχέσεις των μικρών παιδιών. Μετάφραση: Παπαηλιού, Χ., Επιμ: Βορριά, Π., Παπαληγούρα, Ζ. Αθήνα : Τυπωθήτω
15. Dunn, J. Οι πρώτες μορφές της κοινωνικής κατανόησης. Στο: Βοσνιάδου, Σ. (2000). Κείμενα Εξελικτικής Ψυχολογίας. Γ' Τόμος. Κοινωνική Ανάπτυξη. Αθήνα : Gutenberg
16. Θεοχαρίδου, Α. Το σχολείο, ένας παράδεισος ή μια κόλαση; [http:// gym-n-souliou.ser.sch.gr/periodiko/diaprosopikes.htm](http://gym-n-souliou.ser.sch.gr/periodiko/diaprosopikes.htm)
17. Gil, D.G. (1973). Άσκηση βίας σε παιδιά. Στο: Το ανοιχτό Πανεπιστήμιο. (1985) Η κακοποίηση του παιδιού. Αθήνα: Π.Κουτσουμπος Α.Ε.
18. Gordon, T. (1994). Ο αποτελεσματικός γονέας. Παλλήνη: Ευρωσπουδή Εκπαιδευτήρια 'Κωστέα - Γείτονα
19. Guerrero, K. Το παιχνίδι του " Tam Tam στη Μεσόγειο-bis" Βιβλιογραφικά σχόλια της Katia Guerrero <http://www.tam-tam.com./greco/grbibguer.htm>
20. Herbert, M. (2000). Αντιμετώπιση προβλημάτων παιδιού και εφήβου. Οι καβγάδες των παιδιών. Β. Παπαδιώτη-Αθανασίου(επιμ.), Τσοβίλη, Θ.(μετάφρ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
21. Ιννερχόφερ, Π. (1978). Ψυχολογία του παιδιού. Αθήνα : ΝΟΤΟΣ Ε.Π.Ε.
22. Καβάκας, Α. (1989). Νέοι Γονείς με Χαρούμενα και Υπάκουα Παιδιά. Αθήνα : Εκδόσεις «Η Λυχνία»
23. Κακούρος, Ε., Μανιαδάκη, Κ. (2002). Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων. Αναπτυξιακή προσέγγιση. Αθήνα: Τυπωθήτω
24. Καλογεράκη, Ε., Σταυράκη, Μ., Σουσουργένη, Ε., Νιφόρα, Μ., Ξενάκη, Μ., Γεωργατζιά, Μ., Παντερή, Μ., Βιέρου, Α.Μ., Κρουσταλλάκη, Δ., Αποστολίδου, Ε., Σφυράκης, Κ. (2003). Κοινωνικές αναπαραστάσεις για το διαζύγιο. Ερευνητική

εργασία που εκπονήθηκε υπό την εποπτεία των Α.Β. Ρήγα και Β.Παυλόπουλος.
Ρέθυμνο

25.Καραδήμας,Ε.Χ. και συνεργάτες, Μπακομήτρου,Φλ., Σκαπετορράχης,Α.,
Καπράλου,Ι.(2001).Διεκδικητικότητα.

<http://www.cc.uoa.gr / srf/problimata/diek.dik.html>

26.Κασιώλας, Ε. (1981). Εξελικτική Ψυχολογία. Προσχολική και σχολική ηλικία.
Αθήνα (Χ.Ε.)

27.Κατάκη, Χ.(1991). Η σύγχρονη οικογένεια στα πρόθυρα της μεταβιομηχανικής
εποχής-μορφογενετικές αναθεωρήσεις και ανακατατάξεις. Κεφάλαιο 5 στο: Α.
Καλατζή-Αζίζι & Παρίσης, Ν. (επιμ.), Οικογένεια : Ψυχοκοινωνικές-
ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις (σελ. 103-120) Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα

28.Κατάκη, Χ.(1998). Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας.
Ψυχοκοινωνικές διεργασίες. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα

29.Κιτσάκη,Β., Παππά,Β., Βουλγαράκη,Μ., Γυφτοπούλου,Ε, Νανάτου,Ε. Προφίλ
του ιδανικού γονεϊκού ρόλου : Ερευνητικά δεδομένα. Στο : Ρήγα, Α.Β., και
συνεργάτες (2003). Το κουτί της Πανδώρας. Οικογένεια και η διαπολιτισμική της
ταυτότητα σήμερα. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα

30.Κοντάκος, Α., Πολεμικός, Ν.(2000). Η μη λεκτική επικοινωνία στο νηπιαγωγείο.
Αθήνα :Ελληνικά Γράμματα

31.Κοτσακώστας, Μ., Καρανταΐδου, Στ.,Μιχαλόπουλος, Γ., Σωμαράκης, Σ. (2000).
Το παιχνίδι στη θεωρία του Vygotsky. Τόμος 2, Τεύχος 1,
Virtual School, The Sciences of Education Online, Εργασία που εκπονήθηκε στο
πλαίσιο των μαθημάτων της Ανθογαλίδου, Θ. (επιμέλεια, διορθώσεις)
<http://www.auth.gr./virtualschool/2.1/Praxis/Kotsakosta.html>

32.Κουρκούτας, Η.Ε.(2001). Η ψυχολογία του εφήβου. Θεωρητικά ζητήματα και
κλινικές περιπτώσεις. Αθήνα :Ελληνικά Γράμματα

33.Κούρτη, Ε.(1998). Συναισθήματα και κοινωνικός έλεγχος. Αρνητικά
συναισθήματα των παιδιών και κοινωνικός λόγος. Εκδόσεις Sextant

34.Κρασανάκης, Γ.Ε.(1999). Μορφές της συναισθηματικής ζωής του παιδιού.
Εμπειρική ψυχολογική θεώρηση. Ηράκλειο Κρήτης

- 35.Κυριακίδης, Π.Α.(2000). Η Οικογενειακή Σχέση. Αθήνα :Ελληνικά Γράμματα
- 36 Κωστάρας, Γ.(1986) Ψυχολογία του ανθρώπου. Γενική Ψυχολογία. Ψυχολογία του Βάθους. Εξελικτική Ψυχολογία. Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών. Αθήνα:Πανεπιστήμιο Αθηνών Γ' έκδοση
- 37.Λαμπροπούλου, Ν. (1999). Η Συναισθηματική νοημοσύνη και η σημασία της αναγνώρισής της στο ελληνικό σχολείο
<http://www.homestead.com/nikilab/files/EQessay.htm>
- 38.Μισέλ, Α.(1981). Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου. Αθήνα: Gutenberg
- 39.Μοριχοβίτης, Γ.Α.(2001). Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Τόμος III. Φλώρινα, Εκδοτική Φλώρινας:Ι. Αριστείδου
- 40.Μουσούρου, Λ.(1989). Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας. Αθήνα : Gutenberg
- 41.Μουσούρου, Λ.(1999). Κρίση της οικογένειας και κρίση αξιών. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 98-99, 5-19
- 42.Napier, Whitaker (1980) Οικογένεια, μαζί όμως αλλιώς. Αθήνα:ΚΕΔΡΟΣ
- 43.Νικολαΐδης, Benedetti (1981). Ψυχοσωματική Ιατρική. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη
- 44.Πανοπούλου-Μαράτου, Ο. Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη στη βρεφική και νηπιακή ηλικία. Κεφάλαιο 1 Στο:Τσιάντης, Γ., Μανωλόπουλος, Σ.(1987). Σύγχρονα θέματα Παιδοψυχιατρικής. Πρώτος Τόμος. Πρώτο Μέρος. Ανάπτυξη. Αθήνα : Καστανιώτη
- 45.Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, Ε.(1997). Η σιωπηλή γλώσσα των συναισθημάτων. Η μη λεκτική επικοινωνία στις διαπροσωπικές σχέσεις.
 Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα
- 46.Παπαδάτος, Γ(2003).Δικαστική Ψυχολογία - Ψυχιατρική. Αθήνα:Σμυρνιωτάκης Ευρωεκτυπωτική Α.Ε.
- 47.Παπαδιώτη-Αθανασίου,Β.(2000).Οικογένεια και Όρια. Συστημική προσέγγιση. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα

- 48.Παρασκευόπουλος, Ι.(1985). Εξελικτική Ψυχολογία. Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση. Τόμος 2. Προσχολική ηλικία. Τόμος 3. Σχολική ηλικία. Αθήνα
- 49.Παρούτσας. Γενικά περί αγωγής. Κεφάλαιο 2^ο
<http://paroutsas.jmc.gr/family/agogi.htm>
- 50.Παρούτσας. Τύποι Γονέων. Κεφάλαιο 15^ο.
<http://paroutsas.jmc.gr/family/parents.htm>
- 51.Παυλόπουλος, Β.(1998). Η παιδική προσωπικότητα στο οικογενειακό πλαίσιο. Στο:Παυλόπουλος, Β. Αντιλήψεις γονέων για τη δομή και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας παιδιών σχολικής ηλικίας : Συμβολή στη θεωρία των πέντε παραγόντων (σελ.46-67). Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα
52. Παυλόπουλος, Β. Οι άρρητες θεωρίες των γονέων για την προσωπικότητα των παιδιών: Κοινωνική-διαπολιτιστική προσέγγιση. Στο: Ρήγα, Α. Β. και συνεργάτες. (2003). Το κουτί της Πανδώρας. Οικογένεια και η διαπολιτισμική της ταυτότητα σήμερα. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα
- 53.Πήτα, Ρ.(1998). Ψυχολογία της Γλώσσας. Μία εισαγωγική προσέγγιση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- 54.Πουρκός, Μ.(1997). Ο ρόλος του πλαισίου στην ανθρώπινη επικοινωνία, την εκπαίδευση και την κοινωνικο-ηθική μάθηση. Η Οικο-σωματική-Βιωματική Προσέγγιση ως Εναλλακτική Πρόταση στο Γνωστικισμό : προς μια Βιωματική, Ευρετική και Επικοινωνιακή Ψυχοπαιδαγωγική. Αθήνα:Gutenberg
- 55.Πρεσβέλου, Κ. Μετανεωτερική κοινωνία και οικογενειακά «μορφώματα». Στο :Ρήγα, Α. Β. και συνεργάτες (2003). Το κουτί της Πανδώρας. Οικογένεια και η διαπολιτισμική της ταυτότητα σήμερα. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα
- 56.Ρασιδάκις, Ν.(1983) Ψυχή και καρκίνος. Αθήνα : Copyright
- 57.Ρήγα, Α.Β.(1997). Κοινωνικές αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνική ταυτότητα. Σύγχρονες ελληνικές μελέτες βασισμένες στην Εγω-Οικολογική θεωρία. Αθήνα: Copyright

- 58.Ρήγα, Α.Β.(1997). Καρκίνος : από τη μητέρα στην κόρη. Η δυναμική της επανάληψης. Αθήνα : Δέσποινα Δ. Μαυρομαμάτη
- 59.Ρήγα, Α.Β., Μακρή, Ο., Πρεμέτη, Β., Στιβανάκη, Ε., Φραντζελοπούλου, Μ. Κοινωνικές αναπαραστάσεις νέων Ελλήνων Φοιτητών-τριών για το διαζύγιο
- 60.Σακαλάκη, Μ. (1994). Ψυχολογία της επικοινωνίας. Θεωρητικά ρεύματα και προοπτικές της έρευνας. Αθήνα:Παπαζήσης
- 61.Simonton, Ο.,-Mattwews -Simonton, S., -Creighton, J. (1988). Γίνε ξανά καλά. Μια ολιστική προσέγγιση στη θεραπεία του καρκίνου. Αθήνα : ΙΑΜΒΛΙΧ
- 62.Σκαραγάς, Δ. (2002). Εγκληματίας Ψυχασθενής. Ένας επικίνδυνος μύθος. Θεσσαλονίκη:ΙΑΝΟΣ
- 63.Skynner, R. (1997). Οικογενειακές Υποθέσεις. Ένας οδηγός για καλύτερες και υγιέστερες ανθρώπινες σχέσεις. Μετάφραση:Παπασταύρου,Α., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- 64.Τζάνοφ, Α. (1991). Το Παιδί και ο Ψυχικός του κόσμος. Μετάφραση:Τζελέπογλου, Ε., Αθήνα : Εκδόσεις Μπουκουμάνη
- 65.Τσιπλητάρης, Α. (2001).Η κοινωνικοποίηση του παιδιού. Μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση στα πλαίσια της οικογένειας και του σχολείου. Αθήνα:ΑΤΡΑΠΟΣ
- 66.Τσουραμάνης, Χρ. Τεϊ Μεσολογγίου. Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας. Τμήμα Σ.Σ.Ο.Ε. Εξάμηνο Α' www.yahoo.gr
- 67.Φακιολάς, Ν. Ο ρόλος της οικογένειας στην επιλογή σπουδών και επαγγέλματος. Στο: Ρήγα, Α. Β. και συνεργάτες. (2003). Το κουτί της Πανδώρας. Οικογένεια και η διαπολιτισμική της ταυτότητα σήμερα. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα
68. Χαϊδου, Α.(1996). Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου. Αθήνα:Νομική Βιβλιοθήκη
- 69.Χαρτοκόλλης, Π. (1986). Εισαγωγή στην Ψυχιατρική. Αθήνα :Θεμέλιο
- 70.Χατζηχρήστου, Χ. (1999). Ο Χωρισμός των Γονέων, το Διαζύγιο και τα παιδιά. Η προσαρμογή των παιδιών στη διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα

71. Χατήρα, Π.Δ. (2000). Κλινική Ψυχολογική Παρέμβαση στο παιδί και τον έφηβο με βαρύ και χρόνια νόσημα. Αθήνα: εκδόσεις «Ζήτα»
72. Χουρδάκη, Μ. (1992). Οικογενειακή Ψυχολογία. Αθήνα : Εκδόσεις Γρηγόρη

Ξενόγλωσση

73. American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (2004). Children and Divorce.
<http://www.aacap.org/publications/factsfam/divorce.htm>
74. Cotton, K., Wiklund, K.R. (2001). School Improvement Research (SIRS). Research You can Use. Parent Involvement in Education. Northwest Regional Educational Laboratory.
<http://www.nwrel.org/scpd/sirs/3/cu6html>
75. Dobson, J. (2003). Advice from Dr. Dobson. Parenting : Why have so many parents forgotten a commonsense approach to child rearing? What causes children to turn out good or bad? Does the spanking approach fail with some children?
<http://www.family.org/docstudy>
76. Dodd, J.K. & DivorceRecoveryUcom (2003). Beyond the Storm of Separation and Divorce. Chapters/Sessions : 6-A & B : Caring for the children.
<http://www.divorcerecoveryu.com/index.html>
77. Frazier, B. (2000). Repairing the Parent-Child Relationship.
<http://www.thesuccessfulparent.com/articles/parent.htm>
78. Gordon, D. (2004). What is Peace Child?
<http://www.peacechild.net/index.html>
79. Hopper, J. (2004). Child abuse. Statistics, Research, and Resources
<http://www.jimhopper.com/abstats>
80. Izenberg, N. (2004). A kid's Guide to Divorce
<http://kidshealth.org/kid/feeling/home.family/divorce.html>

81. McClure, R. (2004) Child Care

<http://childcare.about.com/mbiopage.htm>

82. Sheslow, D.V.(2004) Dealing with Feelings. Being afraid.

<http://kidshealth.org/kid/feeling/index.html>

83. Tynan, W.D.(2004). Dealing with Anger. What Makes You Angry?

Originally reviewed by Dowshen, S., Woomeer, E.

<http://kidshealth.org/kidfeeling/emotion/anger.html>